

Estudis Olivans/1

JOSEP SENDRA I MOLIÓ

ELS COMTES D'OLIVA
A SARDENYA

OLIVA
1998

*Aquest llibre va obtenir la I Beca d'Investigació «Serafi de Centelles»
atorgada per l'Associació Cultural Centelles i Riusech, l'any 1996.*

PORTADA: Escut dels Centelles a Ocier (*Ozieri*), en la part posterior de la «Fontana Grixoni».

FOTOGRAFIES: De l'autor

EDITA: Ajuntament d'Oliva

DIPÒSIT LEGAL: V-4641-1998

I.S.B.N.: 84-87116-15-9

Imprès a Gràfiques Colomar, S. A. - Oliva

Dedicatòria pòstuma

*Al meu germà Fernando
mort en juliol de 1996
durant la meua estada a Sardenya*

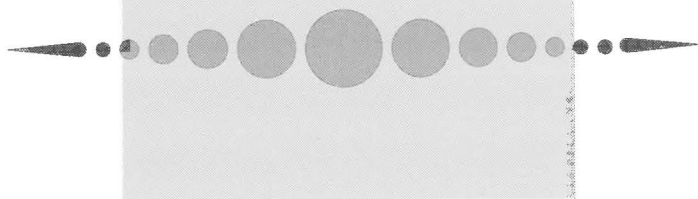

Índex

Presentacions	
Vicent Malonda	11
Antoni Esteve	13
Pròleg de Santiago La Parra	15
El perquè d'una recerca, per Josep Sendra	21
I. ELS SENYORS DEL REBOLLET I D'OLIVA EN LA CONQUESTA DE SARDENYA	
Els Carròs	31
Els Riusech i els Centelles	36
Les branques col·laterals dels Carròs: possessions i títols a Sardenya	40
- Els Carròs, comtes de Quirra	43
- Els Carròs, senyors de Mandas i Terranova	46
II. ELS CENTELLES I ELS "ESTATS D'OLIVA" A SARDENYA	
El feudalisme a Sardenya	55
Bernat de Centelles, virrei de Sardenya	56
La infeudació dels "Estats d'Oliva" a Sardenya	61
Canvis territorials i consolidació definitiva dels feus	64
- Francesc Gilabert de Centelles, primer comte d'Oliva	64
- Composició definitiva dels "Estats d'Oliva"	67
- La transmissió dels feus	72
L'administració dels Centelles	74
- Les rendes feudals	74
- Crisi demogràfica i econòmica	78
- Conflictes amb els vassalls	78
Vestigis de la presència dels Centelles a Sardenya	81

III. ELS HEREUS DELS CENTELLES	
Carles de Borja, virrei de Sardenya	91
L'administració dels Borja en el segle XVII	95
- Els arrendaments dels "Estats d'Oliva"	95
- Bandolerisme, epidèmies i revoltes	96
- La substitució lingüística	100
El plet del marquesat de Quirra	101
El pas de Sardenya a la sobirania piemontesa: conseqüències per als feudataris	103
L'embargament dels "Estats d'Oliva" i el plet de Maria Anna de Borja	107
Records dels Borja	110
Els Benavent i els Osuna: acumulació de senyoriis	113
Conflictes sobre terres i revoltes antifeudals	113
L'abolició del feudalisme a Sardenya: compensacions als Osuna	118
IV. APÈNDIX DOCUMENTAL	121
V. BIBLIOGRAFIA	153

Presentacions

A hores d'ara la nostra ciutat comença a despertar d'una certa letàrgia gràcies a l'acció conjunta de les seues forces polítiques, socials i econòmiques. Els esforços per bastir una ciutat capaç d'enfrontar-se als reptes de la fi de segle i als canvis de la pròxima centúria tenen la seua plasmació en tot un seguit de realitzacions enlestides en els últims temps. Ara be, això no vol dir que hàgem estat un poble anònim. Hi comptàvem d'una o altra manera, però sobretot destacàvem per les nostres publicacions.

En efecte, les edicions de l'Ajuntament d'Oliva compleixen 30 anys. En una època en què les publicacions institucionals no havien arribat a la diversitat actual, Oliva iniciava una col·lecció ininterrompuda fins hui mateix. Aquesta iniciativa ens ha fet coneguts allà on hi ha una biblioteca universitària, un centre d'estudis, un organisme cultural o un investigador. Tots els anys arriben a l'Ajuntament comandes des de diferents punts de la nostra àrea lingüística, d'Espanya, d'Europa o d'Amèrica. Les *Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva* ens han donat fama i realç.

Lluny, però, de restar en la complaença, enguany hi afegim un esforç suplementari. Com a part de la celebració de l'*Any Maians* publiquem, juntament a l'obligat volum de l'*Epistolari*, tres obres més de l'insigne erudit. A més, en la commemoració del 550 aniversari de la creació del Comtat d'Oliva, iniciem una nova col·lecció que s'uneix a les ja habituals de la *Sèrie Major*, *Sèrie Menor* i *Sèrie Vària*.

Si bé, com acabem de dir, és Gregori Maians qui ocupa el gros de les publicacions municipals, les dues últimes sèries citades han acollit diversos treballs centrats en altres camps de la vida i de la història olivanes. El caràcter miscel·lani de la *Sèrie Vària*, sobretot, ha acollit estudis arqueològics, artístics, musicals o la síntesi encara vàlida i oportunament actualitzada com és la *Iniciació a la Història d'Oliva*, que arriba en aquests dies als 20 anys d'existència.

La recuperació del patrimoni artístic i documental empresa per l'Ajuntament en els últims temps ha obert noves perspectives per a l'estudi de la història d'Oliva i ha generat una conscienciació fins ara desconeguda, a la qual han contribuït iniciatives particulars com ara la creació de l'Associació Cultural Centelles-Riusech. És com a resposta a aquestes expectatives

que encetem amb aquesta obra la nova col·lecció dels **Estudis Olivans**, en la qual hauran de tindre cabuda els treballs que, des de diferents àrees, i sempre amb la qualitat i el rigor escaients, signifiquen una aportació al coneixement tant de la història com de l'economia, l'ecologia o la societat d'Oliva.

Volem, doncs, oferir als possibles investigadors l'oportunitat de veure publicades les seues recerques, però des d'una òptica científica i precisa, fugint tothora de l'edició de *tot el que es fa* o d'aportacions voluntaristes que algú puga haver guardat al calaix durant anys a l'espera d'una ocasió per traure-les a la llum. Sense caure en la pretenciositat, haurem de conve-nir que cal donar a aquest corpus novell la coherència imprescindible per-què supere les fronteres del nostre terme i esdevinga també útil i atractiu en altres àmbits. Solament així aquests **Estudis Olivans** assoliran el nivell que desitgem per a la ciutat que entre tots ambicionem construir.

VICENT MALONDA I MESTRE
Regidor de Cultura

Ningú no posa en dubte que la cultura creix en importància i possibilitats i no sols com a simple activitat d'esplai, sinó com una activitat més dintre del procés de formació permanent com a ciutadans. Aquestes circumstàncies i noves perspectives foren les que ens portaren a un grup d'olivans preocupats per la cultura i el patrimoni a crear l'Associació Cultural "Centelles i Riu-sech" amb la finalitat de reconstruir la nostra cultura a través del temps, no del tot perdut, a costa d'allò que anomenem Història.

Per raons diverses i fins hui incomprendibles, Oliva sempre ha viscut d'esquena a la seua noble família, essent intenció d'aquesta Associació començar a interessar-s'hi i divulgar aquesta part del nostre passat cultural i patrimonial.

La desaparició de l'arxiu municipal olivà durant la dècada dels trenta, ens va deixar òrfens de gran part de la documentació que hui ens cal per reconstruir la nostra història. La nostra Associació, conscient d'aquesta mancança i necessitat, va crear una beca d'investigació amb la doble finalitat de recuperar per parcel·les la nostra història comuna i animar i ajudar econòmicament a les investigadores i investigadors que desitjaren endinsar-se en aquest terreny erm del coneixement del nostre passat.

Així, si l'any 1996 la nostra entitat, donava un primer pas amb la creació i concessió de la primera beca d'investigació dita "En Serafí de Centelles i Riu-Sech", en homenatge al nostre comte humanista, enguany a proposta nostra l'Ajuntament d'Oliva fa un important pas endavant amb la publicació d'aquest treball.

El llibre que teniu a les vostres mans és el treball d'investigació que obtingué la primera beca En Serafí de Centelles i Riu-Sech, atorgada per la nostra entitat l'any 1996. Dissertació realitzada per en Josep Sendra i Molió i resultat del seu constant interès per la vinculació de la Casa Centelles olivana amb les seues possessions de l'illa de Sardenya. Vinculació que descobrí casualment mentre viatjava l'any 1980 per aquelles terres.

El seu autor, com en Marcel Proust, ha anat des d'aleshores a la recerca d'un temps perdut que la seua constància i perseverància han fet recuperable, i el resultat de les seues investigacions, que ara us presentem, han acabat per constituir-se en temps recobrat.

Els Comtes d'Oliva a Sardenya reconstrueix una part de la nostra biografia col·lectiva, una biografia compartida amb altres viles i ciutats de l'illa mediterrània que molts de nosaltres desconeixiem i que caldria recuperar per convertir-les en un projecte de futur que a la vegada ens enriquiria obrint noves perspectives i vincles d'unió i amistat entre poblacions germanes al si d'aquesta nova Europa de les nacions i cultures.

ANTONI ESTEVE I BLAY
President de l'Associació Centelles i Riusech

Pròleg

SANTIAGO LA PARRA

Les pàgines que segueixen a continuació són el resultat de la primera beca d'investigació *En Seraff de Centelles i Riu-Sech* que li fou concedida a l'autor, professor Josep Sendra i Molió, per la jove "Associació Cultural Centelles Riu-Sech" d'Oliva. A pesar de la breu vida d'aquesta institució —amb a penes dos anys d'edat al dia de la data— ja són realitat els primers fruits d'una labor entusiasta i voluntarista (característiques inevitables en aquest tipus d'empreses culturals). Remetent-nos a les proves, avalen el nostre judici les "Primeres Jornades Internacionals d'Història dels Centelles i del Comtat d'Oliva" (celebrades a Oliva entre el 18 i el 20 d'abril de 1997), la contínuïtat d'aquestes beques (amb la seua segona convocatòria ja fallada), així com la luxosa edició de *El Palau dels Centelles d'Oliva. Recull gràfic i documental* (1997) que ens sembla un projecte fins i tot entranyable, entre altres consideracions, pel fet que finalment s'haja recollit des d'ací la torxa de la preocupació per aquell desaparegut edifici que fins ara havien enarborat personalitats com els arquitectes danesos Egil Fischer i V. Lauritzen, o institucions com The Hispanic Society of America (New York). ¡Què trist i vergonyós és comprovar que el que ens ha arribat d'aquella construcció senyorial siga degut a un espoli, davant la incompetència i irresponsabilitat de les instàncies públiques a les quals corresponia l'obligació de la seua recuperació i manteniment!... En fi, esperem que ja hagem après la dura lliçó del Palau olivà, repetida sense eixir de la nostra comarca en els casos de Santa Maria de Valldigna, del completament desaparegut palau del marquès del Vasto a Gandia, de l'arrasada ermita de Sant Marc a Beniarjó i de tanta i tanta lladreria, deixadesa i irresponsabilitat pel que toca al nostre patrimoni cultural... Esperem-ho, encara que només siga per allò que l'esperança és l'últim que es perd...

Si de veritat estiguéssim d'acord que la preocupació pel nostre maltractat patrimoni (el cultural i també el natural) no ha de ser una moda passatgera ni excusa oportunista per a guanyar vots a base de més fotos que projectes seriosos i amb futur; si realment el que ens preocupa és la recuperació de la nostra oblidada història, i no ens conformem amb la repetició "ad nauseam" del tòpic gloriós per a ofrenar noves glòries a Espanya o a qui procedisca en cada moment, i tampoc ens impressionem davant la demagògia dels qui consideren elitista la investigació... Si tot això és així, el llibre de Josep Sendra resulta una bona mostra del que es pot i s'ha d'anar fent. "Poc a poc" —com

resava el lema de l'il·lustre i il·lustrat canonge denier Roc Chabás— però fent...

Elegant amb un mínim de cura les paraules que utilitzem, hem dit del present estudi que pot ser una “mostra” i no “exemple” o “model” perquè entenem que no es poden exigir actituds quasi heroiques com la d'aquest professor de Secundària que dedica el seu temps (i els seus diners) a rastrejar per terres llunyanes la petja (ben perceptible encara, per cert) dels Centelles —els oblidats comtes d'Oliva— desconeguts fins i tot en la seua pròpia vila senyorial. Aquest és el problema, tan senzill com dramàtic: perquè si allò que no s'estudia no es coneix, difícilment podrem arribar a amar allò que desconexim. I en aquests temps “postmoderns”, en què als plans d'estudi se'ls anomena “dissenys curriculars” i a la metodologia “objectius procedimentals” (que beneïda siga la imaginació!); en aquests temps —dic— en què es prediquen (però sense oferir-hi els mitjans) les “adaptacions curriculars” i l'acostament a l'entorn dels “objectius conceptuals”, ¿què ni com acostarà el professor d'història als seus alumnes d'una realitat que roman desconeguda?... De manera que el que ens queda, mentre es trenca o no aqueix cercle viciós, supose que serà ocupar-nos dels “objectius actitudinals” i lamentar-nos pel poc que els nostres escolars saben de Don Pelayo, d'Isabel la Catòlica, de Felip II o de Cánovas del Castillo... mentre la nostra Administració educativa no sols no recolza la investigació, sinó que encara gràcies que no la persegueix... Per a això, com per a combatre l'apologia de la incultura i la barbàrie de què som víctimes en aquest país de tant de filòleg i historiador improvisat, segueixen essent necessaris els centres d'estudi locals i “francitiradors” o “jornalers de la cultura” com J. Sendra...

Vencent, doncs tants motius per al desànim, el professor Sendra i Molió es va llançar a l'aventura sarda impressionat —com ell mateix confessa— per la perduració d'aquelles petges dels senyors d'Oliva a Sardenya, i inicialment atret per una preocupació filològica: el fet concret que a la ciutat de l'Alguer es parle encara la mateixa llengua que a Oliva (i a Amposta o a Perpinyà). Amb les pertinents i inevitables variables, com és natural, però la mateixa. Tal i com ocorre, per exemple (¿se m'entendrà així?), amb Cadis, Conca i Buenos Aires (o potser amb menys diferències que les fàcilment comprovables, i plenament assumides per tots, entre dites ciutats). La penetració de l'italià a l'illa, a partir de 1720 amb la conquesta piemontesa, inicià un combat que aleshores ja no era contra el valencià sinó contra el castellà, al qual acabaria imposant-se quaranta anys després, relegant el català a aquell solitari enclau.

A partir de tals impressions, ocupacions i preocupacions, en *Els comtes d'Oliva a Sardenya* se'ns ofereix un ampli panorama de la presència valenciana a l'illa: des de la conquesta per la corona catalano-aragonesa a finals del segle XIII (en 1295 es firma el Tractat d'Anagni, encara que fins 1323 no prendria possessió Joan II d'aquelles terres), ni més ni menys que fins l'abolició del feudalisme en 1836, passant pel moment (cap a la meitat del Cinc-cents) en què entronquen les cases de Gandia (els ducs Borja) i d'Oliva (comtes Centelles), posant l'autor gran esment en precisar quines eren exactament les possessions dels senyors d'Oliva a l'illa, la qual cosa constitueix —en la nostra opinió— l'aportació més concisa i valuosa del present estudi.

En aqueix amplíssim marc cronològic, l'autor va deixant caure comentaris que es presten a la reflexió (com aquell terrible crit, “*a fora los sards*”, que estigué vigent a Càller fins 1480) i ¿per què no?, a la discussió, com, per exemple, la ràpida explicació que ací es dóna per bona dels motius del VII duc de Gandia per a acceptar el virregnat de l'illa durant dos triennis seguits poc després de l'expulsió dels moriscos...

Estem, doncs, davant d'un llibre que aclareix alguns punts obscurs de la nostra història, que ens fa reflexionar amb les seues suggerències i que, en definitiva, bé podem considerar com una d'eixes pedres “que sempre fan paret”. El camí queda obert.

(Gandia, primavera 1998)

El perquè d'una recerca

JOSEP SENDRA I MOLIÓ

L'interés per la història sarda dels antics feudataris de la meua ciutat natal va nàixer d'una pura casualitat, una d'aquelles que es donen una vegada en la vida, si és que es donen. Tot va ocórrer en setembre del 1980, durant el segon dels meus viatges a l'illa de Sardenya. El primer l'havia fet en abril del mateix any, aprofitant les vacances de Pasqua, a la ciutat de l'Alguer. Com és sabut, en aquesta ciutat es manté viva la llengua catalana, com a conseqüència de la repoblació que manà fer el rei Pere el Cerimoniós en 1354. El meu interés, en principi, era purament filològic: constatar com la nostra llengua comuna, amb la inevitable influència sarda i italiana, s'havia mantingut en aquell racó de Sardenya a través dels segles i a pesar de la distància que ens separa per mar. Fruit d'aquell viatge foren les amistats amb qui he mantingut correspondència i he visitat repetidament.

Un d'aquells amics algueresos, Toni Torre, em proposà en el segon viatge que l'acompanyara a Ocier (*Ozieri*), on ell donava classe en una escola mitjana. El nom d'aquella ciutat em sonava per la "cultura Ozieri", nom que fa referència, entre altres coses, a un important tipus de ceràmica decorada de l'Edat del Coure. Però jo no podia imaginar-me la sorpresa que m'esperava en aquella localitat de l'interior de Sardenya, en forma de mig embut entre muntanyes, amb carrers empinats i escalonats, on unes cases cavalquen sobre les altres. Mentre el meu amic donava les seues classes, em vaig dedicar a visitar la ciutat. Vaig comprar una guia turística en un quiosc,¹ i mentre prenia un café amb llet en un bar, em vaig dedicar a fullejar-la. Em vaig quedar bocabadat en llegir, dins d'aquelles pàgines, els noms dels Centelles i dels Borja. "Ací hi ha molt que escarbar!", vaig pensar, i vaig pensar també en la sorpresa que s'endurien els meus conciutadans d'Oliva en donar-los aquella "bona nova". Naturalment, el primer en assabentar-se'n fou Toni Torre, el qual em posà en contacte amb la professora ocieresa Mariluccia Mariani, i aquesta amb el capellà i historiador Francesco Amadu i el desaparegut Franco Marongiu, president de l'*Associazione Turistica Pro Loco di Ozieri*. Aquestes persones em facilitaren la primera bibliografia i documentació, així com noves pistes per a aprofundir la meua recerca.

---

¹ *Guida turistica della città di Ozieri*, a càrrec de Tonino Ledda, Franco Marongiu i Marco Saturno, publicada per Edizioni "Il Torchietto", Ocier, 1979. En la p. 5 trobem: "Ozieri, sotto gli spagnoli, cambiò spesso di padrone (Aragona, Centelles, Borgia), sino a giungere sotto casa Savoia con il resto dell'isola....".

A Oliva, el desconeixement d'aquesta relació era tal, que quan vaig publicar el primer article sobre el tema² causà una gran sorpresa i alguns dels meus paisans no vacil·laren a qualificar la notícia de “descobriments”. Però jo no havia descobert res de nou: els dominis sards dels Centelles i dels Borja, així com els de les branques col·laterals dels Carròs, han estat objecte de molts i importants estudis a Sardenya, dels quals en relacione alguns en la bibliografia final.

Cal destacar en aquest sentit la intensa labor divulgadora que ha realitzat la revista *Quaderni Bolotanesi*, dirigida pel doctor Italo Bussa.³ A les Universitats de Càller i de Sàsser, així com al *Centro di Studi sui Rapporti Italo-Iberici*, dirigit pel professor Francesco Cesare Casula, diversos investigadors s'han ocupat amb profunditat d'aspectes econòmics i socials, jurídics, lingüístics i de diversa índole, prenent com a font la quantiosa documentació que hi ha als arxius públics i privats pertot arreu de l'illa, així com a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i el Fons Osuna de l'*Archivo Histórico Nacional*, traslladat recentment de Madrid a Toledo.

Per raons òbvies, —ja que ells han patit aquella situació de domini feudal a casa seua— els estudiosos sards s'han hagut d'ocupar del tema, però també entre els nostres historiadors locals es poden trobar algunes referències. Així, en la *Iniciación a la Historia de Oliva*, publicada pel nostre Ajuntament en 1978, Josep Camarena Mahiques es refereix prou sovint en el capítol *De la historia de Oliva y del Rebollet*, als fets d'armes dels Carròs, Riusech i Centelles a Sardenya, i a la concessió d'extensos senyorius en aquella illa. En referir-se al nomenament de Bernat de Centelles com a virrei de Sardenya, comenta que “pareciera como si el dominio de Oliva comportase el gobierno de Cerdeña” (p. 168), i no li falten motius per a expressar tal parer, ja que tindrem ocasió de veure el decisiu paper que jugaren en la conquesta d'aquella illa els senyors del Rebollet i d'Oliva.

També Francesc Pons Fuster, en *Aspectos económico-sociales del condado de Oliva (1500-1750)*, editat per l'Ajuntament en 1981, fa referència a “*las Encontradas de Monteagudo, Marquine, de Macomer, de Anglona, y la Baronía de Osilo*” (p. 130), així com els seus dels funcionaris encarregats de

---

² “Els comtes d'Oliva a Sardenya”, en el Programa de Fira i Festes d'Oliva de 1983. Aquest article conté alguns errors de dates i noms que he rectificat en el present treball. També: “Ocier, ciutat sarda dels Centelles” en el Programa de 1985, i “Més sobre els comtes d'Oliva a Sardenya” en el de 1988.

³ Italo Bussa és natural de Bolótana, localitat de l'antic marquesat del Màrguine que pertanyia als comtes d'Oliva. Ha publicat nombrosos articles, molt interessants i molt ben documentats, sobre els feus sards dels dits comtes.

la seua administració, dins del pressupost del comtat d'Oliva, i les rendes percebudes d'aquells dominis (p. 57), segons dades tretes de l'arxiu dels Osuna.⁴

A banda de la documentació que hi ha al nostre abast, a l'*Archivo Histórico Nacional*,⁵ a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i a l'Arxiu del Regne de València, comptem amb unes importants fonts historiogràfiques, fàcilment accessibles: les *Cròniques* medievals de Ramon Muntaner i de Pere el Cerimoniós, i els *Anales de la Corona de Aragón*, de Jerónimo Zurita, a més de tota la bibliografia que, a casa nostra, s'ha inspirat en elles. Sense oblidar els nombrosos tractats d'heràldica i genealogia que, quan fan referència als Carròs o als Centelles, no obliden esmentar la seua relació amb Sardenya.

Però a pesar de la facilitat d'accedir a aquestes fonts, el tema de les relacions dels nostres antics senyors feudals amb aquella illa és ben poc conegut entre nosaltres. El modest treball que teniu en les mans no pretén més que contribuir a divulgar una sèrie de fets històrics, i servir de punt de partida per a futures investigacions. Per a conèixer amb profunditat tots els aspectes econòmics, socials i culturals del domini feudal dels Comtes d'Oliva a Sardenya —i no sols allà, sinó ací també— caldrà temps, gent i recursos materials per poder dedicar-s'hi. I, sobretot, la col·laboració amb persones i institucions que a Sardenya han avançat en aquest camp molt de camí. Es tracta de quatre-cents anys d'història comuna, i pense que val la pena.

Oliva, abril de 1997

---

⁴ A principis del s. XVII, les rendes procedents de Sardenya venien a suposar poc més de la quarta part del total de les rendes del comtat (5.600 lliures d'un total de 22.000).

⁵ Sobre els documents relatius als comtes d'Oliva a Sardenya, existeix la interessant relació d'Aurea Javierre Mur, *Cerdeña en el Archivo de la Casa de Osuna*, publicada en la revista *Archivio Storico Sardo* en 1957 (v. bibliografia al final). Aquest catàleg no és del tot complet, però m'ha resultat utilíssim com a punt de partida per a la investigació. A més dels feus dels comtes d'Oliva, tracta de la documentació relativa al comtat de Quirra i al ducat de Mandas.

FONTS DOCUMENTALS

ARCHIVIO COMUNALE DI CAGLIARI (ACC): *Sezione antica, Carte Reali, busta 23.*

ARCHIVIO DI STATO DI CAGLIARI (ASC). Seccions:

Antico Archivio Regio (AAR): volums C4, C5, D1, L1, *Regio Patrimonio.*

Regio Demanio (RD), Feudi: volums 23, 24 (amb el títol *Stati di Oliva*).

ARCHIVO HISTÓRICO NACIONAL (AHN), *Nobleza, Fondo Osuna* (Toledo): Lligalls 632, 633, 633.2, 639, 640, 750, 978, 1010, 1052, 3092, 4069, 4089, 4099 i Carpeta Plànols 5/126.

ARXIU HISTÒRIC MUNICIPAL DE L'ALGUER (AHMA): *Llibre Vell; Carte non regie.*

ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA (ARV): *Reial Audiència, Processos*, part 3ª, ll. 68.

SISTEMA DE CITACIÓ

- Per a les cites bibliogràfiques, utilitzem en la majoria dels casos el sistema autor-any-pàgina.
P.e.: Casula, 1982, 110.
(La referència completa de cada obra es dona en la Bibliografia final)
- Per a les Grans Cròniques medievals i els *Anales de la Corona de Aragón*, de Jerónimo Zurita, utilitzem la següent notació:
  - Crònica de Pere el Cerimoniós: *Pere C.*, seguit del capítol i del nº de paràgraf, segons l'edició de Ferran Soldevila (v. bibliografia). P.e.: Pere C., V, § 38.
  - Crònica de Ramon Muntaner: cognom de l'autor, seguit del capítol. P. e. Muntaner, CCXC.
  - Anales* de Zurita: cognom de l'autor, seguit del nº del llibre i del capítol. P. e.: Zurita, VIII, 58.

I
**Els senyors
del Rebollet
i d'Oliva en la
conquesta de
Sardenya**

L'illa de Sardenya, situada al mig del Mediterrani occidental i d'una extensió com sis voltes i mitja la de Mallorca, fou considerada des de ben antic com una plataforma de gran importància estratègica per al domini d'aquesta part de la Mediterrània. Per tal motiu ha estat objecte de tota mena d'invasions i colonitzacions al llarg de la seua història: fenicis, grecs, cartaginesos, romans, vàndals i bizantins. També estigué sotmesa a les freqüents incursions dels àrabs, que no arribaren mai a ocupar-la de manera estable.

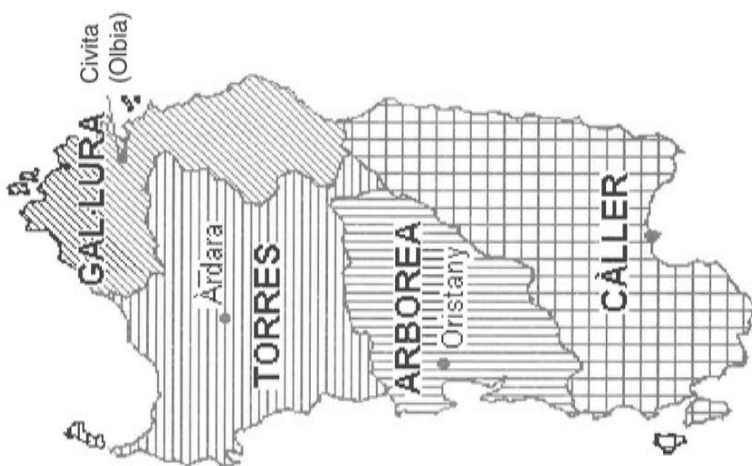
L'any 1016, el rei moro de Dènia i Balears, Mudjàhid,¹ intentà envair Sardenya, però hi fracassà degut a la resistència dels sards i a la intervenció de les repúbliques marineres de Gènova i Pisa. A partir d'aquest moment, i fins al segle XIV, ambdues potències es disputarien l'hegemonia sobre l'illa. Aquesta es trobava dividida des del segle X en quatre estats que s'havien independitzat paulatinament de l'Imperi Bizantí: els jutjats d' Arborea, Torres, Càller i Gal·lura. Els seus titulars (*judikes*) exercien en un principi com a vertaders sobirans, però a la llarga sofriren la pressió creixent de Pisa i Gènova, que obtingueren dels jutjats importants concessions econòmiques i territorials, exerciren sobre ells una mena de protectorat, i acabaren anexionant-se la major part dels seus territoris.

La vespra de la conquesta catalano-aragonesa, només el jutjat d' Arborea, amb seu a Oristany, mantenia una relativa independència. Els altres jutjats havien estat desmembrats i repartits entre genovesos, pisans i el mateix jutjat d' Arborea. Al nord, la família genovesa Dòria i els toscans Malaspina posseïen gran part de l'antic jutjat de Torres. La república de Pisa controlava la Gal·lura i la zona de Càller, mentre que una família pisana, els Donoràtico, posseïa un senyoriu al sud-oest de l'illa. La ciutat de Sàsser constituïa un *Comune* governat per burgesos, a l'estil de les repúbliques italianes. I el jutjat d' Arborea ocupava la part central i occidental de Sardenya.

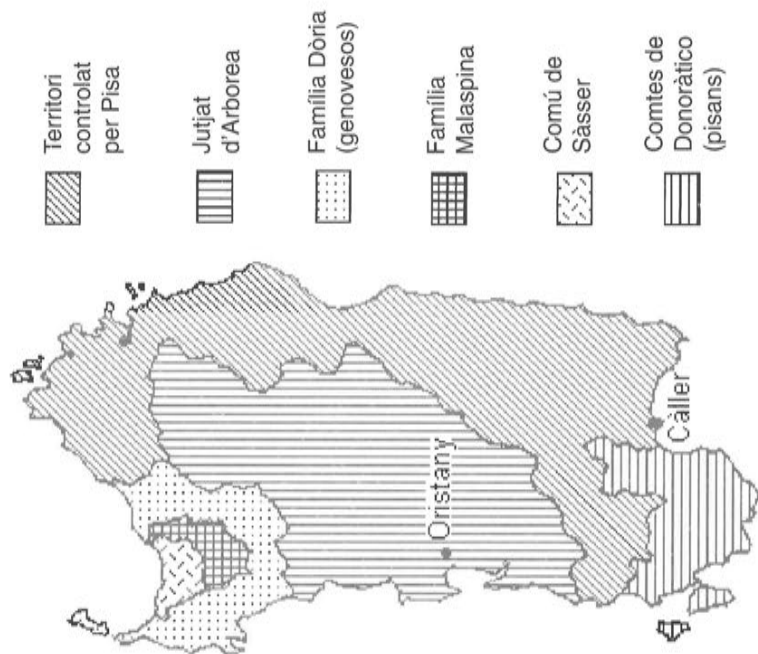
---

¹ Aquest cabdill de la Taifa de Dènia és anomenat *Museto* pels historiadors italians (Caocci, 1988, 78).

SARDENYA ABANS DE LA CONQUESTA

ANTICS JUTJATS (cap al s. X)

SITUACIÓ EN 1323

Des del segle XII, els comtes de Barcelona havien intentat la creació de lligams polítics amb Sardenya, a través de matrimonis. Així, els vescomtes de Bas, emparentats amb Ramon Berenguer IV, esdevingueren jutges d'Arborea. I aquest parentiu facilitaria, en una fase inicial, la penetració a Sardenya de la Corona d'Aragó en el segle XIV.

El 4 d'abril del 1297, el Papa Bonifaci VIII atorgà la sobirania sobre el *Regnum Sardiniae et Corsicae* al rei d'Aragó Jaume II, en contra de les pretensions de Gènova i Pisa. Així es complien els acords que havien estat presos al Tractat d'Anagni, el 20 juny del 1295: Jaume II renunciava a Sicília, que quedava per al seu germà Frederic, a canvi de Còrsega i Sardenya.²

Però el monarca aragonés no prendria possessió efectiva del nou regne fins l'any 1323, en què tingué lloc la primera expedició a l'illa. El jutge Hug II d'Arborea veia en perill la sobirania del seu jutjat, amenaçada pels pisans, i demanà ajuda al seu parent llunyà, el rei d'Aragó i —per investidura papal— rei de Sardenya. Jaume II decidí enviar a l'illa el seu primogènit, l'infant Alfons (qui després regnaria amb el sobrenom del *Benigne*). I ací és on intervenen els membres de la primera família vinculada al senyoriu d'Oliva: els Carròs.

ELS CARRÒS

Els preparatius per a l'expedició tingueren lloc a Portfangós, prop d'Amposta. La Crònica de Pere el Cerimoniós, escrita més de cinquanta anys després d'aquells fets, ens conta com...

"... Aquí venc lo noble Francesc Carròs, almirall del senyor rei, ab vint galees qui s'eren aparellades a València" (Pere C., I, § 11).

Francesc Carròs i de Cruïlles, home de confiança del rei, era nét d'aquell En Carròs (o Carroç) a qui Jaume I havia concedit en 1240 el senyoriu del Rebollet, al qual pertanyien Oliva i la Font d'En Carròs.

---

² El domini de la Corona d'Aragó sobre Còrsega no passà mai de ser purament nominal; aquesta illa no fou mai conquerida ni ocupada de manera efectiva, i continuà sotmesa, en major o menor grau, a la influència genovesa. En canvi, el domini catalano-aragonés sobre Sardenya, continuat per la Monarquia hispànica, fou molt més profund i durà pràcticament quatre segles: de l'any 1323 al 1720.

L'esquadra partí el 31 de maig del 1323, i arribà a les costes sardes el 14 de juny. El desembarc tingué lloc a Palma de Solç (act. Sulcis), al sud-oest de l'illa. L'almirall Carròs es dedicà a vorejar la costa per mar, mentre les tropes de terra, a les ordres de l'infant Alfons i amb l'ajuda del jutge Hug d'Arborea, així com dels Dòria i Malaspina, que havien jurat fidelitat al rei d'Aragó, posaren setge a les ciutats de Càller i Esglésies (l'actual Iglesias). Carròs inicià una expedició de càstig als pisans per la costa oriental de l'illa, per la regió d'Ullastre (act. Ogliastra), i tractà, infructuosament, de conquerir l'important port de Terranova (l'actual Olbia).³

Una vegada tornat a Càller es dedicà a bloquejar el port amb la seua esquadra, mentre les tropes d'a cavall i d'a peu assetjaven per terra el Castell, nucli emmurallat de la ciutat on residien els pisans. Durant el bloqueig dirigí la construcció dels "*murs e valls*" del campament de Bonaire, que després esdevindria vila, i que correspon a l'actual Bonaria, barri perifèric de Càller.⁴

El primer de març del 1324, les tropes de l'infant causaren una gran desfeta als pisans en la batalla de Lucocisterna (o Lutocisterna), mentre per mar l'almirall triomfava sobre les naus enemigues davant la platja de Llàpola, enfront de Càller.

La ciutat es rendí el 12 de juliol. Segons les condicions que foren estipulades, Pisa conservava Càller com a feu vassall del rei d'Aragó, i renunciava a la resta de les seues possessions a Sardenya.

Berenguer Carròs, segon fill de l'almirall, fou nomenat per l'infant Alfons "*capità del castell de Bonaire e de tota aquella encontrada*" (Muntaner, CCLXXIX)

En fer el balanç de la campanya, la Crònica de Pere el Cerimoniós cita Francesc Carròs i el seu fill Berenguer en la llista de "*los de València que no hi moriren*" (cap. I, § 35). Quan parla de "*los de Catalunya que hi moriren*" cita un membre d'una altra família que més tard heretaria el senyoriu d'Oliva: En Gilabert de Centelles, és a dir, Gilabert de Centelles i de

---

³ Aquesta ciutat s'anomenà Terranova fins data molt recent; en l'*Enciclopedia Italiana* (1949) encara apareix amb aquest nom. El nom actual, Olbia, és en record de la colònia fundada pels grecs en aquell lloc. Curiosament, Zurita per confusió l'anomena "*Oliva, famosa ciudad antigua... fueron a Terranova... donde fue en lo antiguo una muy famosa ciudad que se llamó Oliva, de la cual apenas se descubren hoy las ruinas...*". (*Anales*, VII, 22)

⁴ En el mateix lloc on es trobava el campament, fou edificada posteriorment la Basílica de Bonaire, assignada a l'Orde de la Mercè, l'escut del qual (la creu i les quatre barres vermelles sobre fons daurat) presideix la façana i es pot veure en diferents llocs de l'interior.

Vista parcial de Càller, des de la muralla

Càller:
Porta de l'Elefant.

Montcada. Aquest és anomenat *Bernardí* en un altre lloc de la mateixa Crònica (I, § 32), mentre que en la de Ramon Muntaner apareix com a *Gilabertí*, participant en el setge de Càller on va morir mentre repel·lia una eixida dels pisans:

“... En *Gilabertí de Centelles e d'altres se n'entraren mesclats ab ells, encara ferint e donant, en Càller ... Los pisans feeren gran malvestat, que depuis los hagueren preses per dins, los mataren*” (Muntaner, CCLXXVI).

El mateix mes de juliol, l'infant Alfons tornà a Catalunya. Però la pau a Sardenya durà ben poc: el mateix any 1324, al poc temps de la rendició de Càller, els genovesos Dòria intentaren ocupar Sàsser, al nord de l'illa. El governador Berenguer Carròs els derrotà, i dominà seguidament la rebel·lió dels marquesos de Malaspina, senyors de Bosa i d'Ósilo.

En 1325, les repúbliques de Pisa i Gènova s'aliaren, prepararen una nova esquadra i incitaren els sards a la rebel·lió. Francesc Carròs es va veure obligat a tornar a Sardenya i bloquejar Càller, en poder dels pisans, per tal d'impedir l'abastiment de la ciutat per mar. Ramon Muntaner conta en la seua Crònica (cap. CCLXXXIV) com l'almirall capturà dues galeres que per la nit desembarcaven queviures per als pisans de Càller. Els presoners foren encadenats amb “*gambals de ferre*” a les cames, i obligats a treballar en la construcció del “*mur e vall*” del campament fortificat de Bonaire.

El dia de Nadal del 1325, es presentà davant del port una esquadra de vaixells genovesos i pisans, manats per Gaspar Dòria, amb la intenció de socórrer els pisans de Càller. Carròs els féu front amb les seues naus, i la batalla acabà amb la desfeta de pisans i genovesos, amb 1.100 morts i 600 presoners, i un gran botí per als guanyadors.

Quan, després d'aquella victòria, la ciutat estava pràcticament guanyada, esclatà l'enemistat entre Francesc Carròs i el nou governador, Ramon de Peralta, per qüestió de jurisdicció i d'atribucions. Peralta, que havia estat atacat pels pisans prop de la costa, acusà Carròs de negligència en eixir a ajudar-lo. La disputa provocà un violent enfrontament entre els partidaris de l'un i de l'altre al campament de Bonaire, i causà moltes baixes en els dos bàndols. A aquest conflicte s'afegí la sublevació de Sàsser, que s'havia declarat república (*Comune*) independent. El resultat fou que la presa de

Càller: carrer dedicat als Carròs

Càller:
Basílica de Bonaire (*Bonaria*),
situada al mateix lloc on
Francesc Carròs va instal·lar el
seu campament.

Càller es retardà encara uns quants mesos.

Per fi, el 9 de juny del 1326, els pisans entregaren la ciutat, després de signar un nou tractat de pau pel qual la República de Pisa renunciava definitivament a tots els seus drets sobre Càller i sobre la resta de Sardenya:

“...Ells reteren lo dit castell de Càller al dit senyor rei d’Aragon, e per ell al dit jutge d’Arborea, e al dit noble En Berenguer Carròs, e als altres qui en lo dit castell de Càller entraren ab ben quatre-cents cavalls armats e ab ben dotze mília sirvents, tots catalans...” (Muntaner, CCXC).

Una vegada dins la ciutat, alçaren “*en la torre de Sant Brancaç (Pancraç) un gran estendard reial del senyor rei*”. Els pisans es retiraren, i foren alliberats els presoners d’aquesta nacionalitat, així com els genovesos, que havien estat emprats en la construcció de les fortificacions de Bonaire.

Francesc Carròs i el governador Peralta havien estat destituïts a conseqüència de la disputa entre ells. L’almirall fou obligat a anar a Barcelona i justificar-se davant del rei, qui el va perdonar i el va rehabilitar en el seu càrrec. Tornà encara a Sardenya els anys 1332 i 1342 a reprimir noves revoltes, i va morir a causa de les febres palúdiques, tan freqüents en aquella illa.⁵

ELS RIUSECH I ELS CENTELLES

Els conflictes a Sardenya continuaren durant el regnat d’Alfons el Benigne i el de Pere el Cerimoniós. Les rebel·lions dels sards, de vegades amb la col·laboració dels genovesos, foren contínues, i en molts casos com a resposta als abusos comesos pels nous mandataris catalans i aragonesos, que en un principi havien estat acollits pels sards com a alliberadors. La Corona tardaria més d’un segle en consolidar el seu domini sobre Sardenya, empresa que costaria moltes vides i despeses, tant d’un costat com de l’altre. A les víctimes de la guerra s’afegien les de la malària, la febre palú-

---

⁵ Sobre la data de la seua mort, Casula (1982, *Appendice genealogica*) i Brook (1984, 141) la situen cap a 1339, mentre que Camarena (1978, 150) dóna la data de 21 de gener de 1343, la mateixa que figura al sepulcre conservat a l’església parroquial de La Font d’En Carròs: “...*OBIIT IN SARDINIAM ANNO DOMINI MCCCXLIII, XXI DIE MENSIS IANUARIJ.*”

dica que durant segles constituí un autèntic flagell per a l'illa, i que no fou eradicada fins a mitjan segle XX.

Entre els participants en les diverses guerres a Sardenya, les Cròniques esmenten alguns membres de dues famílies, els Riusech i els Centelles, que més tard s'emparentarien i restarien vinculades a la història del senyoriu d'Oliva.

Un Riusech és citat en la Crònica de Pere el Cerimoniós (V, § 3), com a participant en la campanya que aquest rei emprengué l'any 1353, per tal de fer front a l'amenaça de Gènova, que ocupava Còrsega i intentava apoderar-se del nord de Sardenya. Prèviament, el monarca —que s'havia aliat amb Venècia, república rival de Gènova— reuní el seu Consell, entre els membres del qual figurava el cavaller esmentat. Es tractava de Ramon de Riusech i Carròs, pare de Ramon de Riusech i Díaz, qui més tard heretaria el senyoriu d'Oliva de mans dels Carròs.

Quant als Centelles que combateren a Sardenya, ja hem citat Gilabert de Centelles i de Montcada, que morí en aquella illa durant la campanya del 1323. Un altre membre de la mateixa família intervindria en la campanya del Cerimoniós, en 1353: Gilabert de Centelles i de Castellet, senyor de Nules. Havia participat a favor del rei Pere en la guerra contra el seu parent i vassall Jaume III de Mallorca (1343-1344), a conseqüència de la qual aquest regne retornà a la sobirania directa del rei d'Aragó. Gilabert fou nomenat governador de Mallorca en 1348, i ocupava aquest càrrec quan en 1353 fou encarregat pel monarca de reunir les tropes i les naus amb què aquell regne contribuiria a l'expedició a Sardenya (Pere C., V, § 16), en la qual s'embarcaria el mateix Centelles.⁶

L'esquadra, dirigida per Bernat de Cabrera, partí de Maó el 18 d'agost del 1353. Amb l'ajuda dels venecians, derrotà les naus genoveses enfront de l'Alguer, el 27 d'agost. Però un nou fet vindria a complicar la situació, de manera que la que havia començat com una guerra contra els genovesos, esdevindria una guerra contra el desig independentista dels sards.

Fins aquell moment, els jutges d'Arborea havien estat aliats dels reis d'Aragó, dels quals eren parents llunyans, i havien col·laborat amb ells a la conquesta i pacificació del regne de Sardenya. A canvi, els monarques aragonesos havien reforçat el poder dels jutges —convertits en senyors feudals i dotats de privilegis— i havien reconegut al jutjat una especial autonomia.

---

⁶ També ve citat en Zurita, VIII, 52.

Port i muralles de l'Alguer, ciutat que conserva la llengua dels repobladors catalans introduïts per Pere el Cerimoniós.

Però Marià IV pretenia restablir l'antiga sobirania del seu estat, que considerava vinguda a menys per la relació de vassallatge que els seus avantpassats havien contret amb el monarca d'ultramar. Buscà l'aliança amb Gènova, es sublevà en 1354 contra Pere el Cerimoniós i fou secundat pels sards pertot arreu de l'illa. A partir d'aquell moment, el jutjat d'Arborea es convertiria en el protagonista de la lluita per la independència sarda.

La ciutat de Càller, en poder de les tropes lleials al rei, havia quedat isolada. Bernat de Cabrera reuní un grup de cavallers entre els quals figurava Gilibert de Centelles (Pere C., V, § 28), i derrotà els sards a Quart (act. Quartu di Santa Elena), a mitja llegua de Càller. Però la difícil situació féu que Cabrera se'n tornara a Barcelona per informar al rei Cerimoniós, el qual decidí anar personalment a Sardenya. Per a tal fi preparà una nova expedició, en la qual prengueren part l'abans esmentat Ramon de Riusech i Carròs, i una altra vegada Gilibert de Centelles (Pere C., V, § 31).

La nova esquadra, que anava comandada pel mateix rei, assetjà l'Alguer, que es trobava de nou en poder dels genovesos. El setge durà vora mig any, i durant ell, Ramon de Riusech va caure malalt i el rei Pere li donà

permís per a tornar a València, però “*ab tal condició que de continent se’n tornàs a nós ab cert nombre de galees. E, com fon en València, a l’huité jorn, morí.*” (Pere C., V, § 38)

Quan l’Alguer es va retre en desembre del 1354, el rei manà que aquella ciutat, que constituïa un lloc de gran importància estratègica, fóra repoblada per catalans, els descendents dels quals han conservat la seua llengua fins als nostres dies.

Per la pau de Sanluri (1355), Marià IV aconseguí que fos respectada l’autonomia del seu jutjat. Però no deixà de manifestar la seua hostilitat cap al rei d’Aragó, fins a l’extrem de negar-se a assistir com a membre del braç militar al primer Parlament sard, convocat pel monarca a Càller el mateix any 1355.

Quant a Gilabert de Centelles, Zurita (VIII, 58) parla d’una gestió que el rei Pere li encomanà en febrer del 1355. El senyor de Nules fou encarregat d’aconseguir informació sobre les activitats del comte de Donoràtico, acusat de traïció al rei i de complicitat amb el jutge d’Arborea. I en 1356 hagué de tornar a Sardenya al cap d’una esquadra, per dominar la rebel·lió del genovés Mateu Dòria (Zurita, IX, 62).

Els problemes a Sardenya no s’acabaren durant el regnat de Pere el Cerimoniós. Aquest no sols va haver de lluitar contra els sards que contínuament es sublevaven, sinó també contra els excessos dels seus propis cavallers i soldats, que provocaven noves rebel·lions i generaven una cadena de represàlies d’una part i de l’altra. El rei es lamentava de la deserció de les guarnicions i dels pobladors que havia instal·lat en alguns castells i ciutats estratègiques. A més, temia nous atacs dels genovesos, ajudats pel seu enemic el rei de Castella i per alguns nobles sards, encapçalats pel jutge d’Arborea, que es resistien a reconèixer la sobirania catalano-aragonesa. Segons Zurita,

“Decían que dejase el rey a Cerdeña para los mismos sardos, pues era una tierra miserable y pestilencial y la gente della vilísima y vanísima, y que fuese guarida para los corsarios genoveses y población de los desterrados y malhechores. ¿Qué premio eran sus bosques y montañas llenas de fieras en venganza de tantos y tan excelentes caballeros como habían muerto en su conquista y defensa, y qué recompensa de tan gran estrago de gentes?” (Anales, X, cap. 13).

L'opinió de Zurita ens pareix exagerada, però una cosa sembla evident: el cost —humà i econòmic— de la conquesta i pacificació de Sardenya era massa alt per al benefici que la Corona hi esperava obtenir. Les escasses rendes recaptades a l'illa motivaren que el rei Pere demanara una moratòria al Papa Urbà V, per pagar-li el tribut que li devia per la seua infeudació (Martínez Ferrando, 1963, 223). Tinguem present que el rei d'Aragó era considerat pel Papa com a feudatari de l'Església en el regne de Sardenya, i en més d'una ocasió passà per la ment del Pontífex la intenció de destituir Pere el Cerimoniós i proclamar rei de l'illa al jutge d'Arborea (Zurita, IX, 53).

LES BRANQUES COL·LATERALS DELS CARRÒS: POSSESSIONS I TÍTOLS A SARDENYA

Francesc (I) Carròs i de Cruïlles, casat amb Estefania de Llúria, tingué quatre fills (Francesc, Berenguer, Jaume i Nicolau) i dues filles (Estefania i Francesca). El major dels fills mascles, Francesc (II), participà en la conquesta de Sardenya, i anà també a Barcelona detingut amb son pare, de resultes dels incidents amb Ramon de Peralta. Fou també almirall i, a l'igual que son pare, morí a Sardenya i de la mateixa malaltia.⁷ No obtingué terres a Sardenya, a diferència dels seus germans, però heretà de son pare el senyoriu del Rebollet i d'Oliva que passaria després als Riusech i als Centelles. Aquests últims adquiriren també feus a Sardenya, com veurem més endavant, i que més tard passarien per herència als Borja, als Benavent i als Osuna.

Quant al segon dels fills de l'almirall, Berenguer (I), hem parlat del seu destacat paper en la conquesta de Càller. Li fou atorgat el castell de Sant Miquel, als afores de la capital sarda, on encara es pot veure, mig esborrat, el seu escut⁸. Els seus descendents posseïren l'extens comtat (que després esdevindria marquesat) de Quirra, al sud de Sardenya.

---

⁷ En la seua làpida, situada al costat de la de son pare en l'església parroquial de La Font d'En Carròs, no figura la data de la seua mort. Camarena (1978, 152) afirma que "*debió morir poco después que el padre*", i per tant coincideix amb Brook (1984, 141), que situa la seua mort en 1343.

⁸ Floris & Serra (1988, 210), art. "Carroz", entre els escuts d'aquesta família que es poden trobar a Sardenya citen: "*Cagliari, Castello di S. Michele, scolpito sopra la porta d'ingresso*". Descriu l'escut dels primers Carròs com "*Inquartato al 1° e 4° d'oro; al 2° e al 3° fasciato di tre pezzi d'oro e tre di rosso*", és a dir, tal com el trobem en el sepulcre de Francesc Carròs a l'Església Parroquial de la Font d'En Carròs.

Un altre fill, Jaume, fou veguer⁹ de Càller i passà la major part de la seua vida a Sardenya. Els seus descendents adquiriren el senyoriu de Mandas i la baronia de Terranova.

Per últim, a Nicolau li fou concedit en 1345 el mer imperi (és a dir, la potestat en matèria penal sobre els vassalls) d'algunes viles sardes a la regió de la Barbagia. Morí en 1347 sense descendència legítima, i deixà les seues possessions sardes al seu nebot Nicolau de Pròixida.

Centrarem el nostre estudi en les possessions que tingueren a Sardenya els hereus de la primera branca dels Carròs, és a dir, la línia Riusech > Centelles > Borja > Benavent > Osuna, com a senyors i, posteriorment, comtes d'Oliva (els "*Estats d'Oliva*", com de fet foren anomenats els seus dominis sards en conjunt).

Però no deixarem de fer una breu referència a dues branques col·laterals dels Carròs -les derivades de Berenguer i de Jaume- com a famílies que posseïren, en conjunt, una quarta part del territori de Sardenya i exerciren una poderosa influència en la política d'aquell regne, la primera com a comtes de Quirra i la segona com a senyors de Mandas i Terranova. Els Carròs d'una part i de l'altra són recordats a Sardenya com una família de virreis, capitans generals i governadors. Al convent de Sant Francesc d'Estampaig, situat a èxtramurs de Càller i actualment en ruïnes, es trobaven les tombes (hui desaparegudes) de diversos membres d'ambdues branques de la família¹⁰. I en opinió de Francesco Cesare Casula (1982, 90),

*"I Carroz furono i pochi, se non gli unici, grandi feudatari iberici che risiedettero sempre nell'isola e che ne condivisero le sorti nel bene e nel male, sì da diventare i più alti rappresentanti di quella nuova razza di naturalizzati che in Sardegna contava più del re".*¹¹

---

⁹ Veguer (del llatí VICARIUS), ve definit pel DCVB com "magistrat la jurisdicció del qual derivava directament del rei i que administrava justícia civil i criminal en un districte o comarca; cast. *corregidor*." Sobre el càrrec ocupat per Jaume Carròs, v. Floris & Serra (1986, 209), art. "Carroz": "*Giacomo, vicario reale di Cagliari*".

¹⁰ Les sepultures dels comtes de Quirra es trobaven davant l'altar major, mentre que els altres Carròs ocupaven una capella lateral. La distribució dels espais per a les tombes fou causa d'enfrontament entre membres de les dues branques en 1504, segons detalla Mª Mercè Costa (1973, 51-57).

¹¹ "*Els Carròs foren dels rars, si no els únics, grans feudataris ibèrics que residiren sempre a l'illa i que en compartiren les sorts en el bé i en el mal, esdevenint així els més alts representants d'aqueixa nova raça de naturalitzats que a Sardenya comptava més que el rei*". (De la versió en català de 1985, Barcelona, R. Dalmau, traduïda per Pere Català i Roca, p. 113-114).

Castell de Sant Miquel, als afores de Càller. Va pertànyer a Berenguer Carròs.

Escut dels Carròs (el de l'esquerra) sobre l'arc de la porta principal del castell de Sant Miquel.

Els Carròs, comtes de Quirra

Abans hem parlat de la concessió a Berenguer (I) Carròs i de Llúria del castell de Sant Miquel, anomenat també *Bonnuighinu* (“Bonvei”), que es convertí en residència habitual de la família, i constituí seu d’una baronia que envoltava la ciutat de Càller, territori reial.

El seu fill Berenguer (II) Carròs i de Ribelles obtingué en 1349 el castell de Quirra, i el comtat del mateix nom en 1363. Fou capità general de Sardenya, i en 1368 fou encarregat, junt amb Pero de Luna i les tropes enviades per Pere el Cerimoniós, de reprimir una de les rebel·lions sardes, encapçalada pel jutge Marià IV d’Arborea. L’empresa acabà amb la derrota de les tropes reials i la mort de Luna. Zurita (X, 13) parla d’un viatge que en 1371 féu el comte de Quirra a Avinyó, per tal de contractar mercenaris anglesos per a les campanyes de Sardenya.

El feu de Quirra fou heretat per la seua filla Violant (I) en 1383, per sentència reial. Segons Zurita (X, 47) aquesta decisió fou la causa de la rebel·lió de Brancaleó Dòria, marit de la jutgessa Elionor d’Arborea. Brancaleó fou capturat i empresonat, però la lluita fou continuada per Elionor, recordada pels sards com una heroïna nacional. A més de combatre l’autoritat del rei d’Aragó, la jutgessa promulgà en 1392 la *Carta de Logu*, codi jurídic que en gran part era una compilació de lleis dictades pels seus predecessors Marià IV i Hug III.¹²

El comtat de Quirra passà en 1408 a Berenguer (III), fill de Violant,¹³ que participà en la batalla de Sanluri (1409). En ella fou derrotat el vescomte Guillem de Narbona, pretendent al jutjat d’Arborea, que després fou abolit i transformat en marquesat d’Oristany. Berenguer fou virrei de Sardenya en dues ocasions: de 1410 a 1413 i de 1415 a 1416, i assistí al Parlament celebrat a Càller en 1421.

També fou virrei el seu fill Jaume Carròs i de Manrique, de 1452 a 1454, i camarlenc reial en 1458. Morí en 1469 a conseqüència d’un incendi al castell de Sant Miquel.

La seua filla Violant (II) Carròs de Centelles heretà el comtat de a en 1469, quan encara era menor d’edat. Va haver de sostenir un llarg litigi per

¹² La *Carta de Logu* fou respectada pels conqueridors, que estengueren el seu ús a tota Sardenya en el Parlament de 1421. Es mantingué en vigor fins a l’any 1827, en què fou promulgat el codi de Carles Felip de Savoia.

¹³ Com que Violant era viuda (en segones núpcies) de Berenguer Bertran, el seu fill Berenguer portava el cognom de son pare, però quan heretà el comtat de Quirra adoptà el cognom matern.

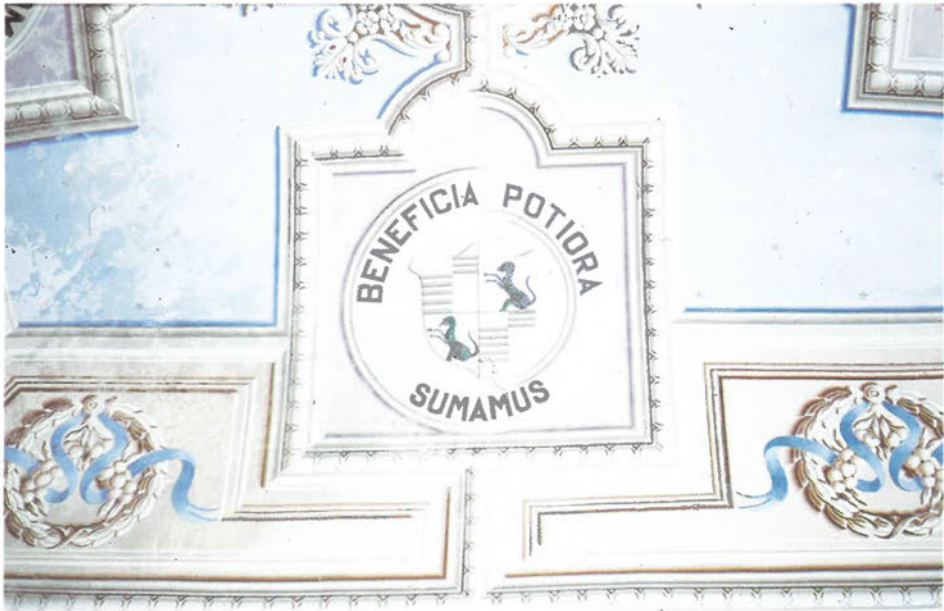
Ruïnes del castell de Quirra, al S. E. de Sardenya.

Vista de la costa sud-oriental de Sardenya des de les ruïnes del castell de Quirra.

Escut dels Carròs, comtes de Quirra, a l'església parroquial de Mara Calagonis, prop de Càller.

Escut dels comtes de Quirra a la catedral d'Ales, manada construir per Violant Carròs.

fer valdre els seus drets,¹⁴ ja que el seu tutor, el virrei Nicolau Carròs d'Arborea, pertanyent a l'altra branca de la família, disposà lliurement dels béns de Beatriu, i la casà en 1471 amb el seu fill Dalmau, amb la intenció d'unir el títol de Quirra als de Mandas i Terranova. Però Dalmau morí jove i sense fills en 1478, i Beatriu va contraure segones núpcies amb Felip de Castre en 1479. Els fills d'aquest matrimoni, Jaume i Felip, moriren encara joves.

Quan Violant va morir en 1511 sense fills, havia deixat el comtat de Quirra al seu nebot Guillem Ramon de Centelles i Carròs. Dins d'aquesta branca dels Centelles, distinta de la dels comtes d'Oliva (i que canvià l'ordre dels cognoms, passant a anomenar-se Carròs de Centelles), es promogué un plet successori després del qual el comtat (elevat a marquesat) de Quirra passà en 1604 a Cristòfol Carròs de Centelles, senyor de Nules. Aquest últim títol ja s'havia desvinculat del comtat d'Oliva, que havia estat heretat pels Borja, ducs de Gandia. Els senyors de Nules es convertiren, per tant, en marquesos de Quirra. En 1674 el marquesat fou heretat pels Borja, però després d'un llarg plet passà en 1726 a la família Català, i posteriorment als comtes de Cervelló.

Els Carròs, senyors de Mandas i Terranova

A Joan Carròs i de Ruiffes, fill major de Jaume Carròs i de Llúria, li fou atorgada en 1354 la senyoria de Mandas. Tant el seu nom com les viles posseïdes (a l'igual que les del seu cosí Berenguer Carròs) figuren en el *Compartiment de Sardenya* del 1358¹⁵. Es casà amb Beneta d'Arborea, emparentant-se així amb la família dels jutges, la qual cosa no va impedir que aquests s'enfrontaren amb els Carròs en el camp de batalla en més d'una ocasió. Fou veguer de l'Alguer de 1363 a 1366.

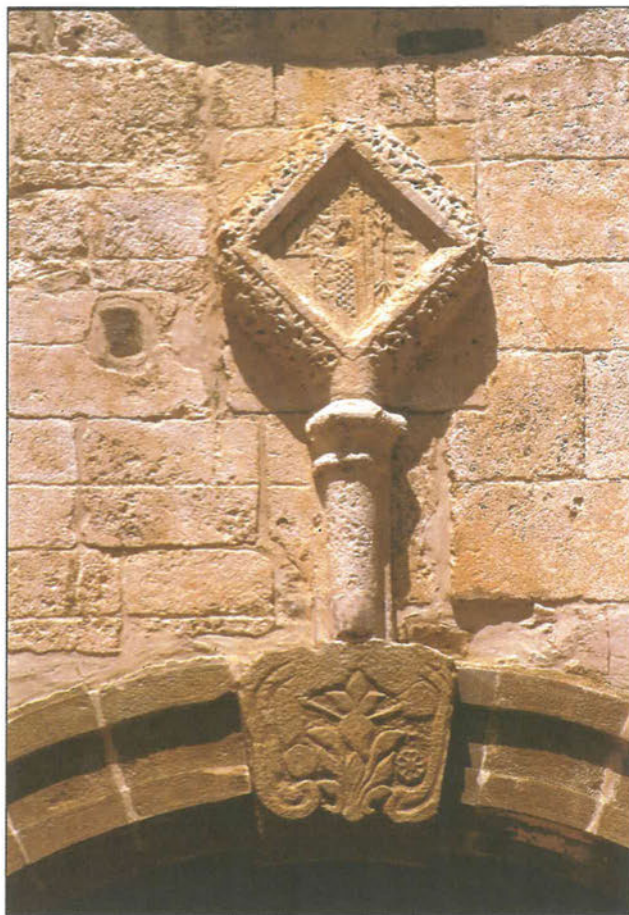
Joan Carròs d'Arborea (1368-1382) heretà el senyoriu de Mandas, i el seu fill Francesc Carròs d'Arborea afegí a aquell títol la baronia de Terranova, concedida per Alfons el Magnànim en 1420.

El fill de Francesc, Nicolau Carròs d'Arborea i de Mur, fou virrei de Sardenya del 1460 al 1479. El fet més notable durant el seu mandat fou, sens

---

¹⁴ V. Costa, Mª Mercé, *Violant Carroç, una comtessa dissortada*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1973.

¹⁵ El *Compartiment de Sardenya*, més que un veritable llibre de repartiment, es tracta d'un cens de possessions feudals, viles i rendes. L'edició que hem consultat és la de Bofarull i Mascaró, P., *Repartimiento de los Reinos de Mallorca, Valencia y Cerdeña*, Barcelona, Imprenta del Archivo, 1956.

Mandas: escut de la família Carròs d' Arborea.

dubte, la batalla de Macomer (19 de maig del 1478), que marcà la fi de la resistència sarda i la consolidació definitiva del domini de la Corona d'Aragó sobre tota l'illa. En ella fou vençuda la rebel·lió acabdillada per Lleonard II d'Alagó, marquès d'Oristany i últim membre del llinatge dels jutges d'Arborea. La insurrecció fou en resposta a l'intent, per part del virrei Nicolau, de segrestar el marquesat d'Oristany perquè passara al domini directe de la Corona, ja que el seu anterior titular, Salvador Cubello d'Arborea,¹⁶ havia mort sense descendència. Lleonard al·legà el seu dret a la successió del marquesat,

---

¹⁶ Cunyat del comte d'Oliva, Francesc Gilibert de Centelles, com veurem més endavant.

Escolca: Escut dels Carròs d' Arborea, senyors de Mandas i Terranova, en la façana de l'església parroquial.

així com del comtat del Goceà, però ni l'un ni l'altre foren reconeguts pel virrei. Després de la batalla, Lleonard fou capturat i morí a la presó del castell de Xàtiva. El marquesat d'Oristany i el comtat del Goceà foren confiscats i passaren a formar part del patrimoni reial. Nicolau Carròs va morir als pocs mesos de la batalla, a primers de gener del 1479 (Mateu, 1964, I, 141)

Com hem esmentat més amunt, Dalmau Carròs d' Arborea i de Mur, fill de Nicolau, es convertí en comte consort de Quirra en 1471, pel matrimoni amb la seua parenta Violant (II) Carròs de Centelles. Durant les absències de son pare, Dalmau el substituí en el càrrec de virrei, concretament de 1473 a 1477 (Brook, 1984, 408); va participar amb ell en la batalla de Macomer, i

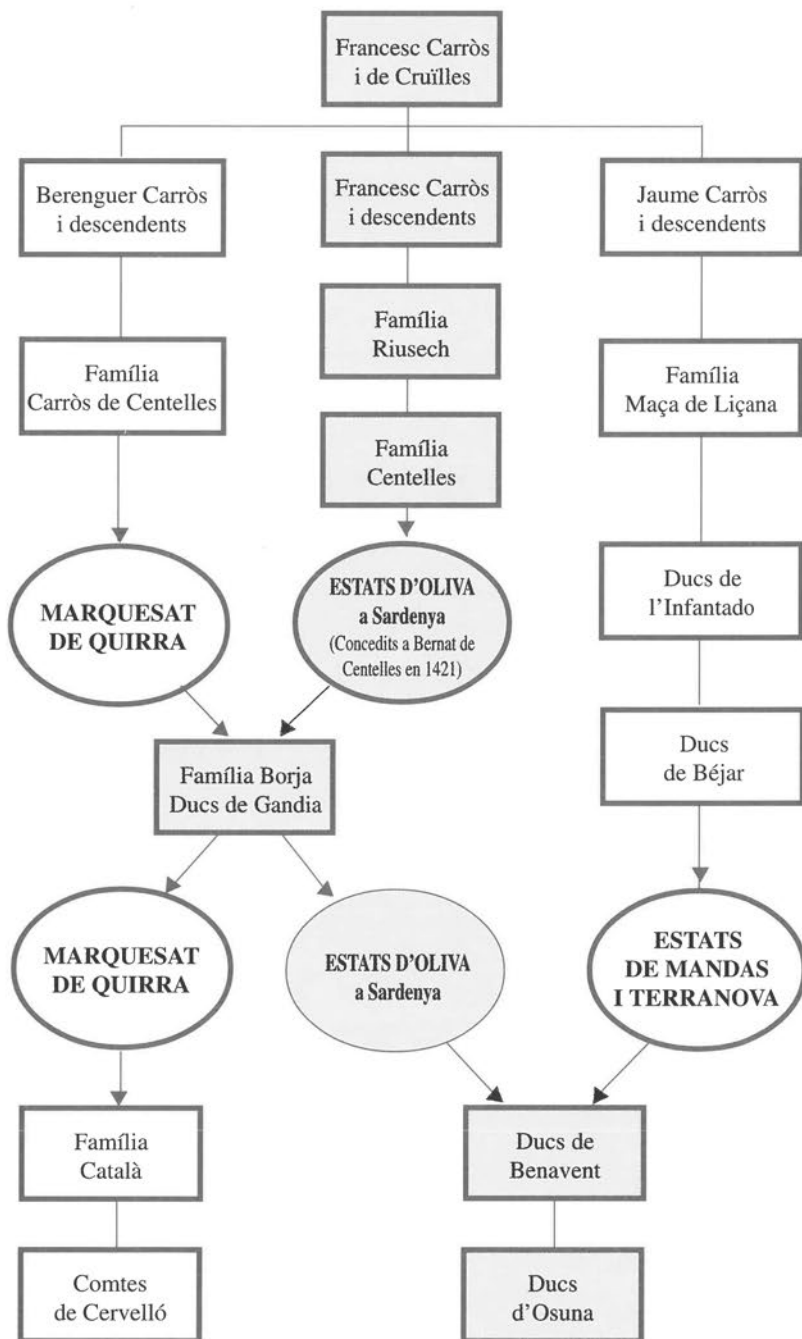
morí també al cap d'uns mesos, poc abans que son pare i sense deixar successors. La seua mort fou atribuïda a maleficis (Zurita, XX, 18).

Els feus de Mandas i Terranova passaren a la seua germana Beatriu, casada amb Pere Maça de Liçana, baró de Moixent, i foren heretats per aquesta família. Quant al comtat de Quirra, ja hem dit que passà a unes altres mans degut al segon matrimoni de Violant Carròs.

El feu de Mandas es convertí en ducat en 1614, essent el seu primer titular Pere Maça de Liçana Carròs d'Arborea, que fou també primer marquès de Terranova. Després dels Maça de Liçana, el ducat de Mandas i el marquesat de Terranova passaren successivament als ducs de l'Infantado, als ducs de Béjar, als ducs de Benavent, i finalment, als ducs d'Osuna.

Si observem el diagrama de la pàgina següent, en el qual es representen les línies que deriven de tres dels fills de l'almirall Francesc (I) Carròs (Francesc, Berenguer i Jaume), i les diverses famílies que heretaren els seus feus a Sardenya, veurem que les trajectòries que parteixen de Francesc (II) i de Jaume Carròs es troben de nou en morir sense descendència l'últim Borja per línia directa, Lluís Ignasi. L'any 1740 fou heretat el ducat de Gandia per la seua germana Maria Anna, duquessa de Béjar, la qual va transmetre tots els seus títols al seu nebot Francisco Alfonso de Pimentel, duc de Benavent. S'unien així els títols del Ducat de Gandia i Comtat d'Oliva amb els del Ducat de Mandas i Marquesat de Terranova. Si a més els Borja haguessen conservat el marquesat de Quirra, els Benavent i els Osuna haurien heretat pràcticament totes les possessions sardes dels descendents de l'almirall Francesc Carròs.

ELS HEREUS DELS CARRÒS I LES SEUES POSSESSIONS A SARDENYA

**"ESTATS D'OLIVA"
 A SARDENYA**
 (Dels Centelles, heretats
 després pels Borja)

**POSSESSIONS
 DE LES BRANQUES
 COL·LATERALS
 DELS CARRÒS**

 **Comtat
 de Quirra**
 (dels hereus de
 Berenguer Carròs)

 **Mandas i
 Terranova**
 (dels hereus de
 Jaume Carròs)

II
Els Centelles
i els
«Estats
d'Oliva»
a Sardenya

EL FEUDALISME A SARDENYA

En general, els historiadors sards actuals opinen que la conquesta de Sardenya per la Corona d'Aragó suposà la implantació del sistema feudal, quan aquest ja declinava a tota Europa. Segons aquesta concepció, el feudalisme d'arrels carolíngies era pràcticament desconegut a l'illa abans de la conquesta, tot i que s'hi poden trobar alguns elements de tipus feudal,¹ la presència dels quals fou escassa i molt tardana (Tangheroni, 1984, 41). Durant els primers segles de l'Edat Mitjana, Sardenya va pertànyer a l'Imperi Bizantí i quedà desconnectada dels processos polítics, socials i econòmics que tingueren lloc a altres països d'Europa Occidental. Mentre en aquells es consolidava el sistema feudal, els jutjats sards seguiren un procés autònom i desenvoluparen un sistema polític-administratiu peculiar, heretat en gran part del domini bizantí.

A l'illa existien grans terratinents (*majorales*), propietaris de vastes extensions de terres i dels *servos* que les treballaven. Però, a diferència de l'Europa feudal, en la Sardenya judicial no es confonien la propietat territorial i la sobirania política.² Aquesta era exercida per un aparell estatal ben organitzat, en el qual el *judike* ostentava l'autoritat màxima, com la de qualsevol rei; governava assistit per una assemblea consultiva (*corona de logu*), i assumia les funcions administratives, de justícia i de defensa que delegava en els *curatores* o governadors de cada *curatoria* o districte. A nivell local, aquestes funcions eren exercides pels *majores de bidda* (vila) o de *scolca*.³

A les principals ciutats sardes, les repúbliques de Pisa i Gènova havien introduït el règim de govern municipal característic dels *Comuni* italians, la qual cosa afavorí l'aparició d'una incipient burgesia autòctona, formada a través de l'intercanvi comercial amb genovesos i pisans (Caocci, 1988, 88).

Amb la conquesta catalano-aragonesa, Sardenya fou dividida en multitud de feus, que en gran part respectaren els límits de les antigues *curatorias* o divisions administratives de l'època judicial. La majoria dels senyorius

---

¹ És el cas d'alguns senyorius posseïts per famílies procedents de la Itàlia continental (Dòria, Malaspina, Donoràtico) en territoris que abans pertanyien als jutjats.

² De tota manera, Ortu (1996, 53) afirma que entre els segles XII i XIV van esborrant-se paulatinament a la Sardenya judicial els límits entre la dependència servil (d'un senyor) i la dependència civil (de l'Estat), degut al fet que molts grans propietaris de terres van assumint progressivament competències de govern. També ocorria a la inversa: funcionaris estatals o familiars dels jutges solien esdevenir grans terratinents.

³ La *scolca* o *iscolca* consistia en una agrupació de viles amb finalitat defensiva. També designava la contribució a la vigilància dels camps cultivats.

foren assignats com a recompensa als cavallers i nobles que prengueren part de manera més destacada en les diverses expedicions. Altres feus foren venuts per la Corona per poder sufragar les despeses de la guerra. Per altra banda, com afirma Serra (1984, 211), la infeudació era la manera més eficaç de controlar els territoris conquerits. I no sols els conqueridors es beneficiaren de les infeudacions, sinó també els seus aliats sards que afavoriren o acceptaren el domini de la Corona d'Aragó. El jutge d'Arborea —investit com a senyor feudal per l'infant Alfons— en fou el principal beneficiat, seguint-li els Dòria i els Malaspina, que havien estat rivals dels pisans.

Les ciutats més importants des del punt de vista demogràfic, estratègic o econòmic (Càller, Sàsser, l'Alguer, Esglésies...) no foren infeudades, sinó que esdevingueren ciutats reials i foren dotades de privilegis semblants als de Barcelona o València. En general, els càrrecs públics foren monopolitzats per catalans, valencians i aragonesos; els sards no sols hi estaven exclosos, sinó que a més tenien prohibit residir i fins i tot pernoctar en determinades ciutats. Al Castell de Càller, en sonar cada nit el crit "*a fora los sards!*", els naturals de l'illa que es trobaven dins del recinte emmurallat per raons comercials o de treball, havien d'eixir abans que fossen tancades les portes, sota pena de ser precipitats des de dalt de la muralla. Aquestes mesures no s'abolirien fins 1480 (Day, 1984, 16).

BERNAT DE CENTELLES, VIRREI DE SARDENYA

El senyoriu del Rebollet i d'Oliva, una volta extingida la branca principal dels Carròs, passà a Ramon de Riusech i Díaz, fill d'aquell Ramon de Riusech que tornà malalt de la guerra de Sardenya en 1354, i després al seu nebot Gilabert de Centelles i de Riusech, senyor de Nules⁴.

El fill major de Gilabert, Bernat de Centelles-Riusech i de Cabrera, senyor de Nules i d'Oliva, començà la seua carrera al servei de Martí el Jove, rei de Sicília i fill de Martí l'Humà. Amb el càrrec de camarlenc⁵ acompanyà el rei en l'expedició que tingué lloc a Sardenya en 1408, en la qual Bernat participà amb les seues pròpies tropes.

---

⁴ Sobre la qüestió successòria, v. Camarena (1988, 163-165).

⁵ Camarlenc: oficial de la cort, encarregat de la custòdia personal del rei i del servei de la seua cambra. Segons Mateu (1964, 84), entre altres funcions tenia la de custodiar el segell reial.

L'any 1409 prengué part en la batalla de Sanluri (Zurita, X, 87), on fou vençuda la rebel·lió sarda liderada per Guillem II, vescomte de Narbona. Aquest pretenia la successió al jutjat d'Arborea, després de la mort en 1407 del jutge Marià V, fill de la jutgessa Elionor. Una volta derrotat Guillem, el rei Martí adoptà una mesura dràstica: suprimí l'antic jutjat d'Arborea i el transformà en marquesat d'Oristany, nom de la seua capital; esdevenia, per tant, un feu vassall del rei d'Aragó i sotmés a la seua autoritat. El títol va recaure en Lleonard (I) Cubello d'Arborea, que jurà fidelitat al rei.

Pocs dies després d'aquells fets, a finals de juliol, moria Martí el Jove. Entre els nobles beneficiats pel seu testament, figura Bernat de Centelles en la seua qualitat de camarlenc, com a receptor de 50.000 florins (Zurita, X, 88). I com que el monarca no havia tingut descendència legítima, llegava el regne de Sicília i els ducats d'Atenes i Neopàtria a son pare Martí l'Humà, rei d'Aragó, que també moriria al poc temps (maig de 1410) sense descendència.

Es plantejava així a la Corona d'Aragó el problema successori, que es resoliria en el Compromís de Casp (1412). Entre els diversos pretendents, Bernat de Centelles prengué partit per Ferran d'Antequera, el qual, una volta elegit rei, l'anomenà Mariscal de la Corona i trobà en ell un dels seus col·laboradors més actius en empreses militars.

La posició de Bernat en la cort no varià amb la mort de Ferran I en 1416; si havia estat home de confiança d'aquest, també ho fou del seu successor Alfons el Magnànim, a qui acompanyà en la seua expedició a Sardènia en 1420. El monarca encomanà a Centelles la convocatòria del segon Parlament sard, que, a l'igual que en altres regnes de la Corona d'Aragó, estava constituït per tres estaments o braços: eclesiàstic, militar i reial. El militar estava format per la noblesa, mentre que en el reial estaven representades les ciutats i viles no infeudades.

El 26 de gener de 1421 s'inaugurava a Càller el Parlament, que duraria fins al 6 de febrer. En el llibre d'actes apareix esmentat "...En Ramon de Riusech àlias Bernat de Centelles [...] Conseller del Senyor Rey, Governador General del dit Regne...",⁶ qui més endavant, és citat de forma explícita com a virrei:

"...En Bernat de Centelles, Virrey e Governador..."⁷

---

⁶ ASC, AAR, D1, busta 10, f. 3 final.

El càrrec que havia estat atorgat a Centelles durant el Parlament era de creació molt recent a Sardenya: apareix documentat per primera vegada en 1408.⁸ Abans havia existit un governador general per a tot el regne, o bé dos governadors: un per al Cap de Càller i la Gal·lura, i un altre per al Cap de Sàsser i Logudor. A més d'aquests càrrecs amb jurisdicció ordinària, existia el de lloctinent general, amb jurisdicció delegada, que tenia la missió de representar el monarca en circumstàncies especials (Tore, 1987, 129-131). Amb el temps, la figura del lloctinent reial donà origen al càrrec de virrei, dotat de majors competències jurisdiccionals per Alfons el Magnànim.

Ja des del principi, Bernat de Centelles virrei tingué problemes amb els consellers de Càller, que temien que l'autoritat del nou virrei pogués entrar en conflicte amb els privilegis de la ciutat, sobretot en matèria de causes civils i penals. En una carta datada el 8 de febrer de 1421, el rei intentava tranquil·litzar els consellers.⁹

Sabem quan començà el virregnat de Centelles, però ens resulta difícil precisar la seua duració. En trobem diferents cronologies segons els autors: Josefina Mateu Ibars (1964, I, 111) afirma que l'última notícia que tenim d'ell és d'abril de 1430, i Francesco Floris (1988, 364) situa la fi del mandat en aquest mateix any, però a l'Arxiu Municipal de Càller podem trobar un document datat en 1432, en el qual Alfons el Magnànim encara s'adreça a Bernat de Centelles en la seua qualitat de virrei (*"Nobili et dilecto consiliario nostro Bernardo de Cintillis militi viceregi et gubernatori nostro generali in dicto Sardinie regno"*).¹⁰ Sobre aquest document insistirem més endavant. Per altra banda, Gramunt (1958, 57) fa coincidir el termini del mandat en 1433, probable any de la seua mort.¹¹

Dins del període de govern de Bernat de Centelles, Mateu intercala el mandat de Lluís d'Aragall, lloctinent de virrei de 1422 a 1434. Una cosa sembla evident: el virregnat de Centelles es caracteritzà, des de ben prompte, pel seu absentisme. Havia d'abandonar sovint l'illa, ja que es trobava a

---

⁷ ASC, AAR, D1, *busta* 10, f. 3 v.

⁸ El primer que és anomenat *"visrey e lochtinent nostre"* és Francesc Zatria o Ça Tria (Casula, 1982, 70; Tore, 1987, 159).

⁹ ACC, *Sezione antica, Carte Reali, busta* 23, n° 6.

¹⁰ ACC, *Sezione Antica, Carte Reali, busta* 23, n° 48. Està datat el 5 de novembre de 1432. Existeix una còpia del mateix document, datada el 7 de novembre, arxivada a continuació (n° 49). Ambdós documents figuren en la relació de Putzulu (1959, 59).

¹¹ No ens expliquem com la relació cronològica de Mateu Ibars (1964, II, 237) situa la fi del virregnat de Centelles en 1437, data posterior a la seua mort (febrer de 1433, segons admet la mateixa autora), alhora que cita Jaume de Besora com a virrei interí durant el període 1434-1437.

disposició d'Alfons V en les seues empreses militars¹². Quan tornava a Sardenya residia durant llargues temporades al castell d'Àrdara, antiga capital del jutjat de Torres, i s'ocupava de l'administració dels seus propis senyorius, dels quals parlarem més endavant. Durant les seues absències de Càller es feia càrrec de les funcions de virrei Lluís d'Aragall, governador de Càller i de Gal·lura.

Ja el mateix any de la seua investidura com a virrei (1421) Bernat de Centelles deixa Sardenya per a intervindre en la guerra de Nàpols. Des d'aquesta ciutat escriu el 8 de desembre als consellers de l'Alguer per informar-los sobre la seua expedició amb Braccio de Montone, capità aventurer al servei d'Alfons el Magnànim:

*“...De fet que fom venguts ací, lo senyor Rey me tramés ab certa gent d'armes ab Bracho. E conquistam ben XXX castells e viles a força d'armes; altres que.s retien més per por que per amor. E per gràcia de Déu no.y hagué perduts gayre hòmens, mas a n'i haüts molts de nafrats...”*¹³

Els enemics que cita són ben coneguts: “*Esforça [=Sforza] e Tartalla [=Tartaglia] e alguns altres capitans que lo Papa hi havia tramés*”, i narra la conquesta d’*“una grossa vila, e ben fort alta de murs, e ab grans fosats [e] palenchs”*, que probablement es tracta d'Acerra¹⁴, situada prop de Nàpols. Parla de les negociacions d'Alfons el Magnànim amb el Papa per tal de recuperar el ducat de Calàbria i el dret a la successió del Regne de Nàpols, que la reina Joana II li havia concedit, i després revocat a benefici del Duc Lluís d'Anjou.:

“...En lo camp vench lo Cardenal de Sentàngel com a llegat del Papa per parlar ab lo senyor Rey, e par que.s sien avenguts en certa forma; la manera de la concòrdia és aquesta: que lo Papa ne fa anar de continent lo Duch d'Anjou, e conferma al senyor Rey lo Duchat de Calàbria, lo qual Madama li havia donat”.

¹² A més de virrei de Sardenya, Bernat de Centelles ostentava els càrrecs de mariscal i senescal de Sicília i Aragó (Florin, 1988, 360).

¹³ AHMA, *Carte non Regie*, n° 333.

¹⁴ A aquesta conclusió arriba A. Era (1927, 142): “...Dal contesto si può stabilire che la lettera è scritta durante l'assedio di Acerra”, i remet a Zurita, *Anales*, XIII, cap. 13.

En febrer del 1422 es troba de nou a Sardenya. El 10 de juliol notifica una sentència en favor de la “universitat” (municipi) de l’Alguer, sobre la possessió de la veïna vila d’Olmedo. En aquest document, com en tants altres, fa ús de la fórmula

*“Nos, Raymundus de Rivosico, alias Bernardus de Sintillis, miles, Vice Rex ac Generalis Gubernator totius Regni Sardiniae”*¹⁵

En maig de 1423 intervé de nou en la guerra de Nàpols, on és fet presoner junt amb altres nobles per les tropes de Sforza (Zurita, XII, 17), essent alliberat poc després gràcies a l’arribada de reforços.

Després torna altra vegada a Sardenya. Segons un document datat en 1425 (17 d’abril), fa de mediador entre les ciutats de Bosa i l’Alguer, davant la pretensió de la primera de tenir l’exclusiva del comerç al detall en la regió de la Planargia.¹⁶

En 1427 és denunciat pels consellers de Càller, acusat d’haver-se extralimitat en les seues funcions en detriment dels privilegis de la ciutat. En carta del 4 de novembre el rei li prohibeix, sota pena de 3.000 florins d’or, d’exercir les prerrogatives vice-règies en el Castell de Càller en tot allò que pogués lesionar els privilegis en matèria penal que la ciutat gaudia des dels temps de Pere el Cerimoniós.¹⁷

En 1428 (9 de febrer) el rei li ordena impedir que Berenguer Carròs, comte de Quirra, pugui exportar blat des de ports distints als admesos oficialment.¹⁸

Com hem dit més amunt, en 1432 (5 de novembre), Alfons el Magnànim crida de nou l’atenció al virrei Bernat de Centelles sobre la necessitat de respectar els privilegis de la ciutat de Càller, i li prohibeix, sota pena de la indignació reial i de 2.000 florins d’or, d’imposar taxes extraordinàries sobre el vi.¹⁹

---

¹⁵ AHMA, *Llibre Vell*, doc. n° 91

¹⁶ AHMA, *Carte non regie*, n° 335.

¹⁷ ACC, *Sezione antica, Carte Reali, busta 23*, n° 14. Íd. n° 18.

¹⁸ ACC, *Sezione antica, Carte Reali, busta 23*, n° 25.

¹⁹ V. nota 10.

INFEUDACIÓ DELS “ESTATS D’OLIVA” A SARDENYA

A més del càrrec de virrei, Bernat de Centelles va obtenir a Sardenya diversos territoris feudals. De fet ja posseïa alguns senyoriis a Sicília,²⁰ que, a diferència dels de Sardenya, estigueren poc de temps en poder de la seua família. Els feus sards, en canvi, serien posseïts pels seus descendents, els comtes d’Oliva, durant més de quatre-cents anys, amb algunes variacions, i coneguts com a “Estats d’Oliva”.

El 15 de febrer de 1421, Alfons el Magnànim expedia a Palerm (“*datum et actum Panormi*”) el diploma d’infeudació:

*“In Dei Nomine pateat universis quod nos Alfonsus Dei gratia Rex Aragonum, Siciliae, Valentiae, Maioricarum, Sardiniae et Corsicae, Comes Barchinonae, Dux Athenarum et Neopatriae, ac etiam comes Rossilionis, et Ceritaniae, dum altis titulis insigne genus, et claras virtutes, et avorum et vestri, nobilis et dilecti consiliarii nostri Bernardi de Rivosico, alias de Centelles, militis, Aragonum et Siciliae senescalli, ac Viceregis, et Gubernatoris Generalis Regni Sardiniae...”*²¹

Després d’enumerar els brillants servicis prestats pel senyor d’Oliva a la Corona, el monarca els recompensava amb la investidura dels feus de Montagut,²² Anglona, Ósilo i Meilogu, amb els seus castells i viles, i els seus recursos econòmics i humans:

“...Damus, concedimus et donamus vobis, dicto Bernardo utriusque heredibus et successoribus in perpetuum, baronias et encontratas de Montagudo, et de Anglone, ac etiam Baroniam de Osolo, et encontratam de Metsoloco, sitas et positas in Regno Sardiniae, in Capite Lugudoris, ... cum omnibus et singulis castris, fortalitiis, et villis, locis, baroniis, encontratis earum furnis, molendinis, fluminibus, rivis, aquis,

²⁰ A Sicília posseï el feu de Naso, i després, la castellania de Capo d’Orlando. En 1444 el seu fill Francesc Gilabert permutà Naso pels llocs de Galati, Xarafulli, Xaratorossa, Copproni i Palazzolo, de Pere de Cardona i de Villena, comte de Collesano (o Golisano). Però, segons San Martino (1925, V, 281), el senyor d’Oliva no va prendre mai la investidura d’aquelles possessions.

²¹ AHN, Osuna, lligall 1010.6. També: ASC, AAR, vol. LI, f. 385.

²² Montagut (en sard *Montagudu*, en italià *Montacuto* o *Monte Acuto*), és el nom que figura en gran part dels documents. En alguns escrits en llatí figura com a *Incontrata Montis Acuti*.

fontibus, estannis, ... pascuris, silvis, terris cultis et incultis, nemoribus, ... campis, pratis, censibus, penis, calonis, contributionibus et exactionibus, donativis... [...] hominibus et feminis in eisdem habitantibus et habitaturis, cuiusvis gradus, legis et conditionis existant..."

En la mateixa data i en diploma a part, el rei Alfons atorgava a Centelles el comtat del Goceà,²³ ("*comitatum de Gociano*"), que duraria poc de temps en les seues mans, com veurem més endavant. A l'igual que en l'altre document, es feia referència als mèrits pels quals era remunerat el senyor d'Oliva, però en aquest diploma es feia menció expressa de l'ajuda econòmica de 22.000 florins d'or d'Aragó que Bernat havia facilitat al rei ("*...compensatione illorum duodecim mille florenorum auri d'Aragona ... pro dispendiis durarum galearum ... et aliorum decem millium florenorum...*")

En ambdós documents, la concessió dels feus es feia segons el costum d'Itàlia ("*in feudum tamen et ad propriam naturam feudi juxta morem Italiae...*"), fórmula sobre la qual s'insistia al final: "*...Faciemus ea omnia et singula quae boni vassalli tenentes ut predicatur feudum ad consuetudinem Italiae tenentur facere suo domino naturale.*"

Per a la Corona, la infeudació segons el *mos Italiae* resultava més avantatjosa que segons el costum català: si s'interrompia la línia successòria masculina del concessionari, el feu tornava de nou al monarca,²⁴ que podia utilitzar-lo per a remunerar altres súbdits, o per a vendre'l al millor comprador (Arribas, 1952, 336). Només per un privilegi especial del rei, els feus podien ser heretats per dones, com fou el cas del comtat de Quirra. Per altra banda, els poders judicials es limitaven al mixt imperi, és a dir, la justícia civil i criminal només per a delictes menors (Tangheroni, 1984, 44).

Els feus que li havien estat atorgats corresponien a antigues curadories o districtes de l'època judicial. Francesco Floris (1988, 362) ha posat de relleu la importància estratègica que tenien aquests territoris per la seua situació geogràfica: separaven els dominis dels Dòria i la ciutat de Sàsser, que quedaven al nord, de les terres del jutjat d'Arborea, ja transformat en marquesat d'Oristany, que quedaven al sud. Abans de la infeudació, els nous dominis de Bernat de Centelles havien passat per circumstàncies diverses:

²³ AHN, Osuna, lligall 1010.6 També: ASC, AAR, vol. L1, f. 383.

²⁴ És a dir, que el costum d'Itàlia permetia la venda o transmissió dels feus *inter vivos*, però impedia disposar d'ells per testament (Ortu, 1996, 77; nota 38 de la p. 257).

- a) **Montagut** devia el seu nom al castell situat sobre la muntanya homònima, de forma cònica i molt empinada, situada en les estribacions de la cadena del Limbara. El territori dominat per ell va pertànyer als genovesos Dòria, fins després de la conquesta aragonesa, en què passà al jutjat d' Arborea. Després de la rebel·lió del jutge Marià IV contra el rei d'Aragó (1354), el castell fou escenari de diversos fets bèl·lics fins a la mort del jutge Marià V (1407). En 1410, quan després de la batalla de Sanluri fou abolit el jutjat d' Arborea, el Montagut passà a domini directe de la Corona, fins la seua concessió a Bernat de Centelles en 1421.
- b) **Anglona**, una de les regions més fèrtils de l'illa, comptava amb dues seus episcopals, Empúries i Bisarcio, els nuclis de les quals acabarien despoblats amb el temps. Confinava al nord amb el territori de Castell Genovés, plaça forta de gran importància estratègica que pertanyia als Dòria, que després seria rebatejada com a Castell Aragonés, i correspon a l'actual Castelsardo.
- c) **Meilogu**: antiga possessió dels jutges d' Arborea, limitava també amb les terres de Nicolò Dòria.
- d) La **baronia d'Ósilo**, anomenada també de **Montes**, havia estat molts anys abans patrimoni dels Malaspina, i posteriorment dels jutges d' Arborea. En el moment de la infeudació a Bernat de Centelles estava arrendada al sassarés Pietro de Feno, i a més era disputada pel català Serafí de Montanyans.
- e) **Goceà**: antiga curadoria del jutjat de Torres, el seu castell fou escenari de violentes batalles entre Gènova i Pisa en el segle XIII. En 1323 pertanyia als Dòria, que reberen la investidura feudal de mans de la Corona aragonesa, amb la creació del comtat del Goceà (Sorgia, 1985, 45). Aquest fou entregat en 1339 al jutge Hug III d' Arborea per Pere el Cerimoniós, i va pertànyer al jutjat fins després de la batalla de Sanluri (1409). Quan en 1421 la Corona l'infeudà a Bernat de Centelles, el Goceà era reclamat pel marquès d'Oristany, hereu dels jutges. Aquest comtat degué estar poc de temps en poder del senyor d'Oliva: segons Floris (1988, 363) el va cedir al marquès d'Oristany en 1422, però un document de 20 d'agost de 1424 encara cita el comtat del Goceà entre les possessions sardes de Centelles (v. nota 25).

Com hem vist, els feus concedits a Centelles, als quals cal afegir al Màrguine amb el castell de Macomer, havien estat objecte de disputa entre

pretendents diversos, i escenaris de batalles sagnants. Per altra banda, el nou feudatari hauria d'enfrontar-se en més d'una ocasió les amb famílies sardes de la vella aristocràcia judicial, com és el cas dels Tola al Montagut.

Quan Bernat de Centelles tornà de Nàpols en 1424, es trobà que Lleonard Cubello, marquès d'Oristany, pretenia ocupar Macomer i una part del Màrguine. L'enfrontament entre els dos fou molt violent, i fou necessària la intervenció personal del rei per tal d'evitar una guerra oberta. A partir d'aquest mateix any seria ajudat en la conflictiva administració dels feus pel seu fill Francesc Gilabert, el qual tancà el plet amb Serafí de Montanyans sobre la baronia d'Ósilo, a canvi de la concessió a aquest d'algunes viles despoblades de la mateixa baronia (Urgegüe, Noagia i Muselano), amb la condició que, si foren repoblades, hi seria reconeguda la supremacia feudal dels Centelles.

El 20 d'agost de 1424, el rei Alfons concedia el mer imperi²⁵ als feus sards de Bernat de Centelles, mesura que ampliava la potestat del feudatari en matèria civil i criminal sobre els vassalls: "...*iure dictionem criminalem, et gladii potestatem altam, et bassam, compulsam et districtum...*". El "dret d'espasa" (*gladii potestas*) permetia imposar la pena de mort i la mutilació de membres.

En un ambient de major estabilitat política, la Corona tendia a ampliar les prerrogatives dels feus, i no sols en matèria jurisdiccional: en la segona meitat del segle foren cada vegada més freqüents les al·lodiacions o concessions de la plena propietat de les terres, mesura que afectaria els feus sards dels Centelles en temps de Francesc Gilabert.

CANVIS TERRITORIALS I CONSOLIDACIÓ DEFINITIVA DELS FEUS

Francesc Gilabert de Centelles, primer Comte d'Oliva

Francesc Gilabert de Centelles-Riusech i de Queralt, a l'igual que son pare, prengué part en les guerres d'Itàlia al servei d'Alfons el Magnànim. Quant a la seua relació amb Sardenya, a més del que hem dit anteriorment, sabem que fou governador de Sàsser i del Cap de Logudor de 1437 a 1441.²⁶

²⁵ ASC, RD, *Feudi*, vol. 24, f. 10. També: ASC, AAR, vol. LI, f. 380.

²⁶ Hem advertit una confusió en Gramunt (1958, 57), que en la seua relació dels Centelles cita dos personatges coetanis, "Francisco" i "Gilberto", el primer com a governador de Sàsser i Logudor, i el segon com a primer comte d'Oliva; en realitat eren la mateixa persona, Francesc Gilabert de Centelles.

A més, posseïa la patent de cors per a les seues naus (*franchigia della prede*, segons Floris, 1988, 364).

El 17 de juny de 1437 va vendre la baronia d'Ósilo al sassarés Àngel Cano.²⁷ El 26 de gener de 1438, des de Càpua, Alfons el Magnànim estengué un privilegi pel qual concedia al Centelles la facultat de transmetre els seus feus per via femenina o col·lateral.²⁸ En el mateix any, Francesc Gilabert reprengué els títols paterns de conseller i mariscal i, segons Angius, adquirí el castell anomenat Torre Dòria, la vila de Coguinias i el seu territori.²⁹

El 15 de març de 1439 ven el feu de Costa de Valls (*Costavalle*), escindit del Meilogu, al seu cunyat Salvador Cubello d'Arborea, marquès d'Oristany, casat amb la seua germana Caterina. La venda, per valor de 6.000 lliures de Càller³⁰, fou motivada per dificultats financeres degudes al dot de les seues germanes i a les empreses al servei del rei. Vengué també al seu cunyat el feu de Màrguine amb el castell de Macomer, el 14 de maig de 1439, per 24.500 lliures callaritanes.³¹

El 5 d'abril de 1442, vengué a Cristòfor Manno, ciutadà de Sàsser, les viles de Siligo i Bannari, en Meilogu, per 3.000 ducats. El 4 d'abril de 1443 venia a Àngel Cano la Torre Dòria i la baronia de Coguinias³². Uns anys després, el 15 de març de 1447, ja en millor situació econòmica, recuperà la baronia de Coguinias i una part del territori d'Ósilo per 4.700 ducats d'or.³³

El 14 d'abril de 1449, li fou concedit el títol de Comte d'Oliva per Alfons el Magnànim, en diploma signat al Castell Nou de Nàpols. Continuà acumulant càrrecs a Sardenya: el 7 de setembre de 1453 li era atorgada la castellania de Castell Genovés³⁴, i el 1454 fou nomenat camarlenc i castellà de Sàsser.³⁵ Es trobava llavors al cim del seu poder, i figurava entre els tres majors feudataris de l'illa, al costat del comte de Quirra i del marquès d'Oristany (Anatra, 1987, 172). Els tres tenien el privilegi, atorgat en 1446, de convocar l'estament militar del Parlament sard.

En 1460, una vegada morta la seua germana Caterina, inicià un plet amb el seu cunyat Salvador Cubello per a recuperar el dot, ja que el matrimoni no havia tingut fills.

²⁷ ASC, AAR, vol. L1, f. 475.

²⁸ ASC, AAR, vol. L1, f. 379.

²⁹ V. Angius, en Casalis, *Dizionario Geografico-Storico-Statistico-Commerciale degli Stati di S.M. il Re di Sardegna*, Torí, 1833-1854, vol. V, p. 328.

³⁰ ASC, AAR, vol. L1, f. 516 vº. També: AHN, Osuna, lligall 1010, nº 10 (V. transcripció a l'Apèndix final)

³¹ ASC, AAR, vol. L1, f. 510. També: AHN, Osuna, lligall 4069.

³² ASC, AAR, vol. L1, f. 480 vº.

³³ ASC, AAR, vol. L1, fol. 383. També: ASC, RD, *Feudi*, vol. 24, nº 12; AHN, Osuna, lligall 978.

³⁴ AHN, Osuna, lligall 1010, nº 2.

El 23 de novembre del 1462, Joan II li concedí el franc alou, és a dir, la propietat plena i lliure de tota càrrega o dret senyorial,³⁶ de totes les seues possessions a Sardenya. El caràcter al·lodial de les terres permetia vendre-les o transmetre-les lliurement als hereus.

*“... Al[l]odiamus, et enfranchimus [sic] exinde in perpetuum vobis dicto Nobili, et Magnifico Francisco Gilaberti de Cintillis Comiti pr[a]edicto, ac vestris in iis successoribus, et in vestrum eorumque purum, liberum, et franchum al[l]odium exinde in antea perpetuo volumus manere, et esse soluta, et exempta, solutasque, et exemptas, ac quitia, et quitias ab omni feudo, et illius servitutibus et prestationibus quibuscumque...”*³⁷

Els seus dominis foren envaïts durant la guerra entre Lleonard II d'Alagó, nebot de Salvador Cubello, i el virrei Nicolau Carròs. Recordem que aquest últim no reconeixia el dret de successió de Lleonard al marquesat d'Oristany, després de la mort sense descendència de Salvador Cubello, i pretenia que el títol i les terres passaren a propietat reial.

En 1478, Lleonard d'Alagó és derrotat a Macomer, ciutat que junt amb la resta del Màrguine seria restituïda al comte d'Oliva. Ferran el Catòlic declarà al·lodial aquesta possessió el 6 de febrer de 1504, essent ja comte d'Oliva Serafí de Centelles.³⁸

Francesc Gilabert reclamà sense èxit les possessions confiscades per la Corona a Lleonard d'Alagó, és a dir, el marquesat d'Oristany i el comtat del Goceà. La raó que al·legava el comte d'Oliva era una vegada més el dot de la seua germana Caterina, que havia sigut muller de Salvador Cubello, oncle de Lleonard (Zurita, XVIII, cap. 28).

El primer comte d'Oliva morí a Sardenya, on havia passat gran part de la seua vida, probablement en 1480. En canvi, ni el seu fill major Serafí, ni el segon, Querubí (que va succeir el seu germà), residiren mai a Sardenya, o almenys no en tenim notícia. Els hereus de Francesc Gilabert inauguraren una època d'absentisme dels Comtes d'Oliva en l'administració dels feus de l'illa, que deixaren en mans de funcionaris (governadors o procuradors) no-

³⁵ AHN, Osuna, lligall 1010, n° 3.

³⁶ El DCVB defineix el terme *alou* (cast. *alodio*, it. *allodio*) com a “Possessió del domini útil de béns immobles, d'una manera lliure de serveis reals i personals, o subjecta a qualche cens o servei petit, molt menor que el feu”.

³⁷ AHN, Osuna, lligall 633, n° 1.5.

³⁸ AHN, Osuna, lligall 4069.

Vista d'Ocier (*Ozieri*), capital del ducat de Montagut i principal ciutat sarda dels comtes d'Oliva.

menats pel senyor. Com afirma Floris (1988, 365), “...*lo stato d'Oliva* [a Sardenya]... *interessava i suoi feudatari solo come fonte di rendita*”.

Composició definitiva dels “Estats d'Oliva”

Hem vist com les possessions dels Centelles a Sardenya constituïren un conjunt territorial que, sobretot al principi, varià sovint quant a límits i composició, ja que entre els senyors feudals de l'època eren freqüents les compravendes, permutes i cessions de dominis, com qualsevol altre bé patrimonial. En el cas dels comtes d'Oliva, podem dir que després de la restitució del Màrguine en 1478, la composició dels seus feus no s'alterà pràcticament fins a l'abolició del feudalisme en 1836, si exceptuem algun contencions fronterer de poca importància.³⁹

Vittorio Angius parla de “*feudi conosciuti complessivamente come Stati di Oliva*”,⁴⁰ en referir-se als feus de Montagut, Anglona, Màrguine, Ósilo i

³⁹ P.e. un plet sobre límits entre els feus de Montagut i Gal·lura en 1547 (AHN, Osuna, lligall 633.2, nº 5).

⁴⁰ Angius, en Casalis, *Dizionario*, vol. XIII, p. 828.

Vista de Nulvi (principat d'Anglona)

Ósilo, seu del comtat del mateix nom

Coguinas, que els Borja heretaren dels Centelles, i transmeteren fins arribar als Osuna. Bussa (1990, 488) precisa que la paraula "estat" designava a l'època qualsevol territori subjecte al domini d'un rei, d'una república o d'un senyor de vassalls.⁴¹ Entenent per aquest últim el qui tenia un poder jurisdiccional sobre els habitants d'un determinat territori.

Les localitats que comprenien aquests senyorijs, segons la relació que ens dona Angius a mitjan segle passat, són les següents:

- 1) **Montagut.** Comprenia les localitats d'Ocier,⁴² Bantina, Pattada, Tula, Berchidda, Osidda, Nule, Alà, Oschiri, Itireddu, Nughedu, Buddusò i el despoblat de Silvas d'Intro.
- 2) **Anglona:** Nulvi, Bulzi, Perfugas, Martis, Sédini, Laerru, Chiaramonti.
- 3) **Màrguine:** Macomer, Borore, Bolótana, Bortigali, Silanus, Lei, Biro-re, Mulargia, Dualchi, Nuragúgume. I a més, la Tanca de Padrumannu, extensió dedicada a la cria de cavalls.
- 4) **Ósilo:** comprenia només la localitat d'aquest nom.
- 5) **Coguinas:** aquest feu, que tenia el riu homònim com a frontera oriental, estava format per la vila del mateix nom, avui despoblada, a l'ombra del castell construït pels Dòria (Casteldoria). El seu territori abastava, més o menys, els de les actuals localitats de Valledoria i Santa Maria Coghinas.

Aquesta relació correspon a la dels municipis actuals, i en ella trobem a faltar els noms d'algunes viles que amb el temps foren despoblades. Així, en el document d'al·lodiació a Francesc Gilabert de Centelles (1462), al qual ens hem referit anteriorment, apareixien en el feu de Montagut, a més de les poblacions citades, les de "*Biducara, Olosufe, Ossi, Bidufe, Ussule*", avui inexistents. Dins la baronia d'Ósilo s'inclouïa la vila de Santa Maria Tergu.

En la relació de 17 d'abril de 1740,⁴³ quan s'ordena el segrestament dels "Estats d'Oliva", encara figuren noms de llocs com *Biducara, Bidufé, Baltule* (Butule), *Speluncas, Bisarcho*, que ja figuraven com a despoblats en la relació de Jerónimo de Zabarayn de 1701 (Bussa, 1987, 421).⁴⁴

⁴¹ Es basa en la definició que dóna el *Diccionario de la lengua castellana*, vol. III, Madrid, 1732, p. 623: "Pays y dominio de un Rey, República o Señor de vassallos". Per altra banda, el DCVB parla de "cadascun dels pobles o territoris que estan sota la jurisdicció d'un príncep o governant" i posa com a exemple una frase referida a un senyor feudal: "Els estats del duc de Sogorb eren molt extensos".

⁴² Anomenada *Oziera* en italià i *Othieri* en sard.

⁴³ AHN, Osuna, lligall 4089, n° 2.(v. transcripció en l'Apèndix final).

⁴⁴ Dels despoblats situats en els actuals termes municipals d'Ocier i Pattada s'ocupa Francesco Amadu (1976, 25-27; 1996, 20-24).

Casteldoria, fortalesa construïda pels genovesos en les proximitats del riu Coguinias.

El riu Coguinias, prop de Casteldoria

La transmissió dels feus

Junt amb el títol de Comte d'Oliva i les seues possessions al regne de València (els senyorijs d'Oliva i Rebollet, Nules, Aiora, Pego, Murla, Orba, Vall de Laguar...), els feus de Sardenya foren també transmesos per herència. Com és natural, la historiografia sarda s'ha fet ressò dels esdeveniments que afectaren una família que posseïa una part important de l'illa. Vittorio Angius, a mitjan segle passat, en donava la següent relació successòria:

*“Cherubino Centelles suo fratello succedeva Serafino morto senza prole, e poi morendo lasciava questi stati a suo figlio. Francesco Centelles, marito di D. Maria Cardona, fu padre di D. Pietro Centelles, conte di Oliva, morto senza prole, e lasciò gli stati alla figlia D. Maddalena Centelles, sposa di Carlo Borgia, duca di Gandia⁴⁵, perché allora tutto il patrimonio di Centelles passò in casa Gandia”.*⁴⁶

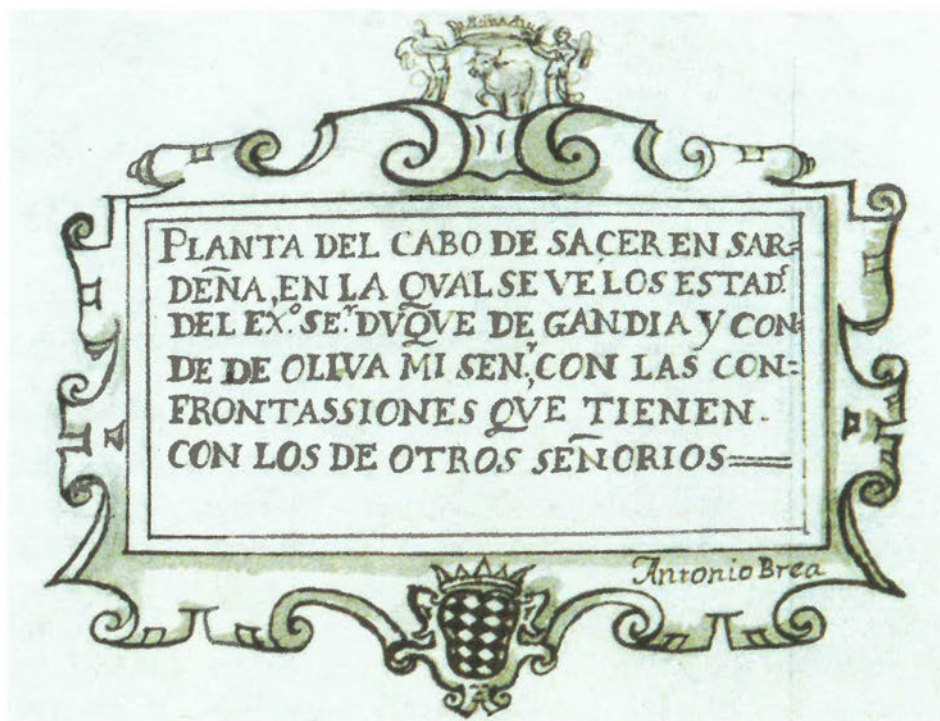
En tota aquesta successió d'herències hi ha un episodi conflictiu. Després de travessar una malaltia mental, el 2 de maig de 1569 moria sense descendència masculina el comte Pere de Centelles. Aleshores començà una disputa familiar per la successió del comtat. Per a evitar que el buit de poder, a causa del plet successori, provocara un desastre en l'administració del comtat d'Oliva i dels seus Estats a Sardenya, Felip II ordenà el segrest provisional dels feus dels Centelles. El 7 d'abril de 1570, Josep Vallés era nomenat administrador general del comtat mentre durara l'embargament, el qual acabà en 1594.⁴⁷

Així, durant vint-i-quatre anys, els “Estats d'Oliva” foren administrats directament per la Corona, la qual cosa no implicava la desaparició de les autoritats comtals que operaven a nivell local (regidor, tresorer, receptor, comptador, oficials...). Continuaven essent elegits pels comtes, a excepció del governador Agustí de Gualbes i del comptador Vicent Dianet, que foren elegits directament pel virrei Álvaro de Madrigal.

⁴⁵ Per un antic error propagat entre els historiadors italians, el nom de *Gandia* apareix sovint com a *Candia*: “Giovanni, già duca di Gandia, erroneamente chiamato dagli storici contemporanei duca di Candia...” (*Enciclopedia Italiana*, art. “Borgia”).

⁴⁶ Angius, V., en CASALIS, G., *Dizionario...* vol. XIII, p. 766.

⁴⁷ D'aquest tema s'ha ocupat Jaime José Chiner Gimeno en un interessant treball titulat *Don José Vallés, sequestratario regio della contea di Oliva e gli stati sardi della famiglia Centelles (1570-1594)*, publicat en *Quaderni Bolotanesi*, n° 17 (v. Bibliografia), en el qual inclou una relació de documents sobre l'administració sarda dels comtes d'Oliva, localitzats per ell a l'Arxiu del Regne de València.

Capçalera del mapa dels «Estats d'Oliva» que acompanya l'informe del procurador Antonio Brea (1667). Font: MEC, AHN, Nobleza, Osuna, Carpeta Planos 5/126.

L'administrador reial, Josep Vallés, efectuà en 1586 l'arrendament dels Estats d'Oliva, pràctica sobre la qual tornarem a parlar més endavant. Acabada la seua administració, fou acusat pel duc de Gandia, hereu dels "Estats d'Oliva", de mala gestió econòmica durant els anys que va durar el segrest. El feudatari exigí una indemnització, i seguí un plet que acabà en la sentència de 30 d'abril de 1603, i l'acord entre el duc i els hereus dels avalistes de Josep Vallés. Aquests es comprometeren a pagar 75.000 lliures valencianes en un període de 15 anys.

El 21 de juliol de 1594,⁴⁸ el Consell Suprem d'Aragó havia reconegut la possessió dels "Estats d'Oliva" a Magdalena Centelles, germana del difunt comte Pere, i al seu fill Francesc, hereu del ducat de Gandia.⁴⁹ Però no li fou reconeguda la baronia de Nules, que passà a una altra branca dels Centelles que més tard heretarien el marquesat de Quirra.

⁴⁸ AHN, Osuna, lligall 633.2. En Carta Reial datada en 1595 (sense especificar el dia ni el mes), Felip II ordena l'execució de la sentència del Consell Suprem d'Aragó. La còpia conservada és de 1740.

⁴⁹ El duc Carles de Borja havia mort en 1592.

L'ADMINISTRACIÓ DELS CENTELLES

Les rendes feudals

L'economia dels Estats sards d'Oliva es basava en l'agricultura —preferentment cereals— i la ramaderia. Segons Day (1984, 20) els feus de Montagut i Màrguine eren d'economia agro-pastoral, mentre que Anglona era de caràcter predominantment agrícola. Quant al conreu dels cereals, estava molt estés a Sardenya el sistema anomenat en sard *bidazzone*, similar al guaret (castellà *barbecho*, italià *maggese*). El sistema, que tenia el seu origen en l'*ager* romà, es basava en l'existència de dos terrenys d'ús comunitari, un cultivat i l'altre en repòs, l'alternança dels quals solia ser biennal. Cada any, la part destinada a ser llaurada i sembrada era repartida en lots, mentre que el camp en repòs —anomenat *paberile*— era destinat a pasturatge, i recuperava en part la seua fertilitat gràcies al fem produït pel ramat. Segons Ortu (1996, 105), *paberile* probablement deriva de PAUPER, ja que en el terreny en repòs es podia permetre als llauradors pobres el cultiu amb aixada de petites parcel·les, encara que l'autor parla d'una possible contaminació amb PABULUM 'past, farratge'.

Les fonts de renda feudal eren més o menys les mateixes que a la resta dels senyories de Sardenya, si exceptuem les zones on existia alguna activitat minera, pesquera o d'altra índole. El sistema impositiu que exposarem a continuació, estudiat per Ortu (1996, 116-129) tenia les seues arrels en el sistema fiscal dels antics jutjats.

1. El feu: es tractava d'un tribut personal i en metàl·lic, en reconeixement de la condició de vassallatge. A Sardenya tenia el seu precedent en el *datium* de l'època tardo-judicial, que es pagava al jutge en reconeixement de la seua sobirania. En l'època feudal s'escindí, segons Ortu, en un tribut senyorial (*feu*) i un tribut reial (*donatiu*).

El *feu* podia ser tancat (és a dir, una quantitat fixa assignada a cada lloc habitat), o obert (*per capita*, i per tant, variable segons la població). La fórmula del *feu* tancat suposava per a la comunitat l'estabilització de l'impost, circumstància favorable en època de creixement demogràfic, però que presentava l'altra cara de la moneda en època de descens, ja que la respon-

sabilitat del repartiment i el pagament regular de l'impost quedava en mans de la comunitat. Per als senyors era una garantia contra el risc de despoblació, però amb l'inconvenient de no poder augmentar la quantitat en cas d'increment demogràfic (a no ser que recorregué a imposicions extraordinàries de manera abusiva o coactiva, com de fet solia ocórrer).

La modalitat del *feu* obert alliberava la comunitat de la responsabilitat del seu pagament (“*mort l'home, sia mort lo feu*”), però augmentava el control senyorial sobre les viles, en busca de subjectes “imposables” entre els membres de les famílies o entre els fadrins.

2. Llaor de cort: tribut en espècie, consistent en una quantitat variable de blat o d'ordi. Alguns individus o comunitats podien quedar-ne exempts, per la seua commutació en *feu*, o com a compensació per altres prestacions (*corvées*, treball en salines, serveis en el castell o palau, etc.).

3. Sbarbagiu. Aplicat als pastors, era anàleg al *llaor* dels camperols, i consistia en una determinada quantitat de caps de bestiar per *gama* (ramat teòricament suficient per mantenir una família). En el cas dels porcs, cal no confondre'l amb el *deghinu* (delme o dècima part), que s'aplicava sobre porcs engreixats als alzinars de la reserva senyorial, per raó de l'ús d'aquesta, i no pel simple vassallatge. En moltes zones, però, el *sbarbagiu* sobre els porcs (*ius suini*) tendia a assimilar-se al *deghinu* (Ortu, 1996, 121). Així mateix, el mot *deghinu* (del llatí DECIMUM) acabà aplicant-se, per extensió a altres tipus de bestiar, com ara ovelles.

4. Drets sobre el vi, en les zones vitícoles.

5. Drets de caça i pesca. Les peces mortes o capturades que s'entregaven com a tribut (senglars, llebres, perdius, anguiles, truites), amb el temps esdevingueren regals que es feien al senyor en determinades festes o períodes (Carnestoltes, Pasqua, l'època de la verema, etc). Els sobrants, el senyor els regalava a familiars i amics, o els venia al mercat.

6. Terratges i lloguers. Comprenien diverses formes de lloguer per la sembra i la pastura en terrenys de la reserva senyorial. El terratge (*terraticu* o *portadia*) sembla inspirat en el delme eclesiàstic. Es calculava sobre la meitat de la llavor sembrada, que per un rendiment mitjà estimat del cinc per u, venia a suposar una dècima part de la collita. A diferència del *llaor*, no era un tribut associat al domini territorial o jurisdiccional, sinó a l'ús d'una determinada extensió de terra reservada al senyor, i no assignada per a l'ús ordinari dels membres de la comunitat.

Caocci (1988, 144) anomena l'herbatge (it. *erbatico*), que també pot

ser inclòs en aquest apartat: consistia en un tribut per poder pasturar, que podia arribar a un 10% del ramat. Així mateix, els drets sobre l'ús dels molins i dels forns que constituïen un monopoli senyorial.

7. Prestacions personals: Reminiscències de l'antiga servitud de l'època judicial, quedaven les *corvées* o jornades de treball en les terres del senyor: la jova o obligació de llaurar, anomenada en sard *roadia*. A més, hi havia els *manaments de cavall i peu*, és a dir, l'obligació d'efectuar determinats desplaçaments per tal d'acompanyar els senyors, els seus familiars o els seus representants durant els viatges, o de transportar les rendes als llocs de recaptació. En cas de conflicte armat, els vassalls quedaven obligats a contribuir a la defensa mitjançant la *host e cavalcada*, que en els documents sards sol figurar com a *hosta general* (Ortu, 1996, 126).

8. Presents diversos: aus de corral, caps de bestiar, caça major i menor, peix, ous, formatges, embotits, llenya, palla per als estables, etc. També podien ser entregats en metàl·lic.

Als tributs citats podem afegir-ne d'altres:

- *Machizia*: multa, consistent en caps de bestiar, per pasturar en terrenys cultivats.
- *Incarica*: responsabilitat col·lectiva, que afectava tot un poble, si no es descobria l'autor d'un delictes.
- Lluïisme (*laudemio*): Impost sobre venda de béns immobles; podia arribar al 7-8%
- *Scolca*: contribució a la vigilància de camps cultivats
- Drets sobre el pes del formatge, sobre la venda de carn, etc.
- Drets sobre escrivania i oficialia.

Les rendes en espècie, obtingudes per diversos conceptes (presents, *deghinu*, *llaor de cort*, *portadia*, etc.) constituïen una part important de la remuneració dels oficials i funcionaris de l'administració del comte.¹ Els sobrants eren venuts, i era freqüent que els mateixos vassalls recompraren, pagant un preu en diners, animals o parts de collites que havien entregat en concepte de rendes, sobretot en època de carestia. Day (1984, 20) posa com

---

¹ Per exemple, en la relació del Regidor Gerónimo de Zabarayn (1701) estudiada per Italo Bussa (1987), els drets d'oficialia i escrivania apareixen retribuïts en porcs i anyells.

a exemple el fet que en 1485 els vassalls del Montagut tornaren a comprar 349 porcs del *deghinu* a uns preus superiors als de mercat. I també foren més alts els preus que hagueren de pagar els vassalls d'Ósilo en 1501, per tal de rescatar la quantitat de blat i d'ordi que havien entregat com a renda en espècie.

El sistema impositiu del qual estem tractant es mantingué vigent, amb poques variacions, fins l'abolició del feudalisme a Sardenya en 1836. Així, en el contracte d'arrendament del marquesat de Quirra efectuat en 1679 pel duc de Gandia a benefici del mercader Lorenzo Mattoni, quedaven compreses

“... Todas las rentas siviles de dicho Estado y Marquesado de Quirra, ... como son feudos, rohadias, portadias, derechos de vino, escolcas, presentes, estulas, carçellarias, [...] leña del castillo, deguino de puercos, colmenas, erbajes y otras pasturas y arrendamientos de saltos², pesqueras y cualesquier otras rentas civiles de derechos de la Potestaría y Escrivanía de Monreal...”³

En dit arrendament no faltaven les prestacions personals:

“... Todos los servicios personales y reales que están obligados los vassallos de dichos Estados para la conducción de las rentas y lo demás que están obligados, además de dicha conducción de aquellas, que es con su carro, cavallo y a pie, hayan de hazer por quenta y beneficio del arrendador, para que los emplee según bien visto le fuere...”⁴

La càrrega fiscal no es distribuïa de manera igualitària. S'hi trobaven exempts, de tots o d'alguns dels impostos, els nobles de diferents rangs, els clergues, els membres de la Inquisició i els seus familiars, així com els oficials i lletrats de l'administració. El gros de la imposició requeia sobre camperols i pastors —sectors majoritaris de la població— així com comerciants i artesans. I a la càrrega feudal s'afegia el delme degut a l'Església.

² És una mala traducció del català *salt* o del sard *salu* (del llatí SALTUS 'regió forestal, bosc'). En castellà correcte seria *sotos*.

³ AHN, Osuna, lligall 1010, n° 155.

⁴ En referir-se a l'obligació d'*host e cavalcada* (*hosta general*), el document cau en una divertida confusió, fruit d'un error de còpia o d'una mala traducció al castellà: *“... Y assí mismo, que hayan de acompañar al Regidor a la Hostia [sic] general...”* La traducció correcta, com és notori, seria *hueste*.

En moltes ocasions, els llauradors amb dificultats econòmiques havien de recórrer a operacions com la *sotzaria*, per la qual mercaders o especuladors prestaven les llavors per a sembrar a canvi de la meitat de la futura collita.

Crisi demogràfica i econòmica

Day (1984, 15) posa de relleu la disminució de la població sarda durant la segona meitat del segle XIV i les primeres dècades del XV. El descens demogràfic fou conseqüència de cent anys de guerres quasi ininterrompudes, acompanyades de freqüents epidèmies de pesta i del constant flagell de la malària o febre palúdica, particularment temible per als conqueridors.

Guerres i epidèmies provocaven l'abandó dels camps, amb la consegüent crisi de subsistències i situació de misèria d'una gran part de la població. Els efectes es deixaran sentir en l'economia sarda durant dècades, de manera que durant tot el segle XV, la crisi esdevé pràcticament la norma. Pel que fa als "Estats d'Oliva", el mateix autor ens parla d'espectaculars pujades de preus degudes a l'escassetesa de blat, durant els anys 1484-1486 i 1497-1499, com a reflex de la permanent crisi econòmica que afectava l'illa.

Conflictes amb els vassalls

L'autoritat i els interessos del feudatari estaven representats, per al conjunt dels "Estats d'Oliva", per un governador o *regidor*. A més, hi havia els càrrecs de tresorer, comptador i els oficials de les distintes "encontrades" o baronies. A nivell local, un *major* per a cada vila, que segons Ortu (1996, 151), tenia competències judicials sobre causes menors. Aquest *major* era nomenat pel senyor o pel regidor sobre una terna proposada per la comunitat.

Com a institucions, les comunitats rurals tenien les seues arrels ja en època judicial. Les poblacions habitades pels vassalls, amb les quals els senyors subscriuïen pactes, i per tant eren subjectes tant d'obligacions com de privilegis, havien adquirit en el s. XV una entitat jurídica ben definida. Aquesta organització comunitària permetia als habitants de llocs i viles exercir un cert contrapés al poder feudal, desitjós d'una major autonomia enfront del poder reial i de majors competències jurisdiccionals.

Segons Day (1984, 15-16), la situació jurídica dels vassalls havia millorat ja durant el segle XIV: el servatge havia estat abolit paulatinament al jutjat d' Arborea, i la *Carta de Logu* consagrava la igualtat jurídica dels vassalls i llur dret de canviar de residència. Els nous feudataris catalans i aragonesos es veieren obligats a concedir franquícies i privilegis per tal d' aconseguir pobladors per a determinades viles, com ara l' exempció de determinades rendes o prestacions. No importava si els nouvinguts depenien d' altres senyors o estaven perseguits per la justícia, sempre que no fóra per assassinat o altres delictes greus.

Podem dir, per tant, que els vassalls que conegueren els Centelles als seus estats de Sardenya en el segle XV ja no eren serfs adscrits a la terra, sinó que en teoria es tractava de "*franchs e hòmens lliures*", amb les limitacions que imposava el fet de viure en un senyoriu: acatament a l' autoritat jurisdiccional del feudatari, i obligació de satisfer les rendes i prestacions personals.

Francesc Gilabert de Centelles es va veure obligat a pactar amb els seus vassalls sobre l' eliminació una sèrie de restriccions del comerç del gra, enmig d' una gran crisi de producció (Floris, 1988, 364). I en la història dels feus sards dels Centelles, no falten les notícies sobre respostes violentes dels vassalls davant dels abusos dels feudataris o dels seus representants:

*"Nell' anno 1458 i montacutesi e gli anglonesi stanchi delle vessazioni de' ministri di Gilberto Centella [sic] si sollevarono. Il Vicerè vedendo quel barone occupato a correre i mari sardi infestati dagli africani pensò di ridurli al dovere."*⁵

El reforçament creixent del poder reial, sobretot en temps de Felip II, i la creació a Càller de la Reial Audiència en 1564, on els vassalls podien denunciar els abusos dels senyors feudals, foren factors que obligaren sovint els feudataris a tractar d' evitar conflictes i avenir-se a millorar la seua relació amb els vassalls, la qual cosa implicava renunciar a certs privilegis i immunitats.

Els senyors i els seus lloctinents no solament tenien conflictes amb llauradors i pastors. En moltes poblacions de Sardenya, a més dels grans feudataris i dels seus representants existia una petita noblesa local, que en

---

⁵ "L' any 1458, els Montagudesos i els anglonesos, cansats de les vexacions dels ministres de Gilabert Centella [sic] es sublevaren.. El Virrei, veent aquell baró ocupat en recórrer els mars sards infestats pels africans pensà a reduir-los a l' obediència" (Angius, en Casalis, *Dizionario*, art. "Monteacuto", pp. 170-171).

el cas del Montagut venia representada per famílies com els Tola, els Grixoni, els Arca, etc. A més d'aquests llinatges sards, l'origen dels quals es remunta a l'època judicial, Amadu (1976, 55) cita com a residents a Ocier les famílies Del Mestre, Solivares i Roig o Rogio, "*di antica origine del Regno di Valenza*".

Aquesta noblesa local, segons el cas, podia estar exempta d'alguns o de tots els impostos. Les relacions entre els comtes d'Oliva i algunes d'aquestes famílies, com els Tola i els Arca, travessaren moments de gran conflictivitat, degut a la seua negativa a pagar determinades rendes. En un document datat a Ocier l'any 1598, els Arca apel·laven a un suposat privilegi que el procurador del comte d'Oliva els havia concedit en 1545, mitjançant el qual els declarava "*franchs e immunes de totes les rendes y emoluments que los altres vassalls de dit Estat són obligats pagar a la Cort de dit Compte, y en especial del pes del formatgie y qualsevol altra renda pertanyent a dit Compte de Oliva...*"⁶ Els tribunals sentenciaren que els citats nobles quedaven obligats a pagar les citades rendes, a excepció del *feu*, del qual estaven exempts.

També eren freqüents els conflictes del feudatari amb els mateixos oficials de l'administració feudal, quan la seua negligència o corrupció perjudicava els interessos del senyor. Segons indica Chiner (1991, 334), molt sovint aquells càrrecs eren comprats per persones interessades a ocupar-los. I no faltaven els qui estaven disposats a pagar fortes sumes per tal d'apartar del càrrec determinats individus, i que en el seu lloc fóra nomenada una persona amiga o familiar del pagador. Els càrrecs ocupats d'aquesta manera solien prestar-se a tota classe d'actuacions fraudulentas: des de l'ocultació de comptes al regidor o al comptador, fins a tractes amb delinqüents, passant per tota classe de malversacions i actes de corrupció. En ocasions, les autoritats locals arrendaven, en profit propi, terres per a pasturatge que segons els estatuts pertanyien a la comunitat: un fet així provocà la rebel·lió dels vassalls d'Ocier en febrer de 1574.⁷

Els senyors tenien també freqüents topades amb els virreis o amb els oficials reials, i en ocasions recorrien a l'arbitratge reial. En 1509, Ferran el Catòlic escriu al seu lloctinent general, reprenent-lo perquè un agutzil seu, en passar per les terres del comte d'Oliva, "*toma los cavallos, y cevada que ha menester de los vasallos del dicho Conde, y también les toma el pan, vino y carne, sin pagarles cosa alguna por ello*". I ordena que siguen respectats els

⁶ AHN, Osuna, llig. 633.2, n° 11. (V. transcripció completa en l'Apèndix documental).

⁷ ARV, *Varia*, Llibres, n° 527, ff. 684r-684v.

interessos del feudatari, “*cuyos servicios como sabeys tienen merecido, que sus cosas sean por Nos, y nuestros oficiales, bien miradas y favorecidas*”.⁸

VESTIGIS DE LA PRESENCIA DELS CENTELLES A SARDENYA.

A més de la nombrosa documentació que sobre els Centelles es pot trobar als arxius de Sardenya i fora d'ella, la presència del domini feudal d'aquesta família a l'illa es pot detectar en diversos testimonis heràldics. Els escuts dels Centelles dels quals tenim notícia es troben a les localitats d'Ocier, Bolótana, Sédini i Santa Maria Coghinas.⁹

A la ciutat d'Ocier, capital del ducat de Montagut i principal ciutat dels dominis sards dels Centelles, es conserva una làpida situada en la part posterior de la “Fontana Grixoni”, amb la següent inscripció en llatí i amb abreviatures, que transcrivim en la seua forma completa:

D. O. M.
HUNC AQUEDUCTUM
ET FONTEM FIERI IUSSIT
ILLUSTRISSIMUS DOMINUS DON IOHANNES DE
CASTELLVI GUBERNATOR
STATUS OLIVAE ANNO
DOMINI MDLXXXIII

Després de la invocació “D.O.M” (DEO OPTIMO MAXIMO), el text de la inscripció ve a dir el següent:

“L'Il.lustríssim Senyor Don Joan de Castellví, governador de l'Estat d'Oliva, ordenà que foren fets aquest aqüeducte i la font, l'any del Senyor 1594”.

Als costats de la làpida hi ha dos escuts, un d'ells amb els rombes o losanges característics dels Centelles, que trobem també en els escuts

---

⁸ A.H.N., Osuna, leg. 633.2, n° 36 (V. transcripció completa en l'Apèndix Documental)

⁹ Floris & Serra (1986, 216) només citen els de Sédini i Bolótana: “*Sedini, parrocchiale, peduccio dell'arcata a destra dell'altare maggiore. Bolotana, S. Bachisio, peducci dell'altare maggiore*”.

Ocier: la «Fontana Grixoni»

Escut dels Centelles en la part posterior de la «Fontana Grixoni»

Inscripció relativa a Joan de Castellví, governador del «Status Olivae», en la part posterior de la «Fontana Grixoni».

Escut de la família Castellví, a la part posterior de la «Fontana Grixoni»

municipals d'Oliva i de Nules, i l'altre amb un castell amb tres torres, corresponent als Castellví¹⁰, família a la qual pertanyia el lloctinent dels comtes d'Oliva.

A Bolótana, localitat de l'antic marquesat del Màrguine, es troba l'església de San Bachisio. A ambdós costats de l'arc de l'altar major, els capitells es componen d'una figura d'àngel que sosté l'escut dels Centelles.¹¹

A Sédini, localitat de l'Anglona, es troben dos escuts dels Centelles en el mateix capitell, a l'interior de l'església gòtico-catalana de Sant' Andrea. Un d'ells, sostingut per dos àngels nus i amb sexe (cosa poc freqüent en la iconografia medieval), i l'altre, fent cantó amb l'anterior, sostingut per un àngel en posició frontal.¹²

A la façana de l'església de Santa Maria Coghinas trobem un rectangle allargat ple de losanges; ve citat pel regidor Jerónimo de Zabarayn (1701) com a emblema "*de la [Il·lustrissi]ma Casa de Oliva*" (Bussa, 1987, 431).

A més dels escuts que hem esmentat, podem trobar els rombes dels Centelles barrejats amb les armes dels Carròs, comtes de Quirra. Recordem que una branca dels Centelles s'emparentà amb aquests últims. A la part emmurallada o "Castell" de Càller, en Via Università, existeix el palau anomenat del Conte Nieddu, antiga residència a Càller dels Comtes de Quirra. Al balcó principal figura l'escut de la família Carròs de Centelles,¹³ dividit en quatre quarts, el primer i el quart amb els losanges dels Centelles, i el segon i el tercer amb les armes dels Carròs, comtes de Quirra, és a dir, el lleó i les barres horitzontals en quarts alterns.

Hi ha també notícies d'un escut dels Centelles desaparegut: en la relació que en 1625 féu el regidor Francisco Juan Navarro, comentada per Italo Bussa (1996, 217-221) es parla d'un emblema de la família comtal que es trobava a l'església de Santa Maria Tergu, en la baronia d'Ósilo, i que va desaparèixer en ser reconstruïda la paret on estava situat.

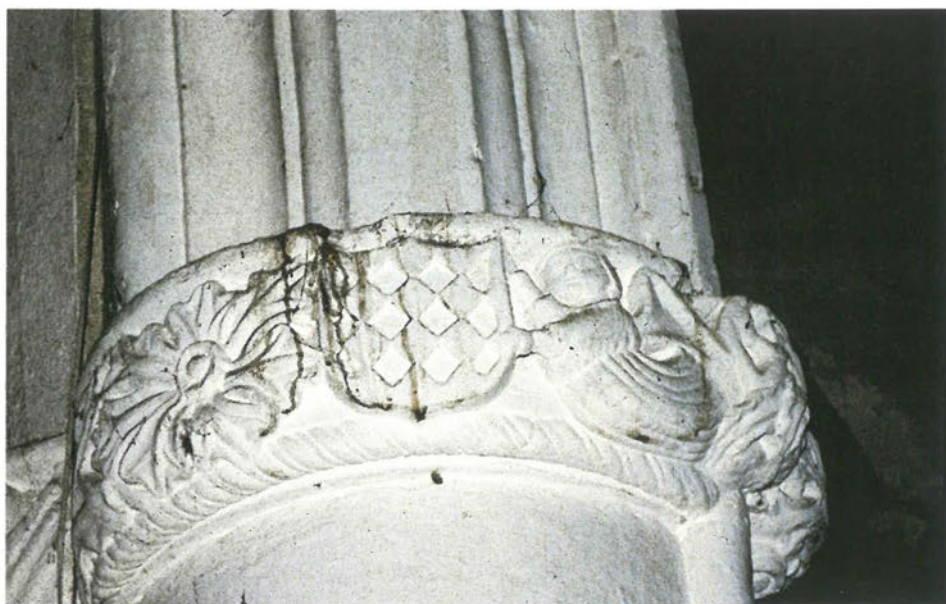
---

¹⁰ L'escut dels Castellví, segons la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*, València, 1973, art. "Castellví": "*Sus armas son: sobre campo de azur, un castillo, de tres homenajes de plata, mamposteados de sable, bordura componada de plata y azur*".

¹¹ Vull agrair l'amabilitat del doctor Italo Bussa, natural de Bolótana, que m'acompanyà a visitar l'església per a fotografiar els escuts.

¹² Agraïsc al rector de de Sant' Andrea de Sédini, rev. Francesco Tamponi, la seua gentilesa en permetre'm fer les fotografies dels escuts. El mateix capellà em va parlar dels rombes de la façana de l'església de Santa Maria Coghinas com a possible emblema dels Centelles, cosa que hem pogut confirmar per l'informe de Jerónimo de Zabarayn, al qual fem al·lusió, i que es troba en AHN, Osuna, lligall 1005, n° 67.

¹³ Citat per Floris & Serra (1986, 210): "*In questo stemma l'arma dei Carroz è inquartata con quella dei Centelles, che ereditarono i feudi dei Carroz*".

Bolótana (Màrguine): escut dels Centelles a l'església de San Bachisio

Càller: escut dels Carròs de Centelles, en la façana de l'antic palau dels comtes de Quirra

Sédini (Anglona): escut dels Centelles a l'església de Sant' Andrea

Sédini (Anglona): escut dels Centelles a l'església de Sant' Andrea

Façana de l'església de Santa Maria Coghinas. A la dreta, rectangle amb els losanges dels Centelles

Ampliació del rectangle amb els losanges dels Centelles

III
Els
hereus
dels Centelles

Com hem dit més amunt, el comtat d'Oliva i les seues possessions de Sardenya foren heretades a finals del segle XVI pels Borja, ducs de Gandia. Després de la mort de Magdalena Centelles (cap a 1596), el seu fill Francesc Tomàs de Borja i Centelles reuní els títols de duc i de comte, que no pogué ostentar durant molt de temps,¹ i que passarien al seu fill Carles Francesc. Aquest últim, a més de conèixer el difícil moment de l'expulsió dels moriscos de les seues terres de la Safor, tindria una especial relació amb Sardenya, com veurem de seguida.

CARLES DE BORJA, VIRREI DE SARDENYA

Quan en 1609 foren expulsats els moriscos del Regne de València, el duc de Gandia i comte d'Oliva quedà arruïnat, ja que havia contret grans deutes confiant en les quantioses rendes que rebia d'una mà d'obra submissa i sobreexplotada. Felip III el nomenà virrei de Sardenya, i segons indica Camarena (1988, 202-203), tal vegada fou per ajudar-lo econòmicament, ja que els seus honoraris com a virrei foren destinats a redimir quantitats degudes.

El 13 de juny de 1610, el rei atorgava l'"*Officium Locumtenentis Generalis Regni Sardiniae*" a "*Illustrem Don Carolum a Borja ducem Gandiae et Comitem Olivae consanguineum nostrum*", per un període de tres anys.² En l'exposició de motius, a més de recordar els mèrits personals i els dels seus avantpassats il·lustres del llinatge dels Borja (incloent-hi els dos Papes Calixt III i Alexandre VI), el monarca esmentava l'altra família de la qual procedia el duc:

"...Praedecessores tui ex parte aviae paternae antiquissimaeque familiae Cintillarum sive de los Centelles a nobile Creon de Centellas, Imperatori Caroli Magni consobrino initium habentes..."

i feia referència al paper d'aquesta família en la conquesta del Regne al qual anava destinat el nou virrei:

"...Tam belli quam pacis temporibus et per mare nonnullis trirremibus suis praecipue in debellatione Regni praedicti Sardiniae..."

---

¹ Segons Camarena (1978, 238), va morir en 1598 o potser abans.

² AHN, Osuna, carpeta 73, pergami n° 8.

Segons Mateu (1964, 248), Carles de Borja no jurà el seu càrrec a Càller fins el 31 de maig de l'any següent. Durant aquest període de quasi un any entre el nomenament i la seua arribada a Sardenya, exercí com a virrei interí Jaume d'Aragall. Recordem que quasi dos-cents anys abans, un altre membre de la mateixa família, Lluís d'Aragall, va substituir Bernat de Centelles com a virrei durant les seues absències. I de fet els Aragall, família d'origen català però resident a Sardenya des de la conquesta, havien adquirit l'exclusiva del virregnat interí, que exerciren en moltes ocasions (Serra, 1984, 214).

El càrrec de virrei li fou prorrogat a Carles per un altre trienni el 25 de març del 1614, i l'exercí fins al 1617.³ Convocà un parlament en desembre del 1613 (l'anomenat *Parlamento Gandia* pels historiadors sards, seguint el costum de designar els parlaments amb el cognom o el títol del virrei que els convocava). Del seu període de govern hi ha una abundant documentació administrativa,⁴ on no manquen episodis conflictius. El nou virrei s'hagué d'enfrontar amb un munt de problemes derivats de la tremenda crisi econòmica i social que travessava l'illa.

Un dels principals problemes era la crisi de subsistències. Era freqüent l'acaparament de queviures, sobretot cereals, en mans d'especuladors que feien negoci en èpoques de carestia. En una crida de 1616 el duc de Gandia denunciava la pràctica que consistia en:

*“...Agabellar algunes persones forments per tenirse-los a ses ocasions [i] revendre-los a majors preus, és causa de haver carestia de forment y alçar-se los preus de aquells, lo que redunda en dany y perjudissi comú y en special de pobres y miserables...”*⁵

En el mateix pregó el virrei recordava les disposicions vigents des de feia molts anys, que ordenaven que els sobrants de blat i ordi de les viles del Cap de Càller, *“deduhida la part y portió de forments y altres grans que hauran mester per provisió de ses cases, per menjar y sembrar, lo demás*

---

³En una carta reial del 17 de juny de 1617, Felip III s'adreça encara al Duc de Gandia com a virrei de Sardenya (ASC, AAR, *Regio Patrimonio*). Dos mesos després (25 d'agost) apareix el primer pregó del Baró d'Erill, successor de Carles de Borja com a virrei (ASC, AAR, vol. C4, f. 55).

⁴Mateu Ibars (1964, 243-258) dóna una relació de documents existents a l'*Archivio di Stato* de Càller. Per a l'arxiu dels Osuna, v. Javierre Mur (1957, 188-191).

⁵ASC, AAR, vol. C4, f. 5 (V. transcripció en l'Apèndix final).

hatgian de portar a esta Çuitat, per a magatzemar y vendre en ella..." I prohibia als particulars "agabellar forments alguns ni llegums ni comprar més forment del que haurà mester per provisió de ses cases y sembro de un any". Per als especuladors estaven previstes fortes penes:

"...Pedre tot lo forment, llegums que axí haurà agabellat o comprat, y també lo seu propri de sas argiolas⁶, aplicador la tercera part al acusador y dos parts a la regia cort, y més pagant a dita Regia Cort sinch-çents ducats per cascú, per cascuna vegada que serà contrafet, y si no serà home de facultat servirà remant en les galeres de sa Magestat per temps de sinch anys, y altres majors o menors penas a arbitre de Sa Exª..."

Un altre dels mals que afligien Sardenya era la constant amenaça de la pirateria turca i barbaresca. Ja en el segle anterior, Carles V i Felip II havien ordenat la construcció de nombroses torres de vigilància costera, provistes de canons. Però les incursions dels pirates, lluny de disminuir, augmentaren de manera alarmant, de manera que en 1611 Carles de Borja hagué d'informar el rei sobre la magnitud del perill. Els mitjans per a fer front a la pirateria s'havien revelat insuficients: el regne de Sardenya no disposava d'una esquadra naval pròpia, ni d'un pla de defensa permanent,⁷ i les mesures urgents i improvisades que s'adoptaven en ocasions havien de ser finançades amb contribucions extraordinàries que gravaven encara més una població ofegada per una alta pressió tributària. En 1615, davant l'amenaça de noves incursions, no es trobà altra solució que afavorir l'activitat corsària de naus cristianes que actuaven per lliure, mitjançant recompenses per cada nau enfonsada o cada pirata capturat (Sorgia, 1982, 48-49).

La carestia econòmica, les epidèmies, la despoblació del camp, tot unit a l'alta pressió tributària, els abusos dels feudataris i dels seus representants, la justícia arbitrària, l'administració corrompuda..., feien que determinats sectors de la població no trobaren altre mitjà de supervivència que viure al marge del sistema social i legal vigent. El bandolerisme, que des de sempre havia estat un fenomen preocupant, en el XVII continuava essent un factor que

---

⁶ *Sas argiolas*: expressió en llengua sarda que significa 'les eres' (del blat).

⁷ En canvi, el virrei successor de Carles de Borja, Alonso de Erill, considerà objectiu prioritari l'elaboració d'un pla de defensa per a Sardenya, que presentà en 1618, i que preveia destacaments de cavalleria i infanteria en punts estratègics de l'illa, així com mesures d'evacuació de la població civil i dels ramats (Martínez Ferrando, 1959, 140).

paralitzava notablement les comunicacions i l'intercanvi comercial entre poblacions.

La impotència de la justícia feudal i reial, unida a la insuficiència de destacaments militars, obligà a la formació de milícies com la que es creà al Montagut en 1611, integrada per veïns de diverses poblacions (Amadu, 1976, 40-41). Per altra banda, des del segle XVI funcionava un sistema de recompenses i de perdó de penes per delictes diversos, per a tots aquells que entregaren, vius o morts, els bandolers reclamats per la justícia (Sorgia 1982, 142). Concretament, el virrei Borja concedí en 1612 una recompensa de 50 ducats per la captura o mort dels membres de la banda de Manutzo Fiore, que actuava en les comarques del Montagut i del Goceà, i que al final fou capturada per una companyia de soldats.

També tingué problemes Carles de Borja amb les autoritats eclesiàstiques, i més concretament amb la Inquisició. Foren sonats els incidents que el duc tingué entre 1616 i 1617 amb l'inquisidor Diego Gàmiz, per la protecció que aquest havia dispensat a un familiar seu que havia ajudat a fugir a uns delinqüents. El conflicte s'agreujà quan Gàmiz llançà l'excomunió contra diverses persones de confiança del virrei. Aquest amenaçà amb desterrar l'inquisidor si no alçava dita excomunió, i ordenà que fos empresonat. Però Gàmiz aconseguí fugir, i l'incident provocà un conflicte de jurisdiccions en què intervingué l'arquebisbe de Càller (oncle de l'inquisidor), la Reial Audiència i fins i tot el Papa⁸. Segons Bruno Anatra (1987, 352) aquest espinós afer provocà que el duc de Gandia demanara ser rellevat del càrrec de virrei, abans del termini del seu mandat.

---

⁸ Sobre aquest cas hi ha una àmplia documentació en AHN, *Osuna*, lligall 1010.

L'ADMINISTRACIÓ DELS BORJA EN EL SEGLE XVII

Els arrendaments dels "Estats d'Oliva"

L'arrendament de la recaptació dels tributs⁹ a canvi d'una quantitat fixa i anticipada en metàl·lic, era un recurs del qual solien tirar mà els feudataris quan tenien problemes financers. Però sovint els arrendaments dels senyorius anaven més enllà de la simple percepció de les rendes. Segons quines foren les condicions, en l'arrendament podien quedar compreses les funcions administratives i jurisdiccionals, així com la facultat de nomenar els oficials, a excepció del regidor.

En 1599 Carles de Borja, com a nou titular del comtat d'Oliva, arrendà els seus "Estats" de Sardenya per sis anys (1600-1605) a Joan Antoni Martí, de Càller, per un preu de 5.600 lliures valencianes anuals.¹⁰ En el contracte s'estipulava que Martí, per a poder cobrar les rendes, tenia jurisdicció civil i penal "*sens demanar auxili al Governador y officials... del dit senyor Compte*" durant el període de l'arrendament, amb una pròrroga de dos anys i mig si encara li quedaven quantitats pendents de cobrar. Així mateix, podia revocar i substituir els procuradors ducals en "encontrades", viles i llocs, i exigir als escrivents que posaren a la seua disposició els llibres de comptabilitat.

Com que els arrendadors buscaven traure el màxim benefici de la seua operació, posaven tot el seu interès en la comptabilitat i en el cobrament de les rendes, fiscalitzant fins l'últim detall, inspeccionant fins l'últim racó del senyoriu i controlant fins l'últim vassall susceptible de pagar tributs. Aquest zel en la seua activitat recaptatòria els portava a cometre freqüents abusos contra els vassalls.¹¹ Els oficials del comte difícilment podien actuar contra l'aparell administratiu paral·lel de què solia dotar-se l'arrendador (els comisaris), amb els quals solien estar en connivència.

Un primer efecte de l'arrendament era un sensible augment de la pressió fiscal. En els tributs que no podien ser modificats fàcilment (*feu, llaor de*

---

⁹ Fórmula seguida també als senyorius valencians, com indica Ferran Garcia Oliver (1991, 83). Al igual que en el cas valencià, els senyorius sards solien ser arrendats a habitants de les ciutats, d'extracció burgesa i entesos en comptabilitats (mercadors, notaris, etc).

¹⁰ ARV, *Manaments i Empares*, any 1610, llibre V, mà 52, ff. 9r-24 v. Estudiad per Chiner (1991, 345).

¹¹ El tema ha estat tractat per Italo Bussa en *Il volto demoniaco del potere: l'amministrazione del feudo sardo di Oliva agli inizi del 1600*, en *Quaderni Bolotanesi*, n° 16 (1990), pp. 487-555.

cort, present, *deghinu*, etc), l'evasió fiscal es reduïa al mínim. Per altra banda, es podien crear tributs que abans no existien, per l'ús de determinats recursos. Però, segons Bussa (1990, 493) on més beneficis solien traure els arrendadors era en les rendes derivades de l'actuació de la justícia (multes, *maquícies* per la invasió del bestiar en els sembrats, despeses processals, manteniment de les presons, etc.), per a augmentar les quals bastava "*moltiplicare le occasioni di intervento e fissare nuove infrazioni*". Fórmula que es prestava a cometre tota classe d'arbitrarietats, a denúncies per motius insignificants i a mecanismes d'extorsió de sumes de diners per tal d'evitar una condemna o per a eixir més prompte de la presó. De fet, les presons solien estar buides, i en elles només quedaven "*i poverissimi*" que no podien pagar (Bussa, 1990, 495).

Bandolerisme, epidèmies i revoltes

Els successors de Carles de Borja heretaren els "Estats d'Oliva" amb les seues rendes, però també amb els seus problemes, la majoria d'ells comuns a tota l'illa. El bandidatge continuava essent un dels més greus, a pesar de les fortes mesures repressives amb què s'intentava fer-li front. Amadu (1976, 43) ens parla d'execucions públiques a Ocier: en 1633 un registre parroquial de difunts en llengua sarda cita "*8 presoneris impicados*" (penjats), i en 1638, uns altres 16 executats "*dae su buginu*" (pel botxí). I a dues localitats dels "Estats d'Oliva", Pattada i Buddusó (situades al feu de Montagut), es refereix la crida del virrei Lluís Guillem de Montcada (23 de febrer de 1647) "*per la extirpasió de las quadrillas de bandejats de las vilas de Patada y Budussó*",¹² que preveia sancions per als que ajudaren a la banda de Filippo de Campo, que assolava els camps d'aquelles viles i havia "*comés molts delictes atroces, de homicidis, resistèncias, robatoris, y no haver-se pogut capturar en alguns anys que van aquadrillats ab armas prohibidas...*".

Per tal d'aconseguir que "*jent tant facinorosa y perniciosa a la República sia punida y castigada per tots los medis axí ordinaris com extraordinaris que en semblents casos son lícits y permissos*", prometia el perdó per als delinqüents que col·laborassen amb la justícia:

---

¹² ASC, AAR, vol. C5, f. 163-174

“...En cas algú de aquells matàs a qualsevol dels bandegiats de ditas quadrillas entregant lo Cap y constant ab revista fahedora devant la justícia ordinària de Patada y Budussó ésser de dits bandegiats, hatgia de restar remés y guiat de tots los delictes que fins aquell die haurà comés, no tornant a reiterar aquells que en tal cas seran punts, y castigats...”

i afegia recompenses en metàl·lic i el dret a elegir un delinqüent per a ser alliberat:

“... Qualsevol altra persona que capture viu algu de dits bandegiats se li offresca dos-cents ducats de premi, y talló, y guiatgie per un delinqüent, ancara que hatgia encorregut en pena de mort natural, com no sia reo de crimen laesae maiestatis...”¹³

La impotència de les autoritats per a erradicar el bandidatge les portava en ocasions a cedir a les amenaces i xantatges dels delinqüents, o a buscar solucions al marge de la legalitat. Una mostra la tenim en el fet que en 1652, el jutge Joan Maria Marcis Pirella, decidit a acabar amb les bandes armades que assolaren la part nord de Sardenya, fou amenaçat de mort si no s'allunyava d'Ocier, on es trobava en aquell moment. El jutge hagué d'acceptar la protecció d'un bandoler enemic de la banda que l'havia amenaçat, a canvi de perdonar-lo (Sorgia, 1982, 146; Amadu, 1996, 49).

El 30 de setembre de 1656 s'acordava a Ocier, per assemblea popular, la creació d'una companyia de guàrdies rurals (*barracheles*), la primera que es creà a Sardenya, per a la custòdia del bestiar. Estava formada per un capità, un tinent i 22 guàrdies (Amadu, 1976, 37). En la mateixa ciutat s'establí en 1660 un destacament de soldats. Però de vegades, les mateixes forces encarregades de mantenir l'ordre eren les que provocaven incidents. Així, les arbitrietats d'un grup de *barracheles* causaren violents disturbis a Pattada en 1678,¹⁴ amb sis morts i nombrosos ferits d'arcabussades i de punyalades.

En una crida de 1675, el virrei Fernando Joaquín Faxardo de Requesens y Zúñiga,¹⁵ considerava que una de les causes del mal funcionament

---

¹³ D'aquesta crida tracta Francesco Amadu en un llibre dedicat al seu poble natal: *Pattada, dalla Preistoria all'Ottocento*, Ozieri, Ed. Il Torchietto, 1996, pp. 48-49.

¹⁴ AHN, *Osuna*, lligall 1010. L'assumepte ha estat tractat per Amadu (1996, 52-53).

¹⁵ AHN, *Osuna*, lligall 1010, n° 9, pàg. 2.

de la justícia era l'arrendament de la seua administració per part dels feudataris. Tot i que aquest arrendament estava prohibit per una Pragmàtica Reial vigent, continuava practicant-se amb l'excusa que...

“...No se arrendava la administración de la justicia, sino los frutos y emolumentos criminales que resultarían della, y con esta inteligencia el arrendamiento de los frutos criminales se ponía en cabeza de uno, y para la administración de la justicia se nombrava en oficial à otro, siendo que el arrendador se consertava con el Barón, ò su Regidor...”

i el resultat d'aquesta avinença solia ser...

“...Que el ministro que se nombrava no hazía mas de lo que el arrendador le ordenava por ser nombramiento suyo, con que no se castigavan los delictos por ser el fin del arrendador el valerse el arrendamiento con la multitud de las composiciones, y no con el castigo de los delinquentes, y estos con la siguridad del ajuste yvan multiplicando delictos...”

Fundant-se en aquestes raons, el virrei prohibia l'arrendament de l'administració criminal de justícia, compresos “*los frutos, y emolumentos criminales... so pena à los Barones, y Señores de Lugares de diez años de privación del exercicio de la jurisdicción criminal...*»

A més del bandolerisme, un altre problema d'ordre públic preocupava les autoritats: les disputes entre bàndols rivals, encapçalats per famílies benestants que s'odiaven a mort des de temps immemorials, i que donaven lloc a un cercle viciós d'assassinats i venjances. En 1649, el virrei mostrava la seua preocupació per

“...Les inquietuts que hy ha en la vila de Ossier de la Encontrada del Montagudo, per les disensions, y bandos que per espay de sinquanta anys han tingut, y tenen los vassalls de aquella per los [sic] particulars passions, los autors dels quals són estats los Tolas, y del Arca de una part, y de l'altra los Grixonis, y Salis, per la qual cosa han sussehyt infinits homicidys, y desastres en destrussió de llurs famílies, y en menospreu de la Justísia...”¹⁶

¹⁶ AHN, Osuna, lligall 633.2 n° 22

i proposava una solució dràstica:

“...Lo únich, últim y efficàs modo, y medy que per la quietut de dits vassalls, y conservassió de ditte villa, y pau pública serà, y és que los caps de dittes parcialitats iscan de la ditte villa de Ossier, y la encontrada de Montagudo, manant-lis mediant rigurosísimes penes, y dins de un termini precís a V. Exª ben vist, ells y sas familias hagian de buydar ditte villa, y encontrada ab tots sos béns mobles, y semovents, y los inmoibles los hagian de alienar...”

A més dels bandolers i de les faccions rivals, uns altres assassins causaren estralls entre la població en el segle XVII, sobretot la segona meitat: les epidèmies i la fam. A Ocier, a l'església de Sant Sebastià, una làpida es refereix al 1653 com a “*anno pestis*”. Aquella pesta, que començà en 1652 al nord de Sardenya i arribà en 1656 a Càller, delmà els Estats d'Oliva i les zones circumdants. La sequera del 1680 provocà una espantosa carestia que, segons Amadu (1996, 45) féu disminuir en un terç la població total de Sardenya. A més de provocar una forta emigració a les ciutats, que despoblà les zones rurals (Sorgia, 1982, 180).

En el segle XVII havia augmentat considerablement la quantitat de títols nobiliaris atorgats. Ortu (1996, 114) parla d'un “*rigonfiamento seicentesco del ceto nobiliare*” que, si bé es tractava d'un fenomen a escala europea, als dominis de la monarquia espanyola revestia característiques peculiars, per la seua relació amb valors marcadament tradicionals i conservadors, impregnats d'un sentiment exclusivista en matèria de fe i d'honor. L'augment de les exempcions fiscals repercutia desfavorablement en la resta de la població, sobre la qual requeia tota la càrrega tributària.

No era d'estranyar que la crisi econòmica, unida a les dures condicions del sistema feudal, ocasionara freqüents revoltes populars com la de Càller en 1652. Pertot arreu esclataven els *clamors* i *remors* de camperols i pastors, sobretot davant l'augment dels impostos en temps de Carles II per a finançar diverses guerres; en particular els famosos *donatius* extraordinaris a la Corona, atorgats pels Parlaments, però que en última instància requeien sobre unes classes populars empobrides.

I no sols el poble estava descontent, sinó també un sector de la noblesa. Les famílies d'origen sard, o les d'origen català, valencià o aragonés que des de feia moltes generacions residien a l'illa i s'identificaven amb ella, exigien

una major autonomia administrativa. L'acaparament dels càrrecs públics per persones no sardes i l'establiment d'imposts extraordinaris provocaren l'oposició del parlament sard en 1668 i la seua dissolució pel virrei Marqués de Camarasa. Aquest fou assassinat el 31 de juliol per una conjura de diversos nobles; un dels seus promotors, segons Amadu (1996, 51), era Gavino Grixonì, de la noblesa local d'Ocier.

La substitució lingüística

L'època dels Borja coincideix amb la castellanització administrativa i cultural que afecta Sardenya, i que es reflecteix en la documentació dels Estats d'Oliva. Des de la conquesta de l'illa per la Corona d'Aragó, el català venia utilitzant-se en la documentació del Regne de Sardenya, al costat del llatí. Durant els segles XIV i XV el català fou la llengua de la noblesa, dels funcionaris i de la burgesia de les ciutats. La llengua sarda autòctona predominava en les zones rurals, però el seu ús documental era més restringit: es trobava ja a l'època en una clara situació de diglòssia.

Després de la unió de les corones d'Aragó i Castella amb el matrimoni dels Reis Catòlics, el castellà comença a introduir-se a l'illa, i és adoptat per la noblesa com a signe de distinció de classe, tot seguint un procés paral·lel al que s'esdevingué en altres estats de la Corona, particularment el Regne de València. En gran part, perquè l'alta noblesa era la mateixa: els grans feudataris de Sardenya eren quasi tots catalans o valencians.

A pesar de la creixent penetració del castellà en el segle XVI, en l'administració dels Centelles predomina el català en els documents. I en la mateixa llengua estant redactats els pregons del virrei Carles de Borja, així com les actes del parlament convocat per ell en 1613. Al llarg del segle XVII, als Estats d'Oliva posseïts pels Borja l'ús del castellà als documents va guanyant terreny fins a esdevenir majoritari, tot i que encara podem trobar documents en català a finals del segle.

La majoria dels notaris i escriptors eren sards, i es noten en els seus escrits moltes interferències lèxiques i de sintaxi entre català, castellà i sard. Per posar uns pocs exemples, en un document en castellà l'impost del *feu* apareix traduït com a *feo* en lloc de *feudo*: "*Vassallos que pagan la renta del feo*" (1667);¹⁷ trobem sardismes en documents en català o en castellà; "*Lo*

¹⁷ AHN, *Osuna*, lligall 4089.

dret del deguino [= delme] dels porchs” (1617),¹⁸ “*Por el deguino de puer-cos de dichos tres años*” (1654),¹⁹ “*haver sembrat y cullit forment de la argi-ola [= l’era]*” (1616).²⁰ A més, les interferències fonètiques, unides a l’absència de normativa escrita per al català (havia desaparegut l’antiga Cancelleria Reial com a organisme unificador), i l’evolució fonètica que registra el castellà en els segles XVI i XVII, provoquen una anarquia ortogràfica considerable, que es pot veure fàcilment en els documents que adjuntem en l’Apèndix final. No és estrany trobar una mateixa paraula escrita de més d’una manera en el mateix document.

A la resta de Sardenya, el procés de canvi lingüístic és similar: el castellà va imposant-se progressivament, encara que segueixen redactant-se en català les actes dels parlaments, molts dels pregons virregnals i gran quantitat de documents públics.²¹ Aquesta última llengua només s’ha mantingut com a llengua viva, amb els inevitables italianismes i sardismes, a la ciutat de l’Alguer.

Després del 1720, en què Sardenya passa a la sobirania piemontesa, el castellà continuà usant-se com a llengua oficial a pesar de la creixent difusió de l’italià, que no s’implantaria de manera exclusiva en escoles i tribunals fins al 1764. Els últims documents públics en castellà daten del 1824 (Bruguera, 1978, 103-105).

EL PLET DEL MARQUESAT DE QUIRRA

Com ja diguérem en parlar dels Carròs, el comtat de Quirra fou patrimoni de la branca de la família derivada de Berenguer, segon fill de l’almirall Francesc Carròs i de Cruilles. En 1604, essent titular Cristòfol Carròs de Centelles, el comtat fou elevat a la categoria de marquesat. En 1663, Joaquim Carròs de Centelles, marquès de Quirra i de Nules,²² deixà en testament aquells senyorius als Borja, ducs de Gandia. En morir el marquès en 1674, el duc Pasqual Francesc de Borja prengué possessió dels Estats de Quirra i Nules,

¹⁸ AHN, *Osuna*, lligall 633.2 n° 33.

¹⁹ AHN, *Osuna*, lligall 632 n° 4.

²⁰ ASC, AAR, C4 f. 5.

²¹ Mario Corda (1987) ens presenta una interessant col·lecció de documents en català relatius als gremis d’artesans, que van de mitjan segle XVI a mitjan segle XVII, que resulta utilíssim per a l’estudi del vocabulari i de les interferències entre català, castellà i sard. Sobre l’ús del català en documents públics a diverses parts de Sardenya (fora de l’Alguer), a finals del s. XVII i encara a principis del XVIII, v. Carbonell (1984, 94-95); Armangué (1987), i la tesi inèdita d’Anna Rita Pau (v. Bibliografia).

però s'hagué d'enfrontar a la demanda interposada per Otger Català, descendent dels Carròs de Centelles per una altra línia. Seguí a continuació un llarguíssim plet per la possessió del marquesat, durant el qual, tant els Borja com els Català es titularen marquesos de Quirra. Després d'una llarga sèrie de sentències, apel·lacions i revocacions, Otger Català obtingué en 1695 el marquesat de Nules, però reclamà també el de Quirra. Els tribunals donaren la raó al seu fill, Josep Català, en 1708. Després que Sardenya passàs a la sobirania de la casa de Savoia en 1720, el duc de Gandia al·legà la nul·litat d'una sentència emesa des de Madrid, per falta de jurisdicció. En 1722, quan Lluís Ignasi de Borja jurà fidelitat al nou rei Víctor Amadeu II, encara posseïa el marquesat. En 1726, el Suprem Consell de Sardenya confirmà el dret a Josep Català. Després d'una nova apel·lació del duc de Gandia, els tribunals fallaren en 1728 a favor de Joaquim Català, fill de Josep. El marquesat passà al fill d'aquest, Vicent, però a la seua mort en 1766 fou reclamat, entre altres pretendents, per Felip Carles d'Osorio i Castellví, comte de Cervelló, qui guanyà el plet en 1788.²²

El territori del marquesat de Quirra era extensíssim: comprenia uns vuitanta pobles (alguns deshabitats hui en dia), ubicats al sud-oest i al sud-est de Sardenya, distribuïts en les "encontrades" i baronies següents:²⁴

1. **Encontrada de Quirra:** Quirra, Corongiu, Carbonara, Sedano (els tres últims despoblats en l'actualitat, mentre que Quirra, pròxima a les ruïnes del castell, és una pedania del municipi de Villaputzu).
2. **Jutjat d'Ullastre (*Ogliastra*):** Tortolì, Tertenia, Barì, Girasol, Lozzorai, Baunei, Triei, Ardali, Urselè, Villagrande Strisaili, Villanova Strisaili, Arzana, Ilbono, Elini, Lanusei, Gairo, Osini, Ulàssai, Talana, Jerzu, Lozeri, Oliana.
3. **Baronia de Sant Miquel:** Burcei, Sínnai, Mara-Calagonis, Settimo, Selargius, Sestu, Assémini, Uta.
4. **Encontrada de Sarrabus:** San Vito, Villaputzu, Muravera, Perdas de Fogu.
5. **Baronia de Monreale:** San Gavino, Sàrdara, Guspini, Pabillonis, Gonnos-Fanadiga, Arbus.

---

²² Nules s'havia desvinculat del comtat d'Oliva en no poder ser heretat per Magdalena de Centelles, ja que aquell senyoriu només podia transmetre's per línia masculina. Per tant, passà a una altra branca dels Centelles, els que més endavant passarien a anomenar-se Carròs de Centelles.

6. **Encontrada de Parte Montis:** Morgongiori, Siris, Pompu, Gonnos-Codina, Símalá, Masullas, Mógoro, Gonnos-Tramatza, Forru.
7. **Encontrada de Marmilla:** Lunamatrona, Turri, Usaramanna, Setzu, Pauli-Arbarei, Genuri, Baràdili, Sini, Siddi, Villanova Forru, Baressa.
8. **Encontrada de Parte Usellus:** Usellus, Zeppara, Figu, Ollastra-Usedus, Bànari, Ales, Curcuris, Gonnosnò, Scovedu, Pau.
9. **Baronia d'Uras:** Uras, Terralba, S. Nicola d'Arcidano.
10. **Baronia de Pula:** Pula, S. Pietro, Domus de Maria.

Mentre el marquesat de Quirra estigué en mans dels ducs de Gandia, fou objecte de diversos arrendaments. Per citar-ne un, el que féu en 1679 Pasqual Francesc de Borja i Centelles a Lorenzo Mattoni, comerciant genovés resident a València, pel preu de 9.600 escuts i per un període de sis anys.²⁵

EL PAS DE SARDENYA A LA SOBIRANIA PIEMONTESA: CONSEQÜÈNCIES PER ALS FEUDATARIS

En 1713, de resultes de la Guerra de Successió, la Monarquia hispànica va perdre la sobirania sobre Sardenya, que passà a poder d'Àustria segons el tractat d'Utrecht. En 1717 fou ocupada de nou per Felip V, i conquerida una altra vegada pels austríacs en 1718. En 1720, per la pau de La Haia, Sardenya fou cedida a Víctor Amadeu II de Savoia, estat que tenia el seu nucli principal al Piemont i la capital a Torí. El duc de Savoia havia adquirit la dignitat reial uns anys abans, en proclamar-se rei de Sicília. I conservà el títol de rei quan les potències de la Quàdruple Aliança (França, Anglaterra, Àustria i Holanda) l'obligaren a canviar aquella illa per la de Sardenya, constituïda en regne des de feia segles.²⁶

²³Sobre els detalls del plet de possessió de Quirra, existeix una nombrosa documentació (AHN, *Osuna*, lligall 3092; lligall 1052 n° 8, entre molts altres). També es pot trobar un ampli resum del litigi al *Dizionario* de Casalis, art. "Quirra" (v. Bibliografia).

²⁴Angius, V., en Casalis, *Dizionario*, art. "Quirra".

²⁵AHN, *Osuna*, lligall 1010, n° 155.

²⁶Un segle i mig després, Víctor Manuel II de Savoia, rei de Sardenya, es convertiria en el primer sobirà del regne unificat d'Itàlia.

El canvi de sobirania a l'illa no implicava, en principi, l'abolició del règim feudal, ja que els piemontesos s'havien compromés a respectar-lo en el tractat de Londres. Els feus seguien estant posseïts pels mateixos senyors, els més poderosos dels quals residien a Espanya.²⁷ Ara bé, si aquests volien que fossen reconegudes i respectades les seues prerrogatives, havien de prestar jurament de fidelitat al nou rei, que residia a Torí i s'intitulava formalment "rei de Sardènia".

En el cas que ens ocupa, consta que el duc Lluís Ignasi de Borja demanà autorització en 1721 a Felip V d'Espanya, per a jurar fidelitat a Víctor Amadeu II de Savoia pels feus que posseïa a Sardènia, i que el permís li fou concedit l'11 de juliol d'aquell any (Javierre, 1957, 197). Però consta que el jurament encara no s'havia fet efectiu en març de 1722, ja que el 30 del mateix mes, el representant del duc a Càller era informat de l'obligació que tenia el seu senyor de jurar fidelitat al nou rei.²⁸ Es donava al feudatari un termini de sis mesos, prorrogables per uns altres sis, per a complir amb aquella obligació, personalment o a través de representant, sota pena de confiscació dels senyorius. El duc donà poders al regidor del marquesat de Quirra i dels "Estats d'Oliva" Francisco Ignacio Cadello, en data 10 de juliol de 1722. L'acte de jurament tingué lloc el 23 de setembre, davant del virrei Filippo Pallavicini.²⁹

Durant les primeres dècades, la monarquia dels Savoia no tingué massa interès en modificar la situació a l'illa. Els nous sobirans haurien preferit conservar Sicília, i la possessió de Sardènia, acceptada "*a gran malincuore*" (Sole, 1984, 44), era vista com a provisional, en espera de poder canviar-la per algun altre territori més interessant des del punt de vista econòmic o estratègic. En un principi, la corona no sols respectà el sistema feudal, sinó que, fins i tot, afavorí noves infeudacions. Cap a 1740 s'observa un canvi de tendència, del qual és un exemple l'embargament dels "Estats d'Oliva" a la mort del duc Lluís Ignasi de Borja, que després serien reintegrats als seus hereus, els ducs de Benavent, com veurem més endavant.

Exceptuant lleus retocs, les estructures feudals romangueren intactes fins als intents reformistes del ministre Giambattista Lorenzo Bogino, que

---

²⁷ Segons Caocci (1988, 143) al segle XVIII existien a Sardènia 51 feudataris, dels quals 7 espanyols posseïen 185 pobles d'un total de 356 infeudats.

²⁸ AHN, *Osuna*, lligall 750, nº 1.1 (v. transcripció en Apèndix final).

²⁹ En 1740 la germana i successora de Lluís Ignasi, Maria Anna de Borja, també hagué de demanar permís al rei d'Espanya per a jurar fidelitat al del Piemont (AHN, *Osuna*, lligall 978, 1.13; v. transcripció en l'Apèndix final)

accedí al càrrec de Secretari d'Estat per als assumptes de Sardenya en 1759. Començà un període de temptatives de modernització de l'aparell administratiu estatal, que havien alcançat un èxit acceptable al Piemont, on s'havia aconseguit transformar un país predominantment feudal en un estat absolut i centralitzat, seguint el model francès de l'època. Però a Sardenya aquells esforços topaven amb unes estructures feudals molt conservadores, amb una gran diversitat de jurisdiccions i de privilegis anacrònics. A més del fet que la majoria dels grans feudataris residia a Espanya.

El fort arrelament del feudalisme no sols dificultava un canvi de model estatal, sinó la mateixa evolució de la societat. Segons Sole (1984, 98) la immobilitat del sistema feudal constituïa el principal factor d'estrangulament que impedia la formació i afirmació d'una robusta burgesia agrícola, que havia esdevingut la classe emergent en els països on el feudalisme havia estat abolit o havia perdut gran part del seu poder. Un altre entrebanc, a judici dels reformistes piemontesos, era el règim comunitari de les terres, causa de conflicte permanent entre camperols i pastors. Quant a la burgesia ciutadana, poc nombrosa, la seua expansió i evolució es veien dificultades per les estructures, fixes i tancades, del sistema productiu urbà fundat sobre els gremis de tradició espanyola.

Impulsaren els intents reformistes les idees del jesuïta Francesco Gemelli, que en el seu llibre *Rifiorimento della Sardegna proposto nel miglioramento di sua agricoltura*, considerava el comunitarisme agrari com una de les causes de l'endarreriment de l'agricultura sarda, i proposava la seua abolicció. Per altra banda, l'economista Giuseppe Cossu, coneixedor de l'*Encyclopédie* francesa i de les obres dels principals il·lustrats francesos i italians, propugnava la creació dels *Monti Frumentari*. Consistien aquests en dipòsits comuns de gra, als quals podien recórrer els llauradors a canvi d'un interès baix, per aconseguir les llavors i evitar així veure's ofegats pels usurers. La idea, que ja tenia el seu precedent en els *pósitos* espanyols creats al s. XVII per iniciativa eclesiàstica, fou portada a la pràctica pel ministre Bogino en 1767, a més de diverses mesures en altres camps com l'educació i la sanitat.³⁰ Però, segons Sole (1984, 104), Bogino no va afrontar

---

³⁰A l'*Archivio di Stato* de Càller (*Regio Demanio, Feudi*, vol. 24, n° 12) es conserva un document en què Bogino mostra la seua aprovació al pagament dels estudis de Medicina per part de la duquesa de Benavent i Gandia, de dos o tres dels seus vassalls. L'informe troba positiu que una part dels fons destinats "*a vantaggio delle Incontrade e Ville...si convertisse in oggetto si utile... giacché una porzioni di detti fondi, essendo destinata ad aumento della popolazione, il primo positivo consiste nel conservar l'attuale*".

els dos problemes de fons de la societat sarda: la persistència de l'anacrònic sistema feudal per un costat, i el comunitarisme agrari que enfrontava pastors amb llauradors, per l'altre.

El primer gran badall que s'obrí en les jurisdiccions feudals, segons Ortu (1996, 208), fou el produït per l'*Editto di Istituzione dei Consigli Comunitativi*, de 24 de setembre de 1771. Com hem vist en apartats anteriors, els òrgans de representació comunitària per part dels vassalls no eren una novetat a Sardenya, però després d'una època de reforçament -entre els segles XVI i XVII- es trobaven en el XVIII en plena decadència. Segons les noves disposicions, el Consell Comunitari de cada població esdevenia un interlocutor directe del govern i es trobava sota la protecció reial.

Tot i que els Consells mantenien una estratificació social en la seua composició (estaven dividits en tres ordes, segons l'estament social i la situació econòmica), la mesura suposava un pas endavant en la transformació dels vassalls en ciutadans. Els senyors feudals, que veien amenaçada la seua autoritat per un mecanisme jurídic que no passava per les seues mans, invocaren els seus antics privilegis que es remuntaven a la conquesta de l'illa i a la mateixa constitució del *Regnum Sardiniae*. El vent bufà al seu favor a partir de la mort de Carles Manuel III en 1773. El seu successor, Víctor Amadeu III, destituí el ministre Bogino, i el procés de reformes es paralizà en part. Els feudataris aprofitaren la conjuntura i aconseguiren una modificació parcial de l'Edicte, que només exclouïa de la jurisdicció feudal i del pagament de les rendes als membres del Consell Comunitari.

De tota manera, el moviment de contestació antifeudal estava ja en marxa. Pertot arreu augmentaven els plets interposats per les comunitats contra els senyors. I de les demandes per via judicial es passà en l'última dècada del segle a la rebel·lió oberta, com veurem més endavant.

L'EMBARGAMENT DELS "ESTATS D'OLIVA" I EL PLET DE MARIA ANNA DE BORJA

L'any 1740 moria sense descendència el duc de Gandia, Lluís Ignasi de Borja. Aleshores el fisc reial piemontés intentà l'expropiació dels seus estats, per tal d'incorporar-los al patrimoni de la Corona. Maria Anna de Borja, duquessa de Béjar i de Mandas i germana del difunt, s'hi oposà, al·legant que els dits estats no eren feus en sentit estricte, sinó alous, és a dir, propietats plenament disponibles i lliures de gravamen. Maria Anna presentà la corresponent documentació, consistent en còpies dels antics privilegis d'al·lodiació concedits als seus avantpassats, els Centelles, pels reis d'Aragó. Com que aquesta documentació no estava registrada en els *capibrevi* (capbreus o llibres de registre dels drets senyorials), donà lloc a un llarg litigi, que la duquessa no arribà a veure resolt.

Morta Maria Anna en 1748, el seu nebot Francisco Alfonso Pimentel, duc de Benavent, reclamà l'herència dels estats. També va morir sense veure complit el seu desig. El plet, continuat per la seua filla María Josefa, no acabaria fins la promulgació del reial decret del 24 de juliol de 1767, pel qual el rei Carles Manuel III alçava el segrest que pesava sobre els estats, reconeixia el seu caràcter al·lodial, i arribava amb els hereus de Maria Anna a un acord sobre les rendes³¹. Al mateix temps elevava el feu de Montagut a la categoria de ducat, l'Anglona a la de principat, el Màrguine a marquesat, i les baronies d'Ósilo i Coguinas a comtats.

Aquests títols figuren ja en la *Relación histórica, geográfica y política de los estados en la isla y Reyno de Cerdeña, propios de la Casa de Centelles, condes de Oliva, y poseídos oy [sic] de la Excma. Sra. condesa duquesa de Benavente, duquesa de Gandía y de Monteagudo, princesa de Anglona y de Esquilache, marquesa de Javalquinto, de Llombay y de Márguine, condesa de Alba, de Liste, de Oliva, de Ósilo y Coguinas...*³² redactada en

³¹ AHN, *Osuna*, lligall 640, n° 4. També: AHN, *Osuna*, lligall 639. Acord sobre rendes entre el Fisc Reial i la Duquessa de Benavent: ASC, RD, *Feudi*, vol. 23, f. 8.

³² AHN, *Osuna*, lligall 640, n° 3. Aquesta relació, continguda en un manuscrit de més de 350 pàgines, presenta una detallada descripció de les viles, habitants de cada una, ocupacions, rendes, condicions d'habitabilitat i possibilitat de millora del rendiment agrícola i ramader. No oblidat tractar temes com el bandolerisme, la corrupció d'alguns càrrecs públics, conflictes per la possessió de terrenys, etc. Ha estat estudiada amb detall per Italo Bussa en tres articles publicats en la revista *Quaderni Bolotanesi.*, sota el títol *La Relazione di Vincenzo Mamely de Olmedilla (1769)*. En el n° 10 (1984) s'ocupa del Marquesat del Màrguine; en el n° 11 (1985) del ducat de Montagut, i en el n° 12 (1986) del principat d'Anglona i del comtat d'Ósilo i Coguinas.

Ocier: Estàtua de la duquessa Maria Anna de Borja, en l'Hospital fundat amb els diners que deixà en testament.

Ocier: Carrer dedicat a Maria Anna de Borja, que desemboca en la plaça del mateix nom.

Ocier: plaça Carlo Alberto (popularment, Cantareddu), amb l'edifici de l'antic Seminari que fou palau dels ducs de Gandia al segle XVII.

Cantó del mateix edifici, on es va edificar una capella (que després seria demolida) dedicada a Sant Francesc de Borja.

1769 a Torí per Vicente Mamely de Olmedilla i traduïda de l'italià per César Baille, cònsol d'Espanya a Sardenya.

RECORDS DELS BORJA

A Ocier, en la plaça Carlo Alberto (popularment anomenada *Cantareddu*, que significa “fonteta” en sard), es conserva l'edifici que havia estat residència dels Ducs de Gandia i dels seus administradors en el segle XVII. En 1690, el duc Pasqual Francesc de Borja va cedir l'edifici als jesuïtes per tal d'establir-hi un col·legi, que es convertí en el primer centre d'ensenyament elemental de la ciutat i de tota la regió del Logudor i del Goceà. Més tard, l'edifici esdevindria Seminari (Amadu, 1976, 120).

Al costat d'aquest edifici s'inicià l'any 1697 la construcció d'una església dedicada a “*San Francesco Borgia, il Santo appartenente alla famiglia dei feudatari di Ozieri*” (Amadu, 1976, 45). L'església fou demolida abans de ser acabada, i ocupava l'actual vorera en forma de mitja lluna (“*sa mesaluna*”) de la plaça Cantareddu. I com a detall anecdòtic esmentarem el fet que, en el segle XVIII, la companyia de guardes rurals (*barracheles*) d'Ocier, va nomenar capità honorari a “*San Francesco Borgia, antenato dei Duchi di Gandia*”, i arribaren a assignar-li un sou, que era destinat al col·legi dels jesuïtes (Amadu, 1976, 122).

Maria Anna de Borja és recordada amb especial interès a Ocier, ja que l'Hospital Civil de dita ciutat fou construït amb els fons deixats per ella en testament, i que en principi anaven a tindre un altre destí: la institució d'una missió de jesuïtes a Califòrnia. Els executors testamentaris, d'acord amb el govern piemontés i l'espanyol, decidiren destinar els fons llegats per la duquessa a la construcció de l'Hospital Civil d'Ocier, el qual seria aprovat per decret del rei Carles Manuel III l'any 1768. Al vestíbul de dit Hospital es pot contemplar una estàtua de marbre de tamany natural de la duquessa, amb el seu nom esculpit en el pedestal. A la mateixa ciutat existeix la *Piazza Duchessa Borgia*, en honor de Maria Anna, i un carreró (*vicolo*) annex amb el mateix nom. La plaça és anomenada també *Piazza Corte*, ja que en ella hi havia un palau ducal, hui inexistent, en el lloc on ara es troba la seu de l'*Istituto dell'Incremento Ippico*. D'aquest antic palau només es conserven les presons.

CARTA REALE DI SUA MAESTÀ,

CHE APPROVA L'ADEGUAMENTO
TRA IL REGIO FISCO DI SARDEGNA,

E l'Excelentissima Signora

CONTESSA DUCHESSA DI BENAVENTE, E GANDIA,
CONTESSA DI OLIVA ec.

PER LE SIGNORIE, E INCONTRADE

DI MONTEACUTO, ANGLONA, MARGUINI, O SIA MACOMER,
E LA VILLA DI OSILO, E COQUINAS,

SITUATE NEL REGNO DI SARDEGNA,

Ridotto in istrumento li 24 luglio 1767.

E

REGIO DIPLOMA

CONFERMANTE L'ALL'ODIAZIONE
DELLE SUDDETTE INCONTRADE,

Erigendo nelle dignità

DI DUCATO MONTEACUTO,
DI PRINCIPATO ANGLONA,
DI MARCHESATO MARGUINI,
E DI CONTADO OSILO, e COQUINAS.

IN TORINO MDCCLXVII

NELLA STAMPERIA REALE.

REAL CEDULA DE SU MAGESTÀ,

APROBANDO LA CONCORDIA SIGUIDÀ
ENTRE EL REGIO FISCO DE CERDEÑA,

Y la Excelentissima Señora

CONDESA DUCHESA DE BENAVENTE, Y GANDIA,
CONDESA DE OLIVA &c.

SOBRE LOS SENORIOS, Y ENCONTRADAS

DE MONTEACUDO, ANGLONA, MARGUINI, O SEA MACOMER
Y LA VILLA DE OSILO, Y COQUINAS,

SITUADAS EN EL REYNO DE CERDEÑA,

Reducida á cóntrata en los 24 de Julio de 1767.

Y

REGIO DIPLOMA

QUE CONFIRMA LA ALODIACION
DE AQUELLAS ENCONTRADAS,

Erigiendo en dignidades

DE DUCADO MONTEACUDO,
DE PRINCIPADO ANGLONA,
DE MARCHESADO MARGUINI,
Y DE CONDADO OSILO Y COQUINAS.

EN TURIN MDCCLXVII

EN LA IMPRENTA REAL

Pàgines de la Carta Reial de 24 de juliol de 1767, per la qual Carles Manuel III de Savoia reconeixia a la duquesa de Benavent i Gandia la possessió dels «Estats d'Oliiva», que havien estat segrestats en 1740. (*Ministerio de Educaci3n y Cultura. AHN. Nobleza. Osuna, legajo 640/4*).

CARTA REALE REAL CEDULA

D I
APPROVAZIONE
 DELLA
TRANSAZIONE.

DE S. M.
 APROBANDO LA CONTRATA
 DE AJUSTE
 Y TRANSACCION.

IL RE.

EL REY.

ILLUSTRE Conte Des Hayes Cavaliere Gran Croce, Vice-Re, Luogotenente, e Capitano generale del Regno nostro di Sardegna. Fedele, ed amato nostro Don Pietro Felice Cassiano Vacha, Intendente generale d' esso Regno. Le incontrade di Monteagudo, di Anglona, di Marguini, o sia Macomer colle ville di Ofilo, e Coquinas, situate nel capo di Saffari, concedute nel seculo decimo-

ILLUSTRE Conde Des Hayes Cavallero Gran Cruz, Virrey, Luguarteniente, y Capitan general de nuestro Reyno de Cerdeña. Fiel y amado nuestro D. Pedro Felix Cassiano Vacha Intendente general de dicho Reyno. Las Encontradas de Monteagudo, de Anglona, de Marguini, ò sea Macomer, con las Villas de Ofilo; y Coquinas, situadas en el cabo de Saffer, concedidas en el siglo de-

Pàgina de la Carta Reial de 24 de juliol de 1767
 (Ministerio de Educaci3n y Cultura. AHN. Nobleza. Osuna, legajo 640/4).

ELS BENAVENT I ELS OSUNA: ACUMULACIÓ DE SENYORIUS

Com hem dit abans, una volta extingits els Borja, els seus títols passaren a la família Pimentel, ducs de Benavent. Aquests heretaren, per un costat, els “Estats d’Oliva”, i per l’altre un important conjunt de senyorijs que segles abans havien estat posseïts pels descendents de Jaume Carròs. Es tractava del ducat de Mandas, el marquesat de Terranova i la baronia de Sicci, que comprenien les següents localitats:

a) **Ducat de Mandas**, amb les següents circumscripcions:

a.1) **Curadoria Seurgus**: Mandas, Escalaplano, Gergei, Escolca, Serri, Villanova Tulo, Orroli, Seurgus, Nurri, Donnigala, Isili.

a.2) **Barbagia Seulo**: Seulo, Esterlizi, Sadali, Seui, Ussassai.

a.3) **Barbagia Ollolai**: Ovodda, Olzai, Lodine, Mamoiada, Ollolai, Fonni, Gavoi.

b) **Marquesat de Terranova**, que comprenia l’important port d’aquest nom (l’actual Olbia).

c) **Baronia de Sicci**: només comprenia la petita aldea d’aquest nom (l’actual Sicci San Biagio, agregada al municipi de Dolianova).

Després del matrimoni de María Josefa Pimentel, duquesa de Benavent, amb el duc d’Osuna, Pedro de Alcántara Téllez-Girón, aquesta última família posseiria els “Estats d’Oliva” a Sardenya, així com el ducat de Mandas i el marquesat de Terranova, fins l’abolició del règim feudal en 1836.

CONFLICTES SOBRE TERRES I REVOLTES ANTIFEUDALS

Durant els últims anys del segle XVIII es desencadenaren a Sardenya conflictes socials de diversa índole. En primer lloc, els derivats de l’apropiació i tancament, per part dels vassalls, de terres que abans eren comunals. Per

aquest motiu, als “Estats d’Oliva”, com a la resta de Sardenya, esclataren disturbis a diverses localitats en la dècada dels 1790.³³

Però els conflictes anaven més enllà del secular enfrontament entre camperols i pastors. El sistema feudal era cada vegada més qüestionat, i l’hostilitat cap als grans feudataris estrangers i absentistes era compartida per pastors i llauradors. El mateix any de la creació dels Consells Comunitaris (1771), la vila de Baressa es revoltava contra el marquès de Quirra, i en la mateixa dècada i en les següents, moltes altres viles protagonitzaren revoltes populars contra els feudataris.

La petita noblesa local professava una creixent antipatia cap a l’administració piemontesa, que monopolitzava pràcticament els càrrecs públics. I un sector de la burgesia de les ciutats, del qual formaven part els intel·lectuals influïts en major o menor grau per les idees que inspirarien la Revolució Francesa, participava tant del sentiment anti piemontés com de l’antifeudal. I aquesta confluència caracteritzaria les violentes revoltes sardes de finals del segle XVIII.

En 1789, alçaments antifeudals i anti piemontesos alhora tingueren lloc en la regió del Logudor, en localitats veïnes als “Estats d’Oliva” (Thiesi, Solanas, Ittiri, Donnigala).

En 1793 una esquadra francesa intentà desembarcar a Càller. Davant la indecisió del virrei, els membres de l’antic Estament militar del Parlament sard mobilitzaren la població, i s’aconseguí impedir el desembarc. El valor i l’esforç de la població sarda a penes foren reconeguts pel govern de Torí, el qual concedí la majoria de recompenses al virrei i a militars piemontesos que a penes hi havien intervingut. Els sards, que se sentien burlats i decebuts, protagonitzaren revoltes en diverses localitats, entre elles algunes dels “Estats d’Oliva” (Nulvi, Sédini, Ósilo...).

Els tres Estaments del Parlament sard (que no s’havia reunit des de feia un segle) enviaren una delegació a Torí per tal de presentar al rei un conjunt de peticions (les famoses *Cinque Domande*):

1. Convocar el Parlament cada deu anys.
2. Confirmació de tots els antics privilegis sancionats per les lleis del Regne, i en gran part caiguts en desús.

---

³³ASC, RD, *Feudi*, vol. 24, n° 12. P.e. a Borore (Màrguine) en 1788, a Alà i a Berchidda (Montagut) en 1796, etc.

3. Els càrrecs civils, eclesiàstics i militars (excepte el de virrei) havien de ser assignats exclusivament als sards.
4. Creació a Torí d'un Ministeri per a assumptes sards.
5. Creació a Càller d'un Consell d'Estat que controlara l'activitat del virrei.

Les peticions, tot i que eren moderades, no foren ateses per Víctor Amadeu III. La resposta no es féu esperar: el 28 d'abril de 1794 esclatà a Càller la revolta popular. El virrei i els funcionaris piemontesos foren conduïts al port i expulsats de l'illa, i la mateixa mesura s'estengué en pocs dies per totes les ciutats i viles de Sardenya. Els fets, que anaven prenent un clar matís revolucionari, espantaren la noblesa de Sàsser, tradicional rival de Càller. La segona ciutat sarda esdevingué el reducte dels sectors més conservadors, que veien amenaçats els seus privilegis. En 1795, els nobles sassaresos arribaren a demanar al rei la secessió del nord de l'illa respecte de Càller, i es negaren a acatar qualsevol decret o disposició que vingués de la capital meridional. Però des de Càller, els sectors liberals promogueren la rebel·lió dels habitants del Logudor, regió veïna a Sàsser, contra els feudataris. Moltes viles es negaren a reconèixer l'autoritat dels senyors i a pagar els tributs. I una multitud de vassalls armats, a peu i a cavall, es dirigí cap a Sàsser, obligant a fugir als feudataris, i a la rendició de la ciutat amb l'establiment d'un govern "democràtic".

Els "Estats d'Oliva" també foren escenari de la revolta antifeudal. Precisament un magistrat natural d'Ocier, Franciscu Ignaziu Mannu, fou l'autor de l'himne "*Su patriotu sardu a sos feudatarios*", anomenat també "la Marsellesa sarda", de la qual citem alguns versos:

[...] *Custa, populos, est s'ora
d'estirpare sos abusos!
a terra sos malos usos,
a terra su despotismu!
Gherra, gherra a s'egoismu
e gherra a sos oppressores.
Custos tirannos minores
est prezisu umiliare. [...]*

El magistrat liberal Giovanni Maria Angioy, que havia estat enviat pel virrei amb plenitud de poders (*alter nos*, és a dir, com si fóra el mateix virrei),

amb la missió de calmar els ànims al nord de l'illa, es posà al costat dels insurrectes i encapçalà en 1796 una marxa cap a Càller. No pogué aconseguir el seu objectiu, ja que a l'altura d'Oristany la columna fou derrotada per tropes enviades pel virrei, recolzats pels sectors més moderats que veien amb temor el caràcter revolucionari que anaven adquirint els fets. Fracassada la revolta, vingué una forta repressió amb processos sumaríssims, execucions públiques i massives, pobles sencers saquejats i incendiat... Els que pogueren, com el mateix Angioy, emprengueren el camí de l'exili.

Pel que fa als "Estats d'Oliva", Sole (1984, 247) destaca el cas de la repressió a Ósilo, que va sofrir "*la violenza delle vendette in massa*". El mateix autor (p. 184), en analitzar les causes del fracàs del moviment revolucionari, destaca la mancança d'una burgesia prou nombrosa, preparada i emprenedora com a element catalitzador, que s'hagués pogut aliar amb les masses camperoles en la seua lluita contra el règim feudal i, a l'igual que havia ocorregut a França, hagués aconseguit progressivament unes majors llibertats polítiques. A més, les mateixes peticions contingudes en les *Cinque Domande* suposaven en realitat un pas arrere, en quant pretenien la confirmació d'antics privilegis i ignoraven els pocs avanços aconseguits durant l'etapa reformista.

Del 1800 al 1814 la família reial dels Savoia residí a Sardenya, ja que el Piemont havia estat envaït per les tropes napoleòniques. El virrei Carles Fèlix de Savoia (que després esdevindria rei, en succeir al seu germà Carles Manuel IV) inicià una política de reformes en diversos camps: instrucció pública, comunicacions, justícia... Quant a l'agricultura, instituí la *Reale Società Agraria ed Economica*, els experts de la qual consideraven la propietat col·lectiva de la terra com a causa de l'etern conflicte entre llauradors i pastors. Aconsellaven el tancament dels camps com la millor manera d'impedir la freqüent invasió per part dels ramats. La cloenda implicava la privatització del sòl agrícola, la qual cosa estimularia, segons els reformistes, un cultiu més racional i productiu.

Un informe dirigit al Regidor dels Estats d'Oliva, i titulat "*Facoltà di chiudere in Ozieri ciascuno le terre di sua pertinenza*" afirmava que

"...Sarebbe desiderabile che anche nel Regno ciascuno potesse chiudere il suo terreno, e poco a poco introduci la proprietà delle terre, la di cui chiusura dà sempre alle medesime un doppio, o

triplicato valore, mentre allora i proprietari si applicherebbero a piantarle, o migliorarne altrimenti la condizione".³⁴

El 6 d'octubre de 1820 fou promulgat l'*Editto delle Chiudende*, que permetia dividir i cloure els terrenys que abans eren comunitaris, amb tanques de fusta o murs de pedra. La mesura afavoria els interessos de la burgesia agrària i dels especuladors, en perjudici de la ramaderia. Aquesta es veia privada de l'accés a molts terrenys de pasturatge, així com a pous i abeuradors. Per poder pasturar el seu bestiar en les propietats tancades, els pastors havien de pagar uns alts cànon d'arrendament. La conseqüència fou que es revoltaren i exigiren el retorn al pasturatge lliure. I sovint foren instigats pels mateixos feudataris, que veien amenaçat el seu poder i els seus privilegis per l'emergent burgesia agrària i terratinent (Caocci, 1978, 150). Es desencadenaren una sèrie de fets violents, com la destrucció de tanques i la crema de collites, amb les consegüents represàlies: matança de bestiar, i també de pastors. Amadu (1996, 89) parla de revoltes a Pattada i Nule, en el Montagut, com a resposta d'abusos comesos per particulars en l'apropiació de terres (fins i tot hi havia propietaris que s'havien apoderat de camins i els havien tancat).

---

³⁴ Traducció: "...Seria desitjable que també al Regne cadascú pogués tancar el seu terreny, i a poc a poc introduir-hi la propietat de les terres, el tancament de les quals dóna sempre a les mateixes un doble, o triplicat valor, mentre que aleshores els propietaris s'aplicarien a plantar-les, o millorar-ne d'altra manera la condició" (ASC, RD, *Feudi*, vol. 24, n° 12). L'informe no porta data ni va firmat, però la cal·ligrafia sembla ser de principis del XIX.

L'ABOLICIÓ DEL FEUDALISME A SARDENYA: COMPENSACIONS ALS OSUNA

A principis del segle XIX, el desenvolupament econòmic i social de Sardenya es trobava molt endarrerit en comparació amb els territoris continentals de la monarquia (Savoia, Piemont, Ligúria). La pervivència de les estructures feudals constituïa el principal obstacle per a la política de reformes (i de major control sobre l'illa) que els governs piemontesos havien intentat dur a terme en diverses ocasions. Des del començament del seu regnat, els Savoia havien pres algunes mesures per tal de limitar el poder dels feudataris i alleugerir la condició dels vassalls (reducció de les *corvées* en terres del senyor a un sol dia a l'any, creació dels Consells Comunitaris, nomenament dels magistrats locals per l'Estat i no pels senyors, etc.). Però tot eren mesures per a tapar forats, i no anaven a l'arrel del problema.

El fet que els feudataris haguessen contribuït a instigar la revolta dels pastors com a conseqüència de l'*Editto delle Chiudende* de 1820, motivà que la Corona pensàs de manera seriosa en abolir el règim feudal. Tal decisió no podia prendre's sense incomplir el tractat de Londres, la qual cosa implicava desafiar Àustria, potència a la qual havien apel·lat els feudataris de Sardenya, entre ells els espanyols.

El 21 de maig de 1836, Carles Albert de Savoia decretava l'abolició de les jurisdiccions feudals a Sardenya. Per tal de calmar els ànims dels nobles i de l'imperi dels Habsburg, el govern de Torí buscà una solució amistosa i satisfactòria per als feudataris, amb unes indemnitzacions generoses. Naturalment, aquestes foren a càrrec dels ciutadans sards, a través d'impostos. Una vegada indemnitzats els senyors, la major part dels seus terrenys passaren als ajuntaments, una altra part a l'Estat, i una altra a mans privades de propietaris pertanyents a la burgesia.

Amadu (1976, 87-88) conta com l'abolició del feudalisme va ser celebrada a Ocier i altres localitats amb mostres d'exaltació i d'alegria: balls al carrer, focs d'artifici, salves d'arcabús i volteig de campanes. Però l'eufòria durà poc: les quantitats que abans es pagaven en concepte de rendes feudals venien substituïdes i augmentades per la xifra d'impostos a pagar a la Hisenda estatal, entre els quals s'inclouïen les indemnitzacions als antics senyors. Així, el ducat de Montagut, que abans pagava poc més de 7.000 lliures anu-

als de renda als feudataris, passava a pagar-ne més de 16.000 en impostos, per reial decret d'11 de desembre de 1838. Per tal motiu, l'abolició del feudalisme a Sardenya representà un alt cost per als antics vassalls, que veien augmentada de manera considerable la pressió fiscal.

En el cas concret dels ducs d'Osuna, el 2 d'abril de 1842 el Consell Suprem del Regne autoritzà el Fisc Reial a prendre possessió de totes les terres compreses en el patrimoni dels *Stati di Oliva* (Montagut, Anglona, Màrguine i Ósilo), obligant-se a satisfer al duc, Pedro de Alcántara Tellez-Girón de Beaufort, i als seus successors, la renda neta dels terrenys.

Cristoforo Terias, procurador especial del duc, oferí al rei no sols el rescat dels "Estats d'Oliva", sinó també el ducat de Mandas i les altres possessions dels Osuna, a canvi d'una renda neta anual de 25.000 lliures sardes.

Més tard, un altre procurador del duc, Pedro Porrúa Rosales, oferia la cessió al patrimoni públic dels feus de Montagut, Anglona, Màrguine i Ósilo per la quantitat de 340.000 lliures sardes, o pel seu interès anual al 5% (17.000 lliures). El 3 de març de 1843 començaren les negociacions entre el feudatari i els 30 municipis compresos als *Stati di Oliva*, essent fixades les seues prestacions i rendes en 19.912 lliures i 10 sous, distribuïdes de la següent manera.³⁵

Ducat de Montagut	7.202 ll.	8 s.	3 d.
Marquesat del Màrguine	4.228 ll.	0 s.	6 d.
Principat d'Anglona	7.222 ll.	0 s.	8 d.
Baronia d'Ósilo	1.260 ll.	0 s.	0 d.
<hr/> Total	<hr/> 19.912 ll.	<hr/> 9 s.	<hr/> 5 d.

(1 lliura = 20 sous; 1 sou = 12 diners)

Aquesta suma no incloïa les rendes de la Tanca de Padrumannu, agregada al Màrguine.

Així mateix, les rendes del ducat de Mandas, Marquesat de Terranova i Baronia de Sicci foren estimades en 6.364 lliures i 18 sous. Aquests estats foren retrocedits a la Corona a canvi d'una renda anual de 8.000 lliures sardes.³⁶

Acabaven així més de quatre-cents anys de presència feudal dels senyors i comtes d'Oliva a Sardenya.

³⁵Angius, V., en CASALIS, G., *Dizionario...* vol. XIII, pp. 830-831.

³⁶*Ibidem*, pp. 832-833.

Apèndix Documental

Presentem una selecció de documents relatius als comtes d'Oliva i la seua vinculació amb Sardenya, per ordre cronològic. Per a la transcripció dels documents, i per a facilitar alhora la seua lectura, hem seguit els següents criteris:

- Respecte de les grafies originals (llevat de i / j , u / v i les majúscules i minúscules, que es regularitzen d'acord amb la llengua moderna).
- Actualització dels signes de puntuació, accents, dièresis, apòstrofs, i en les aglutinacions de verbs i pronoms, els guionets.
- Separació, d'acord amb la normativa moderna, de grups de paraules que formen una unitat sintàctica i que en els textos originals apareixen juntes: *pera*, *ahon*, són transcrites, respectivament, com *per a*, *a hon*.

1

1422, juliol 10. L'Alguer

Bernat de Centelles, virrei i governador general de Sardenya, notifica al governador del Cap de Logudor una sentència en favor de la "universitat" (municipi) de la vila de l'Alguer, sobre la possessió de la veïna vila d'Olmedo, pretesa per Joan Marí.

AHMA, *Llibre Vell*, doc. n° 91

Nós, en Ramon de Riussech, alias Bernat de Centelles, cavaller, conseller del senyor Rey, viçrey e governador general del regne de Serdenya per lo molt alt senyor Rey de Aragó. Als honorables mossèn lo governador del Cap de Logudor, veguer, sotveguer, e a altres officials de la vila de l'Alguer, a altres a qui.s pertanga, e a lurs lochtinents presents e sdevenidors, saluts e honor. Sapiats que disapte hora de vespres, que comptant XIII del mes de juny prop passat, de consell del honorable mossèn Johan Vell, juriste assident per nós pres en una causa o qüestió, la qual devant nós se manava

entre en Johan Mari, habitador de la dita vila de l'Alguer, de una part agent, e los honorables consellers de la dita vila de l'Alguer de la part altra defenents, sobre una donació e infeudació, la qual lo dit senyor avia feta al dit Johan Mari e als seus, segons costum de Itàlia, de la vila de Olmedo, a la qual donació e concessió los damunt dits honorables consellers, per l'interès de la cosa pública e per manuteció de lurs privilegis, se oposaren fahents auctènticament fe dels dits lurs privilegis, finalment que vists e regoneguts tots los documents e produccions per cascuna de les dites parts, davant nos allegadas, e produhides axí de paraula com en scrits, e hoydors a ple aquelles parts presents, e requirents les dites parts, havem pronunciat e declarat sobre la dita e daval escrita causa en la forma següent:

Unde nos Raymundus de Rivosico alias Bernardus de Sintillis miles vice Rex ac generalis gubernator tocius regni Sardinie visa supplicacione scriptus per dictum Johannem Mari coram nobis oblata et contentis in ea visa eciam quamdam carta regia donacionem per Illustrissimum Dominum nostrum Regem de dicta villa de Olmedo eidem Johanni factam in se continent visis in quam responsione et racionibus unacum quibusdam privilegiis Regis pro parte consiliariorum et universitatis ville Alguerii coram nobis factis exhibitis et productis ac eciam quodam capitulo Curiarum superius nominato et nobis ostensso viserque videndis auditis ad plenum parcium racionibus consideratis considerandis et que movere possunt animum cuiuslibet iudicis recte iudicantis Dey nomine invocato causa cognita certis de causis animum moventibus de et cum consilio venerabilis Johannis Veill Bacallarii in decretis archipresbiteri arborensis nostri in hac parte assidentis pronunciamus et declaramus praefattam universitatem vigore regie ordinacionis et statuti per Serenissimum Dominum Regem Petrum memorie recolende facto scriptus producti in suo iure et possessione quam hec tuendani non obstantibus dicta donacione seu Regia concessione eidem Iohanni facta et per eundem Iohannem in contrarium dictis et allegandis neutram parcium extra in expensis condepnando.

E com la prop inserta sentència sia passada en cosa jutgada, e valgués pocc donar e pronunciar sentèncias si aquelles no són a deguda execu-

ció menades, per ço instants e requirents los dits honorables consellers, espessament e de certa sciència de part del dit senyor, e per auctoritat e potestat dels dits officis que usam, vos dehim e manam sots pena de mil lliures dels béns dels contrafahents pagadors, e als còfrens del dit senyor applicadors, sens alguna mercé que la preinserta nostra sentència, e les coses en aquella contengudes, en tot e per tot a la letra exequetets, e exequitar fets segons la sua sèria e tenor pus amples, tornant a lloch e al primer stat si per ventura algunes coses en perjudici de la dita nostra sentència e dels privilegis de la dita vila serà stat fet o aventat. E no.y contravengats, ne algú contravenir permetats, per alguna causa o rahó, con axí per justícia ho hajam declarat e vullam que.s faça. Data en la vila del Alguer a X dies de juliol, any de la Nativitat de Nostre Senyor mil CCCXXII. Johannes Veyll *assidens*.

2

1425, abril 17. Bosa.

Mediació del virrei Bernat de Centelles entre la ciutat de Bosa i la vila de l'Alguer, davant la pretensió de Bosa de tenir l'exclusiva del comerç al detall ("a menut") en l'Encontrada de la Planargia.

AHMA, *Carte non regie*, nº 335

Nós, En Ramon de Riusech, àlias Bernat de Centelles, cavaller, Visrey e Governador General del [present Regne] de Serdenya per lo molt alt Senyor Rey d'Aragó. Com per lo[s] consellers de la Ciutat de Bosa fos stada feta posició a nós de paraula que, jassie la dita Ciutat hagués e obtengués certs privilegis, per los quals és inibit que algú stranger, de qualsevol condició o stament sia, que ciutadí de la dita Ciutat no sia, no gosàs ni pogués comprar ni vendre a manut en la dita Ciutat, dels quals privilegis són en possessió en aquella Ciutat. Emperò, pretenents que la Encontrade de Plenarge [...] és dels appendicis e contribució de la dita Ciutat, e per consegüent de dita inibició deure.s entendre, axí en la dita Encontrade com en la dita Ciutat, fón per aquells consellers a nós suplicat e request, deguésem la dita inibició estendre per la dita Encontrade de Plenarge, e aquella ab veu de crida novellament publicar. E nós vists los dits privilegis, fem la dita

inibició ab veu de crida publicar. A la qual crida o preconització, per los consellers de la Vila de Alguer, o lurs missatgers a Nós sobre açò specialment tramesos, és stada feta oposició, e per aquells a nós ab gran instàntia request, la dita inibició o crida fos revocade e anul·lade e al primer stament tornade, com affermassen ésser e tocar gràcia e interés, fent perjuj, e interés de la dita Vila, la qual és clau e insigne membre en tot lo Cap de Lugudor, e en la conservació de la qual ab totes forces se deu entendre, al·legants que tal inibició, tant com és en la dita Encontrade de Plenarge, no.s entén en los dits privilegis, ni aquella Encontrade ésser haüda per appendicis, ni de contribució de la dita Ciutat, e moltes altres rahons per les quals, requerints trellat dels dits privilegis de la dita Ciutat, se movia plet e qüestió entre les dites universitats. E nós, considerat que del dit plet e qüestió poguera fàcilment sortir inimicías e discordias entre les dites universitats, les quals, e totes les altres universitats reyal del dit Regne, vuy són en tranquil·le e pacífich stament, havem pres expedient, e mitjam en los dits affers de voluntat e consentiment de les dites parts, denants nós personalmente stants, ço és, que no determenat ni declarat si la dita Encontrade de Plenarge, per la dita inibició deu ésser en los dits privilegis de la dita Ciutat de Bosa compresa o no, ne si la dita crida o preconització, tant com tocha la inibició de la dita Encontrade, deu ésser revocada o no, los habitants de la dita Vila del Alguer, aquells emperò qui són vertaders habitants, e qui hagen stat almenys e habitat en la dita Vila per deu anys *continuo*, ffeent foch e lum, puxen e. Is sia lícit, de lurs propis diners comprar e vendre a manut per qualsevol lochs e viles de la dita Encontrade, mes no per camins ni lochs deserts sens incunvinent de alguna pena. Axí com abans de la dita crida o preconització, fer podren e haurem acostumat la dita crida o preconització en alguna manera, no contrestant, salvant emperò tot dret en sdevenidor, axí a la dita Ciutat de Bosa com a la dita Vila del Alguer, en lurs privilegis, usos e custums, los quals, per la present, no puxen ésser en alguna manera perjudicats ni derogats, ans volem custums romanguen en lur força e vigor. En testimoni de les quals coses, manam a cascuna de les dites parts ésser feta la present letre testimonial, signade de nostra pròpia mà, e segellada ab lo segell de la Governació del Cap de Lugudor. Dada en lo Castell del Serraval de la dita Ciutat de Bosa, a XVII dies del mes de abril en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor MCCCCXXV.

Lo Visrey e Governador General de Sardenya

1439, març 15. Sàsser (Còpia expedida a l'Alguer el 22 de març de 1451)

Venda de l'Encontrada de Costa de Valls, per Francesc Gilabert de Centelles a Salvador d'Arborea pel preu de 6.000 lliures, amb certes condicions.

ASC, AAR, vol. L1, fol. 516 vº.

Item és convengut, pactat e fermat entre les dites parts que lo dit mossèn Francesch Gilabert Centelles per ell e per los seus vendrà, axí com per tenor del present capítol ven, liura e quasi liuram per títol de pura, perfecta e irrevocable venda al dit mossèn Salvador d'Arborea, et als seus, et a qu[i] ell volrà, la Encontrada de Costa de Valls ab tots e sengles drets e pertinències sues et ab tots hòmens, fembres e infants nats e naxedors, drets, rendes, emoluments, térmens e confinies a la dita encontrada pertanients, e ab iuredició alta et baxia, civil e criminal, al mer e mix imperi, e ab potestat de cascun castell, segons les infeudació [sic] e provisions reals fetes e fermades per lo senyor rey al dit noble mossèn Bernat Centelles e als seus, a les quals provisions reals ab lo present capítol se refer, per preu de tres mília ducats bons, ço és venecians, jenonins [=genovesos] e floretins, de bon hor e de bon pes, o sis mília lliures de moneda de Càller, comptant dues lliures per ducat bo, e per ço com lo dit mossèn Salvador per lo present no pot pagar lo dit preu, és axí convengut e pactat entre les dites parts que lo dit mossèn Gillabert tendrà e possehirà empenyora, et en nom de penyora tendrà, axí com hui té e posseheix, la dita encontrada, no a tant que lo dit mossèn Salvador *eo* los seus daran e pagaran al dit mossèn Francesch Gillabert o als seus los dits tres mil ducats bons, o les dites sis mília lliures callareses, lo qual pagament deu fer, e axí se obliga lo dit mossèn Salvador, per ell e per los seus, dins spay de tres anys del die present en avant comptadors, et es per pacte entre les dites parts que si lo dit mossèn Salvador, *eo* los seus, no pagassen al dit mossèn Francesch, o als seus, los dits tres mília ducats bons, o les dites sis mília lliures de Càller, preu de la dita encontrada de Costa de Valls, dins los dits tres anys, e passats aquells dits tres anys, lo dit mossèn Salvador no podrà et no volrà quitar la dita encontrada, que en tal cars ell, ni los seus, no perden lo dret en

la propietat de la dita encontrada, e que tots temps sia lícit e permès al dit mossèn Salvador, e als seus, que pagant los dits tres mília ducats bons, o sis mília lliures de Càller, que puscha e puschen recobrar la dita encontrada, emperò sia lícit e permès al dit mossèn Francesch Gilabert, e als seus, empenyorar la dita encontrada per la dita quantitat, ço és, de tres mília ducats bons o sis mília lliures de Càller, emperò és convengut e pactat que dins los dits tres anys *eo* après, quant que quant lo dit mossèn Salvador, o los seus, volguessen pagar los dits tres mília ducats bons, o les dites sis mília lliures de Càller, preu de la dita encontrada, de present que aquell pagament serà en segur a petició del dit mossèn Francesch, o dels seus, ell e los seus sian tinguts e obligats, axí com ab lo present capítol, per ell e per los seus, se obliga que darà la possessió corporal de tota la dita encontrada al dit mossèn Salvador *eo* a son pr[ocurad]or, *eo* als seus, *eo* a lurs procuradors, et de present fermarà venda, largament e bastant, fent-li haver et tenir la dita encontrada, et ell e los seus ne són e seran tenguts de firma e legal evicció, largua e bastant, segons natura de venda e compra, a tota utilitat del dit mossèn Salvador, e dels seus, e a bon arbitri del notari, e per ço ne obligarà, axí com ab lo present capítol ne obliga, especialment et expressa, la encontrada de Anglone ab tots e sengles drets e pertinències sues, et ab tots òmens, fembres e infants nats e naxedors, drets, rendes, emoluments, e tots altres térmens e confinies a la dita encontrada pertanients, ara et en sdevenidor, de la qual encontrada li darà possessió corporal et expedita, ço és, que si la dita encontrada de Costa de Valls fos o serà convensuda, *eo* guanyada judicialment, al dit mossèn Salvador d'Arborea, *eo* als seus, la dita encontrada de Anglona, drets y pertinències sues, hòmens e fembres, e infants nats e naxedors, com dit és largament, e bastant sia tinguda et obligada especialment, et *expresse* et generalment, tots sos bens haguts e havedors, e açò farà e complirà lo dit mossèn Francesch Gilabert, ab consentiment del señor Rey, o de sos oficials de açò potestat havents, e no.y contradirà sots encorrimment de les penes, sacrament et homenatge davall contenguts, et volem les dites parts per pacte especial que, advenint cars que la dita encontrada de Costa de Valls fos o sia convensuda, *eo* evicta e guanada judicialment, del dit mossèn Salvador e dels seus, en tal cars per seguretat sua e dels seus, es per pacte que dit mossèn Francesch Gillabert e los seus, e tots los vassalls de la dita encontrada de Anglone, són tenguts fer venda, axí com ab lo present capítol lo dit mossèn Francesch Gillabert Centelles, per ell e per los seus hereus e successors, e per totes persones pre-

sents e sdevenidors, de la dita encontrada de Anglone, ara per ladonchs e lladonchs per ara, ven e per títol de pura, perfecta e irrevocable venda, atorga al dit mossèn Salvador de Arborea e als seus, de cincents quoranta lliures de huit sous, dos dinés, de moneda de Càller, censals, rendals e perpetuals, ab carta de gràcia, emperò, de quitar aquelles en una solució, pagadores per lo dit mossèn Francesch Gillabert Centelles e per los seus, e per los vassalls de Anglone, los dits cars, temps e loch advenints a un any comptador del dia que la dita encontrada de Costa de Valls serà convensuda e guanyada judicialment al dit mossèn Salvador *eo* als seus e serà intimat al dit mossèn Francesch Gillabert Centelles, *eo* als seus, et de aquí avant en tal terme o dia ço és, una vegada cascun any, la qual venda de censal fa lo dit mossèn Francesch Gillabert de Centelles, per ell e per los seus, al dit mossèn Salvador d' Arborea e als seus, los dits cars, llochs e temps advenints per preu de sis mília lliures de moneda corrent de Càller, la qual venda de censal fa ara per llavors, ab largua e bastant evictió, lo dit cars advenint e ab especial obligatió de la dita encontrada de Anglone, hòmens, fembres et infants nats e naxedors, et generalment de tots sos bens haguts e per haver segons per lo notari pus largament bastant e cauta serà ordenat ab inçerta del present Capítol ítem etc. [...]

4

1509, octubre 27. Valladolid

Ferran el Catòlic ordena que no siga molestet el comte d'Oliva en la possessió dels seus estats del regne de Sardenya.

AHN, *Osuna*, lligall 633.2, nº 36

El Rey.

Spectable Lugartheniente General: por parte del Conde de Oliva nos ha sido presentado un memorial de ciertos prejuicios y agravios, que pretiende le han seido por vos fechos en los casos de Andriá, mudado de Francisco Lladó, y de hun famoso ladrón, y en la execución de Francisco de Porcello, Arrendador de la Baronia de Coguines, y también en el sacar del trigo de las tierras del dicho Conde de Oliva, según veréys, por el dicho memorial que será dentro de la presente, de que si

assí pasa no poco estamos maravillado, assí porque parece haver seido fecho contra la orden de drecho, y de justicia, como por haver respecto al dicho Conde, cuyos servicios como sabéys tienen merecido, que sus cosas sean por Nos, y nuestros oficiales, bien miradas y favorecidas. Por ende encargamos vos, y mandamos, que de aquí adelante miréys con mucha atención en bien tractar las cosas que tocaren al dicho Conde y a sus vassallos, y guardándole su Juredición, de manera que en ninguna cosa sean perjudicados, ni agraviados, ni tenga causa justa de quejarse de vos, que allende que faréys lo devido por ser la persona que es el dicho Conde por los muchos y aceptos servicios que dél havemos recibido, y de cada día recebimos, Nos lo recibiremos en mucho servicio, y en otra manera, lo que de vos no creemos, nos sería muy molesto, y lo mandaríamos como conviene proveer.

Assimesmo el dicho conde se quexa, que pasando el vuestro Alguazil por las tierras del dicho Conde, contra Capítulos del braço militar, para ir a Gallura y Longosardo, a tomado y toma los cavallos y cevada que ha menester de los vasallos del dicho Conde, y también les toma el pan, vino y carne, sin pagarles cosa alguna por ello, y que ahún algunas vezes le faze sacar a cargas fuera de las tierras del dicho Conde, mandando a las villas donde lo susodicho toma, que lo reparta entre ellos, y que como quier que sobre esto se haya recorrido a vos, diz que no havéys proveído sobre ello cosa alguna, si assí es cierto, nos maravillamos mucho de vos, que sobre tan gran agravio no hayays fecho devida provisión, porque como sabéys, Nos, dondequier que vamos, mandamos pagar las bituallas, y todo lo que se toma como valen, quanto más lo deven fazer nuestros oficiales. Encargamos y mandamos expressamente que luego proveáys cómo el dicho Alguazil pague todo lo que ha tomado, y no pagado, de los vassallos del dicho Conde, ni de otro alguno sin pagarla, no dando lugar a lo contrario en alguna manera, porque seríamos en ello muy deservido, y sería forzado de lo proveer como conviene por el descargo de nuestra Real Conciencia, y buena administración de la Justicia.

También se nos ha quejado el dicho Conde, que su Procurador vos ha presentado el traslado del Privilegio del franco alodio, que Nos le havemos otorgado, y que no lo havéys querido admeter poniendo en dilación la provisión que sobre ello se ha de fazer por vos; no podemos pensar qué causa vos haya movido a no admitirlo: encargamos vos, y

mandamos, que luego déys la executoria del dicho nuestro Privilegio, y lo cumpláys en todo, y por todo, según que en él se contiene, que assí cumple a nuestro servicio, y procede de nuestra determinada voluntad, y si causa justa ay porque no lo deveays facer, nos informaréys luego por carta vuestra.

Datum en la Villa de Valledolid a veinte y siete días del mes de octubre del año mil quinientos y nueve.

Yo el Rey

5

1538, febrer 28. Oliva.

Francesc Gilabert de Centelles fa mercé a Jaume Joan Solivera de l'oficialia, castellania i alcaidia de l'Encontrada de Montagut, a Sardenya.

AHN, *Osuna*, lligall 633.2, nº 2. (Existeix còpia en ARV, *Reial Audiència, Processos*, part 3^a, ll. 68, f. 310 r)

[Nota en la capçalera:]

Acte fet e fermat per lo molt il·lustre señor don Ramon de Riusech, altrament nomenat don Francés Gilabert de Centelles, *quondam* Conte de Oliva, de donació, gràcia i mercé feta al mag[nífich] Jaume Joan Solivera de les Encontrades de Montagut e altres.

Die XXVIII mensis febroarii anno a Na[tivitat]i D[omi]ni MDXXXVIII.

Lo molt il·lustre señor don Ramon de Riusech, en altra manera appellat Don Francés Gilabert de Centelles, Comte de Oliva, Señor de les Valls y Baronies de Nules, de Pego, de Murla, y de les Valls de Ayora, de Orba y de Alaguar, en lo present Regne de València situades, y de les senyories y encontrades de Mu[n]tagut, de Anglona, castells de la Baronia de Ósilo, de la vila de Cogunes e de la Encontrada de Macomer, en la Illa de Sardenya constructes, attenant e considerant que lo molt il·lustre señor don Seraphí Centelles, *quondam* Comte de Oliva, honcle de aquell, y en dit Estat y Senyories immediat predecessor, per los grans y benemèrits serveis per lo

Magnífich En Berthomeu Solivera, donzell criat de Sa S[eny]oria *ab incunabulis* a Sa S[eny]oria fets, féu donació, gràcia y merçé al dit Berthomeu Solivera, de vida de aquell, tan solament de la Officialia, Castellania o Alcaydia de la Encontrada de Mu[n]tagut en la dita Illa de Serdenya, rendes, sdeveniments y emoluments de aquells, e per mort del dit Berthomeu Solivera, lo dit il·lustre S[eñ]or Don Seraphí Centelles, *quondam* Comte de Oliva, sguardant los dits serveis del dit Berthomeu Solivera y de Jaume Joan Solivera, fill de aquell, féu gràcia, donació y merçé de la mateixa Officialia, Castellania o Alcaydia de Muntagut al dit magnífich Jaume Joan Solivera, fill del dit Berthomeu Solivera y criat de Sa S[eny]oria. E axí ell, dit il·lustre señor Comte, venint a succehir en dit Estat y senyories per mort del dit don Seraphí Centelles, oncle e immediat predecessor de aquell, recordantsse dels serveys del dit Magnífich Berthomeu Solivera fets a la Casa de Centelles, y ésser mort en servey de aquella, y encara dels benemèrits serveys del dit Jaume Joan Solivera, fill del dit Berthomeu Solivera, *ab incunabulis* fets en dita casa fins en lo present dia de huy, tingué tostemp ànimo, delliber y voluntat de confermar la dita gràcia y merçé de dita Officialia, Castellania o Alcaydia de Mu[n]tagut al dit Jaume Joan Solivera ab major augment de honrra y utilitat, ab ànimo, intenció y voluntat, emperò, que lo dit Jaume Joan Solivera hagués de contractar matrimoni de paraules de present y solemnisar aquell en fas de Santa Mare Sglésia ab Beatriu Joan Segarra, donzella criada de Sa S[eny]oria, filla legítima y natural del honor[able] En Auziàs Segarra, de la vila de Gandia, y de [...] Rojer, muller de aquell, ama del dit señor Comte, lo qual matrimoni fins a huy no ha hagut loch, e com en lo present dia de huy dit matrimoni haja insortit son degut effecte, per ço Sa S[eny]oria posant en ex[ecuci]ó lo que molts dies ha tenia en ànimo y voluntat de son bon graat y sarta sciencia etc. conferma la dita gràcia y merçé per lo dit il·lustre señor Comte don Serafí de Centelles, oncle e immediat predecessor de Sa S[enyori]a, feta al dit Jaume Joan Solivera, de la dita Officialia, Castellania o Alcaydia de la Encontrada de Mo[n]tagut de la Illa de Sardenya, preu de[l]s emoluments y sdeveniments de aquella y a aquella pertanyents, o verament a servey, a superabundància y augment de utilitat y honrra per los dits benemèrits serveis, axí del dit Berthomeu Solivera com del dit Jaume Joan Solivera, per sí y per sos successors, fa gràcia, donació y merçé al dit Jaume Joan Solivera, present, y ab multiplicació de gràcies, acceptant de la dita Officialia, Castellania o Alcaydia de la Encontrada de Mu[n]tagut, en

la dita Illa de Sardenya, rendes, emoluments y sdeveniments de aquella y a aquella pertanyents, la dita donació, gràcia o merçé li fa a vides del dit Jaume Joan Solivera y de hun hereu de aquella, y del últim de aquells morint de mort natural, per la qual la ànima se separa del cos, y no més endavant, y ab tots sos drets, lochs etc. dels quals etc. *fiat large ad consilium sapientis sententia non mutata promittens* etc. obliga etc. *Actum in comitali palacio ville de Oliva* etc.

Testes los mag[nífi]chs mossén Pere Garcés de Marzilla y mossén Pere Joan Despuig donzells habi[tador]s de Oliva.

6

1598, desembre 23. Ocier.

Actes sobre obligar a determinats cavallers a pagar els drets del senyor.

AHN, Osuna, llig. 633.2, nº 11.

[Nota en la capçalera:]

«Los Arcas, Tolas y otros cavalleros de la villa de Ossier pretendieron ser esemptos de pagar al Sr. las rentas como los demás plevayos vassallos, sub cierta franqueça concedida a los dichos por el Sr. Conde o por Don Francisco Centelles, su legítimo lugartiniente, en el año 1545. No obstante fueron condenados, salvo aquel derecho de feudo que por fuero están esemptos».

Exposa a Vós don Nicolau del Arca, vers y contra lo Procurador de la Cort del Estat de Oliva, y contra qualsevol altra persona que per ell en judissi legítimament comparexerà, no en forma de solemne llibell, *sed qualis qualis petitionis seu simplicis facti narrationis*, qualment don Francisco Centelles, com a Lloctinent y Procurador General del Compte de Oliva, en lo any mil sinch-sents quaranta-sinch, sí ha fet al *quondam* Nicolau del Arca, de la villa de Ocier, y sos successors, frants e immunes de totes les rendes y emoluments que los altres vassalls de dit Estat són obligats pagar a la Cort de dit Compte, y en especial del pes del formatgie y qualsevol altra renda pertanyent a dit Compte de Oliva; y axò, per los serveys y treballs, havia tingut tant lo dit Nicolau del Arca, *quondam*, com sos fills, de qui esta ditta part de don Nicolau

del Arca dexien, axí en los donatius posats fets a dit Compte de Oliva, com en lo que llevors se tracta y effectua, manant a qualsevol Off[icia]l, així present com esdevenidor, Lloctinents major[s], Jurats, que sots pena de dos-cents ducats, observassen ditta carta de franquesa, segons més llargament és de veure, en aquella *transumpto* de la qual, *in auctentica forma ne in productis ut ecce cum insertione*, estant lo dit don Nicolau del Arca, com son pare, don Joan del Arca, y auy com a descendents y legítims successors del dit *quondam* Nicolau del Arca, en virtut de ditta carta de franquesa, des de dit any quaranta-sinch fins ara, en pacífica possessió de ser franchs e immunes de totes les rendes y emoluments que són obligats pagar a la Cort, y en especial del pes del formatgie, guardant-se-lis sempre ditta carta de franquesa per los Offissia[ls], Lloctinents Majors, Jurats, que llavors eran, y los que vuy són. De dos mesos a esta part, lo Procurador de la Cort molesta y perturba al dit don Nicolau del Arca en la sua pacífica possessió, no obstant sàpia que és hu de[ls] descendents y successors del *quondam* Nicolau del Arca, forsant-lo en pagar les rend[es] y altres emoluments que los altres vassalls que no són franchs solen pagar; y per bé que dit don Nicolau del Arca haja requiri[t] y admonestat vuy moltes voltes a dit Procurador de la Cort, en que volgués desistir de turbar-lo [en] sa pacífica possessió, y també en observar-li ditta carta de franquesa, sempre ha recusat, com al present recusa, en gran dañ y perjudissi de dit don Nicolau del Arca, per lo que, *premissis attentis et singula singulis referendo*, supplica humilment a V. S. dit don Nicolau del Arca, mane ab sa diffinitiva sentència *seu omni alio iure, via et forma a quibus melius fieri potest*, declarar, y al dit Procurador de la Cort condempnar, y condempnat, *iuris remediis*, compel·lir i forçar-lo *ad cessandum de cetero ab omni molestia, inquietatione otturbatione* [sic] *possessionis dicti don Nicolai del Arca et ulterius, ad promittendum quod in futurum cessabit et desistet a turbatione et inquietatione predicta*, condempnant també a dit Procurador de la Cort a la observàntia de ditta carta de franquesa a dit *quondam* Nicolau del Arca y sos successors, concedida *simul cum omnib[us] expensis*, y en lo ínterim que pendeix aque[st] plet, inhibir al alguagir que està executan[t] y vacant dietes, tant contra don Nicolau, com també contra altres cavallers de la villa de Oçier, que pare en ditta execussió fins altra provisió de V. S., cometent la present causa a hu dels magn[ífics] y egregiis Doctors de la Real Audiència, *et iuxta stillum*, concedir lletres cittatòries per lo dit Procurador de la Cort, e inibitòries per lo Regidor, Offissial y altres jutges en ditta Villa de Ocier y enco[n]trada de Montagut, justíssia exercint com axí sia de dret y

justíssia, cuius cumplimentum deducens salvo iure non se astringens petens super his iuset iustitiam sibi administrari omni meliori modo [...].

7

1616 juliol 28. Càller.

Pregó del virrei de Sardenya Carles de Borja, duc de Gandia i comte d'Oliva, pel qual queda prohibit l'acapament de cereals que no siguen destinats a consum propi. S'ordena també el transport a Càller dels sobrants de les viles de la seua rodalia, i es disposen sancions contra la venda il·legal de comestibles.

ASC, AAR, vol. C4, f. 5

[Transcripció parcial]

Lo Rey de Castella, de Aragó y Sardenya, etc.

Ara ojats que hos notifica, mana y fa saber lo Illmo. y Exmo. Señor Don Carlos de Borja y Centelles, Duch de Gandia, Comte de Oliva, Marqués de Lombay etc., del Consell de la S.C.R. Magestat del Rey nostre Señor e per sa Magestat, Ll[octinent] y Capità General en lo present Regne de Sardenya.

A tothom generalment de qualsevol grau, nació, condició o stament sia, per quant mirant Sa Exª per lo bon govern del present Regne, y en special de la present Çuitat y castell de Càller y per que se observen los Privilegis, gràties, concessions per los sereníssims Reys de Aragó, de gloriosa memòria, a la dita Çuitat y habitants de aquella, concedits y attorgats, y per que en dita Çuitat y altres del present Regne hi hatgia abundàntia, que convé reseca alguns abusos que fins assí se han fet per algunes persones, poch tement lo temor de Nostre Señor Déu, y la correctió de la justítia, sens perjudissi de les crides, tant per sa Exª com per sos predecessors, sobre les infrascrites coses fetes e penes en aquelles imposades, per les quals reserva dret al real fisch, ordena y mana se observe lo següent:

Primerament per quant lo agabellar algunes persones forments per tenirse-los a ses ocasions, revendre-los a majors preus, és causa de haver carestia de forment y alçar-se los preus de aquells, lo que redunda en dany y perjudissi comú y en special de pobres y miserables, y axibé hi ha algu-

nes persones que sots color de haver sembrat y cullit forment de la argiola,¹ ne agabellan y compran de altres, donant a entendre que és de dites culites, y revenen a molt major preu del que lo han comprat, per tant Sa Exª mana a tots los de dites conditions que no gosen ny presumescan per via directa e indirecta, palesament ni amaga[da]ment, agabellar forments alguns ni llegums ni comprar més forment del que haurà mester per provisió de ses cases y sembros de un any. Los que solen sembrar y no per tornar a vendre, sots pena del qui se trobarà haver agabellats forment y llegums, per lo susdit effecte de tornar a vendre, o ne haurà comprat més del que serà mester per provisió de ses cases y sembros, pedre tot lo forment, llegums que axí haurà agabellat o comprat, y també lo seu propi de sas² argiolas, aplicador la tercera part al acusador y dos parts a la regia cort, y més pagant a dita Regia Cort sinch-çents ducats per cascú, per cascuna vegada que serà contrafet, y si no serà home de facultat servirà remant en les galeres de sa Magestat per temps de sinch anys, y altres majors o menors penas a arbitre de Sa Exª, no entenent-se ser agabelladors los que compran forment a ferne bescuyt, pa de vendre y viandes de pasta per provissió de las Çuitats del present Regne, y per que en la Çuitat de Sáçer y altres llochs del cap de Sáçer y Llugudor³ se venan cada semana corbas de farina, ab sa comoditat que en dit cap tenen de molins, y crexen ab dites farines los preus dels forments, y seria perjudiçi a guanyar y fraudar ab dites farines més del que farian si venessen los forments. Per ço mana Sa Exª que no.s puga fer ni vendre farines dels tals forments sots les matexes penes.

Ítem per quant per privilegis per los Sereníssims Reys de Aragó, de gloriosa memòria, concedits a esta Çuitat y Castell de Càller, està statuït y ordenat que tots los barons y feudatarys y vassals de les encontrades, viles y llochs del Cap de Càller, deduhida la part y portió de forments y altres grans que hauran mester per provisió de ses cases, per menjar y sembrar, lo demás hatgian de portar a esta Çuitat, per a magatzemar y vendre en ella, sots les penes en dits Reals Privilegis contra los contrafahents, imposades de manera que no es llícit ni permés a ninguna persona de dites conditions tenir en les Viles y encontrades magazems de forments, ordis ni llegums, sinó a esta Çuitat, com està dit per provisió y monisió [sic] de aquella. Per tant, per observació de dits Reals Privilegis, Sa Exª mana a tots los de dites

---

¹ *Argiola*: paraula sarda que significa 'era, lloc on es bat el blat' (del llatí AREOLA).

² *Sas*: forma femenina plural de l'article en sard. Quant a *argiolas*, v. nota 1.

³ *Llugudor*: Logudor o Logudoro, regió del nord de Sardenya veïna a Sàsser.

conditions que no gosen ni presumescan per via directa, palesament ni amagadament, tenir en dites encontrades y villes forments, ordis ni llegums emmagatzemats ni altrament, sinó tenir aquells dins la present Çuitat y Castell de Càller sots pena de qui farà lo contrari de pedre los tals forments, ordis y llegums, aplicadors la tercera part al acusador y dos parts a la Regia Cort, y més pagarà sinch-çents ducats a la Regia Cort per cascuna persona que serà contrafet, o altra pena major o menor a arbitre de Sa Ex^a.

[...] Ítem per que molts revenedors y altres persones ixen per los camins y encontran als que portan vitualles a vendre en la present Çuitat, y les compran aquelles a preus baratos y los tornan après a vendre en la present Çuitat a preus més cars. Per evitar les quals coses, mana Sa Exª a tots los de dites conditions, que per via directa ni indirecta, palesament ni amagadament, pugan comprar gallines, capons, pullastres, cabrits, agnons, perdius, ous ni altres quallsevol vitualles dels òmens ni dones que portan aquelles a vendre en la present Çuitat, ni manco pugan comprar dites coses ni altres vitualles per a tornar a vendre de les viles circueyynes d'esta Çuitat, sinó de dotze milles alluny de dita Çuitat, sots pena de qui farà lo contrari, de çent ducats, y no tenint de hont pagar se li daran çent assots o tres anys de galera, o altra major o menor pena a arbitre de Sa Exª, sens emperò derogatió de les crides per nostres predecessors sobre les predites coses fetes e per nós provehides y fetes publicar, restant aquelles en sa forsa y valor per a poder proceyr contra los qui en elles hauran contravingut, en execussió de les penes en elles imposades. E per que persona alguna ignoràntia al·legar no puga, mana sa Exª la present ésser publicada per los llochis públichs y acostumats de la present Çuitat y appendissis, y en les demés Çuitats y encontrades de lo present Regne.

Datum en Càller a 28 de juliol 1616.
Lo Duch de Gandia y Conde de Oliva.

1631, agost 8. Sàsser

Ordre del Regidor i General Administrador de l'Estat i Casa d'Oliva a Sardenya, per la qual es revoca el nomenament d'Oficial de l'Encontrada de Montagut concedit a Francisco Toda Lado.

AHN, Osuna, lligall 633.2, nº 11

Lo Regidor i General Administrador del Estat i Casa de Oliva.

Paulo Porcu, Philippe Ledda, Salvador Sinigillo, Juan Baptista Meloni, lloctinents de la Encontrada de Montagut, a qui les presents seran presentades y notificades *coniuntim vel divissim*: salut, per quant vui, dia present, a les set hores passat mig die, tinch despeditt a istànsia de lo noble don Francisco del Arca, Señor de la V[ill]a de Monti, y de don Antoni, don Juan Baptista del Arca, tinch despedit patent per offissi de la Officialia de ditte Encontrada en la persona de don Francisco Tola Lado, per haver-me fet visura de uns actes de que eills serian señors de ditte Officialia, en virtut dels poders a eills, segun dihuen, donat per Pedro de Leyva, *quondam tunch* Oficial de la ditte Encontrada, per haver-se-la concedit lo Il·lustríssim y Excel·lentíssim Señor Duch de Gandia y Conte de Oliva, Señor de dit Estat, y comfia que per lletra de sert vassall de la Villa de Ossier, vui dia present fetta, la qual tinch rebuda en aquest punt que són las vuit horas de nit, huna hora després de la ditte patent despedida en favor de dits nobles del Arca, en la qual me avisa que Marco Antonio Mirón, *tunch* regidor de dit Estat, tenia orde exprés de dit Excel·lentíssim Senyor Duc de Gandia de que súbit sigui la mort de dit Pedro de Leyva, se agués pres possessió de la ditte Officialia e[n] nom del dit Excel·lentíssim Señor Duch de Gandia, lo que yo no sabia, per ço en continent rebreu les presents, hu o tots, a solas o juntats, pendreu la possessió de la ditte Officialia en nom y per part dessa Excel·lència, no obstant la ditte patent despedida en favor dels dits nobles del Arca, la qual ab la present revoque y anul·le, perquè revocada y anul·lada vull sia haguda com si fetta no fosse, y pressa la ditte possessió exercireu lo dit offisi, a saber és lo que assistirà a pendre ditte possessió, y presa la tindreu y conservareu en nom de ditte Sa Excel·lència, cullint tots los drets, assions y emoluments deguts debitament a dit offisi, y súbit ne fareu fer los actes necessaris de la ditte possessió per Ant[oni] Porcu o per qualsevol altre dels scrivans, y enviar-me súbit còppia

de dits actes, a tal que, vist aquells, puga provehir lo faedor de justíssia, y si per cas al rebre d'esta aguessen dat, en virtut de la ditta patent, la possessió a dit noble de Lado, súbit la revocareu y fareu crida que ningú lo tinga per Official ni per tal tingan ni obescan en dita Encontrada, car dittes coses vos done totes, mas veus, lloch, forçes y poder que auy per dita Excel·lència me són estades dats, manant a tots los vassalls, axí hòmens com dones, que os obescan y tingan per Official ellegit enom dessa Excel·lència, y vos donen tot favor y auxili necessari, sot pena de infidelitat y privasió de offisi y de sinch-sents ducats.

Restituhint la present al presentant, datt en Sàsser als 8 de agost 1631.

Gavinus de Lipery y Paliachio, utriusque iuris Doctor
Iohannes Antonius Quessa, notarius et scriba Stati de Oliva, pro
Paulo Pilo.

9

1649, febrer 22. Càller.

El virrei de Sardenya, a petició del duc de Gandia, mana castigar els pertorbadors⁴ d'Ocier.

AHN, *Osuna*, lligall 633.2 n° 22

[Transcripció parcial]

Lo Rey de Castella, de Aragó e de Sardenya.

Don Luis, Príncipe, Duque etc., Virrey, y Capità General del Regne de Sardegna [sic].

Al amat de Sa Magestat don Hierònim de Sosa, Regidor. Salut, y dilasió. Per quant per part del infrascrit don Geroni de Sosa nos és estada presentada una cèdula *eo* suplicasió, la qual ab la decretasió y provisió al peu de aquella fetta és de la sèrie i tenor sigüent:

Mg. y Exm. señor don Geroni de Sosa, Regidor, y General Administrador del Estat de Oliva, diu que per les notísies, y experiència que ha tingut en espay de treze anys en circa que governa dit estat ha vist les inquietuts que hy ha en la vila de Ossier de la Encontrada del Montagudo,

---

⁴ Una nota en castellà a la capçalera diu: "*manda castigar [sic] a los díscolos de Osier*"

per les disensions, y bandos que per espay de sinquanta anys han tingut, y tenen los vassalls de aquella per los [sic] particulars passions, los autors dels quals són estats los Tolas, y del Arca de una part, y de l'altra los Grixonis, y Salis, per la qual cosa han sussehyt infinits homicidys, y desastres en destrussió de llurs famílies, y en menospreu de la Justísia, y per molt que per los Segnors [sic] Virreys, y per los ministres del Duch de Gandia se hagian aplicats diversos remeys per compondre dites disensions, y remediar los mals que de aquells havian resultat, y podian sussehyr, y en particular havent-se enviat comissaris desta Real Audiència en diverses ocasions que foren lo noble y magnífich don Miguel Bonfant, Jutge desta Real Audiència, lo Dotor [sic] don Juan Maria Tanda, y Gaspar Fortesa, no obstant los rigors que usaren contra molts de les dites parcialitats, segons consta per los processos que los dits feren, que estan recondits en los archius del criminal desta lloch[inenti]a, qual y sens embargo que diverses vegades se han firmat y jurat paus entre los de dittas dos parcialitats mediant inposició de grans penes, ninguna de les sobredites coses ha pogut aprofitar, com sia qui no tenint consideració a las obligacions que lis corria y al respecte que se deu a nostre Señor, y a la justícia temporal y a la pau y quietut pública, dites parcialitats y bandos se són magiorment continuats fins vui ab total ruyna de la ditte villa, la qual se està atualment abrasant en los matexos odys y desamistats, matant-se cada dia ab qualsevol ocasió per menor que sia, y fent-se altres molts agravys per ser los caps de dits bandos gent apoderada de manera que se troban estes matèries del tot desausiades del remey convenient que necessàriament ha de ser la total destrussió de ditte villa, y havent-ne dit regidor donat raó del estat destas cosas al dit Duch de Gandia, son amo, li he ordenat y manat ab órdenes particulars que hagués representat supplicant a V. Exª lo condesent [sic] remey de tants mals, per a que ab sa poderosa mà y autoritat fos servit de aplicar-lo, y posar lo que judicare més convenient, que parexent a V. Exª dit regidor per part de dit Duch son amo, y de la sua proposta, y representa que suposat que tots los sobredits medys dells [sic] rigors que se han obrat, y de les paus que tantes vegades se han fet, y jurat vanament, no han aprofitat com a V. Exª y a tot lo Regne és lo notori, que lo únich, últim y efficàs modo, y medy que per la quietut de dits vassalls, y conservació de ditte villa, y pau pública serà, y és que los caps de dittes parcialitats que són de la una lo noble don Antoni del Arca, don Juan Batt[ist]a del Arca son germà, Francisco Tola, Angel Tola son germà, y de l'altra, don Gavino Grixoni, y sos fills, don Juan Grixoni y Bronda,

Salvador Salis, y son germà lo canonge Francisco Salis, iscan de la ditta villa de Ossier, y la encontrada de Montagudo, manant-lis mediant rigurosísimes penes, y dins de un termini precís a V. Exª ben vist, ells y sas familias hagian de buydar ditta villa, y encontrada ab tots sos béns mobles, y semovents, y los inmoibles los hagian de alienar, y no hagian, degan ni presumescan de tornar a viure, y abitar a ditta villa y encontrada, ni entrar en ellas, *etiam* per via de trànsito, que desta manera se confia, se alcansarà lo fy que per altres camins no se és pogut conseguir de [...], y llevar totalment les dites parcialitats que són estats causa de tants mals, que a demés que serà com és del servey de Déu, y justícia, lo dit esposant rebrà *m[erce]d particular de la mano de V. Exª et haec don Geronimo de Sosa.*

Atento constat de narratis de p[raese]nti supp[lication]e et processibus et actis curiae reconditis in archivo Regii Consilii, Sua Exª deliberatione in ea sumpta providet quod diti [sic] processus et acta recopilentur in unum et quod manditur nominatis in ditta [sic] supp[licatio]ne, excepto Francisco Salis, canonico Collegiatae villae de Ossier, quatenus intra triginta dies computandos a die p[raese]ntationis praesentis provisionis exeant a dicta villa et territoris Encontratae de Montagut, cum omnibus bonis suis mobilibus et semoventibus cum totta sua familia, et nulla tenus ad eam revertantur, etiam per transitum, nec stent nec habitent infra viginti milliaria dittae villae de Ossier, periturque vendant omnia bona sua inmobilia que habent et possident in ditta villa et Incontrata, intra sex mensis sub pena mille ducatorum pro quolibet illorum et aliis penis ad abitrium suae Ex[cellenti]ae et Regii Consilii, furibus fisci semper saluis pro penis per illos incurssis tam pro fractione pacis, et treguae quam alias et pro suis fiant et expediantur provisiones et literae opportunae iusta stillum, provisa per suam Ex[cellenti]am ex deliberatione sumpta in Regis Consilii die vigesima secunda februarii 1649. Calari. Antiochus Diana Regii Consilii Se[cretarius].

Per tant per effetuassió, y exp[osici]ó del per nós provehit en lo Real Consell havem manat expedir les presents per tenor dells quals nós diem, cometem y manam a vós, sobredit don Geroni de Sosa, que en continent aquells rebreu, y entregades vos seran, hagiau de efectuar tot lo contengut

y espressat en la dita preinserta suplicació, y provisió per nós al peu de aquella feta si, y segons la sèrie y tenor de aquella, y no altrament, havent vós en tot com de vós se confia, car nós a vós en y circa dites coses vos donam y cometem tot lo poder necessari, manant a universsos y sengles ministres de justíssia exercint tant en dita villa de Ossier com fora de aquella que en y circa dites coses no vos empachen ni perturben, ans requestos o manats vos donen y presten tot consell, favor y auxily necessari qui per adimplir dits nostres órdenes tindreu menester [...]

Datum en Càller als 22 de febrer de 1649.

El Príncipe Duque

10

1667, abril 15. Sàsser.

Fragment de l'informe dirigit a la Duquessa de Gandia pel seu procurador Antonio Brea, en què detalla els límits dels "Estats d'Oli-va" a Sardenya.

AHN, *Osuna*, lligall 4089

CONFRONTACIONES DEL ESTADO

Enpenzando de la Baronía de Ósilo, que es la que dista de la Ciudad de Sáçer⁵ cinco millas, digo que ésta confina primeramente con los territorios de la dicha Ciudad, y por la parte de mano derecha con los de la villa de Pluague⁶ que es del Marqués de Laconi, y con éstos confinan Claramonte⁷ y Bisarcho,⁸ que son villas de la Encontrada de Anglona, y passando adelante, los dichos de Pluague confinan con el Campo de Oçier, que es donde empieza la Encontrada de Montagudu, la qual se junta por la parte de Iteri Fustialvos,⁹ que es villa de la Encontrada, con los territorios del Marqués de Moras, y más arriba, con los del Conde de Bonorba, con el qual, por la

⁵ Sàsser (it. *Sassari*).

⁶ Ploaghe.

⁷ It. *Chiaromonti*, sard *Tzaramonte*.

⁸ Bisarcio, avui des poblada.

⁹ Actualment, Itireddu.

¹⁰ Padrumannu (<PRATUM MAGNUM), terreny dedicat a la cria de cavalls.

montaña confina la Encontrada de Márquine por la parte de Bolótana, Bortigali y la Tanca de Padro Mano¹⁰, y más abaxo confinan estos territorios de Márquine con la Baronía de Padria, que es del Conde de Sedilo; con la Pianargia, con Sindia que es del Marqués de Villa Cirdo¹¹, y con el Marquesado de Sietefuentes por la villa de Santu Lusurgiu, y dando la buelta por la parte de abaxo, confina esta Encontrada de Márquine con Nurguido, Encontrada de Canales, que es del Conde de Sedilo; con Guilarso,¹² Encontrada de Ucier¹³ Real que es del Rey, y por la parte de Dualqui¹⁴ y Noragúgume conforman los territorios de Sedilo, passando asta el río;¹⁵ y subiendo por él se junta con los de Otana¹⁶ que es del Marqués de Orani, y más arriba, con el Condado de Guciano,¹⁷ que le possehe el Rey, siendo que en otros tiempos era de los Condes de Oliva, y subiendo por los confines de Bolótana, se dexa a mano derecha dicho Condado, que se junta con la Encontrada de Márquine, y con la de Mont Agudu por la parte de Nuguedu,¹⁸ y abaxando por dichos territorios y por los de Patada,¹⁹ se llegan a los de Nule que terminan con Benetuti; y dando la buelta abaxo confinan con el Marquesado de Orani, la villa de Nule, Budusó²⁰ y Alà, la qual se junta con los territorios de la Villa de Monti que la possehe don Juan Manca de Sàçer, y con esta confinan Budusó, Osqueri,²¹ Berquida²² y la Baronía de Silvas Dintro con los saltos de Giosu, y ésta con Terranova por una parte, y por la otra Calangianus, villa de Galura que es del Marqués de Orani; y subiendo por los confines de Calangianus así a poniente, se junta por la parte de Osqueri y Tula la encontrada de Mont Agudu con la de Anglona por los territorios de Perfugas, y abaxando así al mar por los confines de Bortigiada y de Agius, se entra en la Baronía de Cuginas,²³ la qual confina de una

¹¹ Villacidro.

¹² Ghilarza.

¹³ Es tracta del territori que apareix en els documents com a *Parte Ozier Real*, que no té res a veure amb Ocier (it. *Ozieri*, sard *Othieri*), principal població de l'encontrada de Montagut i dels "Estats d'Oliva".

¹⁴ Dualchi.

¹⁵ Es refereix al Tirso, que desemboca prop d'Oristany, i marcava el límit oriental del feu de Màrquine.

¹⁶ Ottana.

¹⁷ Comtat del Goceà (it. *Goceano*): fou atorgat en 1421 a Bernat de Centelles, qui el cedí més tard al marquès d'Oristany.

¹⁸ Nughedu.

¹⁹ Pattada.

²⁰ Buddusò.

²¹ Oschiri.

²² Berchidda.

²³ Coghinas.

²⁴ Act. Castelsardo.

parte con la Galura, de la otra con la orilla del mar y prosigue asta los territorios de Castillo Aragonés,²⁴ que es Ciudad del Rey, con los quales confinan Lairro,²⁵ Sédini, Nulvi y la baronia de Ósilo, y con ésta Sorso, y los territorios de la Ciudad de Sáçer, según es de ber en la siguiente planta dibuxada, circuída de un color verde, y las villas deste estado señaladas de colorado.

[El mapa està fet sense cap escala ni proporció; la posició dels punts cardinals es troba invertida, de manera que Còrsega i l'estret de Bonifaci es troben en la part inferior. En la part superior dreta, entre els escuts dels Borja i dels Centelles, i signada per Antonio Brea, figura la següent inscripció:]

PLANTA DEL CABO DE SAÇER EN SAR-
DEÑA, EN LA QUAL SE VE LOS ESTADOS
DEL EX° SEÑOR DUQUE DE GANDIA Y CON-
DE DE OLIVA MI SEÑOR, CON LAS CON-
FRONTASSIONES QUE TIENEN
CON LOS DE OTROS SEÑORIOS

11

1722, març 30. Càller.

Obligació dels senyors espanyols de jurar fidelitat al nou rei de Sardenya, Víctor Amadeu de Savoia, sota pena de confiscació dels feus que posseeixen a l'illa. Per un error de l'escrivent apareix el nom de "Olivo" per al comtat que, a l'igual que el marquesat de Quirra, pertanyia en aquella època al duc de Gandia.

AHN, Osuna, lligall 750, nº 1.1

Cáller y marzo a los 30 de 1722.

De orden de su Excelencia, en siguiendo la que tiene de la Real Magestad del Rey nuestro señor don Vitorio Amadeo, se ordena y manda a

²⁵ Laerru

Don Joseph Robledo, Regidor del Ducado de Mandas; al Reberendo don Gerónimo Aquenza, Podatario General del Exmo. Marqués de Lacony; a don Francisco Cadello, Rejidor del Marquesado de Quirra, y sobrentendiente [sic] del condado de Olivo [sic]; a don Pedro Sorribo, Rejidor del Marquesado de Villator, y Condado de Monte Santo; a don Diego Ruxoto, Rejidor de los Marquesados de Villa Sidro y Palmas; y a Antonio María Basino, Podatario del Marquesado de Orany, substituido por Antonio Cavara, ausente de este reino, para que cerçïoren a sus respectivos Prinçipales que posehen bienes, feudos, estados de qualquier suerte en este Reyno, que dentro el término de seis meses de oy en adelante contaderos, los cuales se les perfige [sic] por el primer término, hayan y deban de prestar por sí, o por sus legítimos procuradores con bastantes poderes, el acostumbrado juramento de fidelidad, homenadge, y vasallaje a favor de su Magestad, y para el mismo insiguiendo su Real Orden, se les conçe de otros seys meses preçisos, y perenptorios para purgar toda mora quales últimos seis meses deverán empear del último día que abrán espirado los dichos primeros seis meses, sin otra interpelaçión, con cominaçión que dichos respectivos dos términos pasados, y no aviendo cunplido con lo referido, se entenderán *ipso iure, et de facto* divolutos [sic] e incorporados todos sus respectivos bienes, feudos y rentas que posehen en las tierras del dominio de Su Magestad a favor de su Real Erario, y Patrimonio, y se procederá sin otra formalidad y admonestaçión a la devida declaraçión, e incorporaçión, declarando que la presente interpelaçión hecha a dichos Rejidores y podatarios respectivos tenga tanta fuerza y valor como si se hubiese hecho esta notificaçión a dichos respectivos sus prinçipales. Y siendo presentes los sobredichos haçen de respuesta, que entendiendo ocasión oportuna inmediatamente cerçïorarán a sus prinçipales, y para poder cumplir exactamente con lo que se les ordena, protestan de copia, y para que conste doy fe: siendo presentes por testigos Carlos Esteban Carboney, y Pablo Joseph Sequy, notarios públicos de esta ciudad, que se firman = Don Joseph Robledo y Colmenares = Don Gerónimo Aquenza = Don Pedro del Sorribo = Don Diego Ruxoto = Don Francisco Ignaçio Cadello = Antonio María Bosiny = Carlos Esteban Carboney, testigo = Pablo Joseph Sequy testigo = Joseph Antonio Lay, secretario.

1740, febrer 9. Madrid.

Carta de Maria Anna de Borja, duquessa de Béjar i Gandia, al secretari reial marquès de Villarias, sol·licitant el permís del rei d'Espanya per a jurar fidelitat al rei de Sardenya, pels senyories que posseïa en aquella illa.

AHN, Osuna, lligall 978, 1.13

Exmo. Sr.

Señor mío: Haviendo sucedido yo en las casas de mi hermano, con mucho dolor mío por su muerte, y posseyendo en el Reyno de Zerdeña el Condado de Oliva de Zentellas, y Quirra²⁶ con otras varonías, y encontradas; y restando estos Dominios en el de aquel Soberano, que por sus ministros de allí, siempre ha estrechado a los posehedores de semejantes estados a que le presten el Juramento de obediencia y fidelidad, como sucedió a el referido mi hermano, y aun a mi primo el Duque por el estado que goza en aquel Reyno, como títulos, y feudatarios de él; a cuió acto, o zeremonia de ningún modo se sugetaron por sí, y sin que precediesse, como intervino especial orden de Su Magestad (que Dios guarde) a cuios pies suplico V.E. se sirva ponerme, y en su Real noticia este mismo reparo que a mi se me ofrezte, para que con su benignidad se sirva mandarme en este asunto lo que sea más de su Real agrado.

Quedo a la disposición de V.E. con segura voluntad deseando guarde Dios a V.E. muchos años

Madrid, 9 de febrero de 1740.

²⁶ El marquesat de Quirra havia passat a la família Català en 1726, però sembla que la duquessa Maria Anna no havia renunciat a reclamar-lo, i per això continuava fent ús del títol.

1740, març 24. El Pardo.

Resposta del Marqués de Villarias, secretari reial, a la Duquesa de Béjar i Gandia, notificant-li l'autorització del rei d'Espanya per a prestar jurament de fidelitat al rei de Sardenya.

AHN, *Osuna*, lligall 978, 1.12

Exma. Sra.

Enterado el Rey de lo que en Carta de 9 de febrero de este año hace V.E. presente con motivo de haver sucedido en las casas de su difunto hermano el Duque de Gandía; viene S.M. en permitir a V.E. preste el juramento de obediencia y fidelidad al Rey de Cerdeña por los estados que posehe V.E. en aquel Reyno como lo practicaron el expresado su hermano, y su primo el Duque en igual caso a éste, y lo participo a V.E. de orden de Su Magestad para su noticia.

Dios guarde a V.E. muchos años como desseo.

El Pardo, 24 de Marzo de 1740.

El Marqués de Villarias.

1740, abril 17. Càller.

Ordre de segrestament dels Estats d'Oliva a Sardenya, després de la mort del duc Lluís Ignasi de Borja sense descendència.

AHN, *Osuna*, lligall 4099, nº 2

Don Mauro Antonio, Conde de Castellamont Lesolo, Intendente General por Su Magestad en todo el presente Reyno de Sardeña.

Por quanto ha llegado a nuestra noticia de haver fallecido en la Real Corte de Madrid, lugar de su residencia, el Duque de Gandía, que possehía en este Reyno todo el Condado de Oliva, en el qual se comprehenden tres

distintos partidos, y Encontradas, como son la de Monte Agudo, la de Macomer, y la de Anglona, compuestas de mucho número de Villas, y lugares, esto es la primera de las Villas,²⁷ Ozier, Osquiri, Patada, Tula, Berquidda, Buddusó, Biducara, Bontine, Bidufé, Nuguedu, Baltule, Itiri Fustialbo, Osidda, Nule; la segunda de las de Macomer, Bolotana, Ley, Noragugume, Juarque, Silanos, Bortigale, Birole, Borole, Mulargia; y la tercera de Osidde, Nulvy, Perfugas, Bulci, Speluncas, Sedine, Laerro, Martis, Claramonte, Bisarcho; y sea por no haver dejado dicho Duque hijos, ni descendientes algunos de que resulta gran probalidad [sic], por la devolución a favor del Real Patrimonio, sea porque mientras no conste de legítimo heredero y sucesor de la casa con ostención [sic] de las Reales Concesiones, y demás Títulos, y requisitos para poder ser admitido a la posesión de otros Estados, deve ésta quedar sequestrada a favor del Real Patrimonio, y su Real Fisco. Por tanto hemos mandado despachar las presentes por tenor de las quales, ordenamos, mandamos, y assibién delegamos a nuestro Subdelegado Don Joseph Escardacho, para que, luego que éstas le fueren entregadas, deva transferirse, en los lugares principales, que son cabessa de dichos Partidos, y tant [sic] en ellos, como en cada una de las villas sobredichas, haga notificar por pregón, y también personalmente, a las comunidades congregadas, *more solito*, el Sequestro de la referida posesión, a favor de este Real Patrimonio, de modo que de hoy en adelante no se reputen más que por Vassallos y Súbditos de Su Magestad, ni regonoscan [sic] ningún Señor, o Barón particular, menos que legítimas órdenes no les sea assí ordenado bajo las penas de Derecho en caso de contravención; remueva los Ministros de Justicia que se hallaren sirviendo con patentes del dicho Duque, o de sus Podatarios, o Regidores, y de nuevo los confirme en nombre de su Excelencia para que continúen en el exercicio de sus empleos, hasta otra orden suya, y como oficiales, y ministros Reales, tomándoles juramento de servir bien, y fielmente, y finalmente notifique a los Mayores, y Collettores [sic] de las rentas dominicales o a los Arrendadores de ellas, el mismo sequestro, para que de hoy en adelante, las

---

²⁷ La relació conté algunes grafies adaptades a la pronúncia del castellà, així com alguns errors de còpia. Els noms oficials actuals de les localitats esmentades són, respectivament: *Ozieri, Oschiri, Pattada, Tula, Berchidda, Buddusó, Bidducara* (despoblat), *Bantine, Bidufé* (despoblat), *Nughedu, Butule* (despoblat), *Itireddu, Osidda, Nule; Macomer, Bolotana, Lei, Nuragugume, Dualchi, Silanus, Bortigali, Birole, Borore, Mulargia; Nulvi, Perfugas, Bulzi, Speluncas* (despoblat), *Sedini, Laerru, Martis, Chiaramonti, Bisarcho* (despoblat). No sabem per què cita *Osidde*, inexistent entre els pobles de l'Anglona.

tengan, cobren, y perciban, por cuenta de dicho Real Patrimonio, bajo pena de reaser [sic] *ex propriis* qualquier éxito diferente que hagan. Y para la efectuaçión de todo lo referido, y de lo demás, que a lo mismo condusga [sic], le damos toda la authoridad oportuna, y necessaria; y mandamos a todas, y qualesquier personas, que al dicho Delegado nuestro, en la execuçión de dichas cosas, no le embaraçen, ni perturben, antes bien siendo requeridos, le den, y presten todo auxilio, y favor bajo la pena de ducientos [sic] Ducados, que a qualquier que contravenga se impone. *Datum* en Cáller a 17 de abril 1740.

Post datum: haréis continuar los autos de todo lo referido, mediante notario a vos bien visto remitiéndolos originalmente en nuestro poder.

De Castellamont, Intendente General.

1792, abril 19. Càller.

Informe del Regidor ("Podatario") dels Estats d'Oliva al virrei de Sardenya, sobre la sol·licitud presentada pel consell comunitari de la vila de Birore (Marquesat de Màrguine), de quedar exempta de pagar rendes, ja que queden en ella pocs habitants.

ASC, RD, *Feudi*, vol. 24 n° 12.

Pro Memoria.

È affatto lontano dal vero quanto il Sindaco del villaggio di Birore espone a S.E. il signor Viceré nella supplica di suo ordine comunicata al Podatario degli Stati di Oliva, atteso che essendosi aumentate tutte le popolazioni anzi che diminuirsi, constando quella di detto villaggio nell'anno 1769 di 360 anime, non è probabile che ora sia ridotta a soli ottanta vassalli, come meno è vero che gl'impiegati baronali siano tanti d'aggravare il publico colla loro esenzione, riducendosi questi al numero di sole cinque persone, cioè il Maggiore di giustizia, l'Amotassen [sic], un luogotenente d'Editto, e due di Salto, nulla sapendo il Podatario suddetto delle patenti o impieghi di Cavalleria, e Infanteria Miliziana per non essere di sua ispezione.

Ciò è quanto può informare a S.E. il signor Viceré in attenzione de' suoi venerati comandi.²⁸

Cagliari, 19 aprile 1792
Olivar.

²⁸ "És absolutament lluny de la veritat tot allò que l'alcalde de Birore exposa a Sa Excel·lència el senyor Virrei en la súplica comunicada per ordre seua al Regidor dels Estats d'Oliva, donat que, havent augmentat totes les poblacions en lloc de disminuir, constant la de dit poble en l'any 1769 de 360 ànimes, no és probable que ara s'haja reduït a només vuitanta vassalls, com tampoc és veritat que els empleats baronals siguen tants com per a augmentar la càrrega del públic amb la seua exempció, reduint-se aquests a només cinc persones, és a dir, el Major de Justícia, l'"Almotacén" (Mostassaf o empleat que vigilava les peses i mesures als mercats), un lloctinent d'Edicte, i dos de Salt (terrenys forestals), no sabent res el Regidor abans dit de les places o càrrecs de Cavalleria i Infanteria miliciana per no estar subjectes a la seua inspecció. Açò és tot quant pot informar a S.E. el senyor Virrei en atenció als seus venerats manaments." (Traducció de l'autor).

1793, juny 11. Càller.

Sobre l'apropiació i tancament il·legal de terres a la vila d'Alà (ducat de Montagut).

ASC, RD, *Feudi*, vol. 24 n° 12.

Pro Memoria.

Essendosi dal Podatario degli Stati di Oliva richiesta l'informazione sul contenuto della rappresentanza che il Sindaco, ed un solo consigliere della villa d'Alà ha fatto a S.E. il Signor Vicerè, e di suo ordine comunicatale, risulta che il pregiudizio che si risente non nasce dalla concessione fatta a diversi individui previa la rivista a cui sempre interviene il Sindaco e Consiglio, ma dall'usurpazione di maggior terreno dell'accordato, appropriatosi al tempo della chiusura senz'alcuna contradizione. Le viene anche informato, e risulta esser così, che varj individui hanno chiuso con prepotenza, e senza licenza ne revisione di terreno delle terre, e che contro dell'isteso Montesu, Consigliere che ricorre a S.E., si fa nella supplica istessa viva istanza, cioè che protrebbe caratterizzare piuttosto d'emulazione e d'invidia, che di zelo a publico vantaggio l'operato del Sindaco.

In questo stato di cose sarebbe in senso detto Podatario, ch'esaminato prima chi ha ecceduti i limiti della concessione si obbligasse a demolire il fabbricato, e ridurre al sito concessogli la chiusura, che si facesse parimenti demolire le chiusure di quegli che senz'alcun permesso si son a far delle chiusure a meno che non ricorressero, e risultasse non esservi pregiudizio alcuno, e che s'incaricasse di questa commissione come informato il Delegato Consultore Avvocato Don Giovanni Susarello Tola, qualora S.E. non stimasse saggiamente ordinare in altra maniera.²⁹

Cagliari, 11 giugno 1793
Olivar.

²⁹ "Havent sigut demanada pel Regidor dels Estats d'Oliva la informació sobre el contingut de la representació que l'Alcalde i un sol conseller de la vila d'Alà han fet a S.E. el senyor Virrei, i havent-li estat comunicada per ordre seua, resulta que el perjudici que s'experimenta no naix de la concessió feta a diversos individus, prèvia la revisió en què sempre intervé l'Alcalde i el Consell, sinó de la usurpació de major terreny que l'acordat, del qual s'ha apropiat en el moment del tancament sense cap contradicció. Li ha estat informat, i resulta ser així, que uns quants individus han tancat amb prepotència i sense permís ni revisió del terreny, i que en contra del mateix Montesu, Conseller que recorre a S.E., es fa en la mateixa súplica viva instància, la qual cosa podria caracteritzar la conducta de l'Alcalde, més d'emulació i d'enveja, que de zel en benefici públic. En aquest estat de coses, dit Regidor seria del parer que, havent examinat primer qui ha excedit els límits de la concessió, s'obligara a demolir la construcció, i reduir el tancament al lloc que se li haguera concedit; que es fera igualment demolir les tanques dels qui sense cap permís estan realitzant tancaments, a no ser que apel·laren, i resultara no haver-hi cap perjudici, i que s'encarregara d'aquest assumpte el Delegat Consultor Advocat Don Giovanni Susarello Tola, en cas que S.E. no estimara sàviament ordenar d'una altra manera." (Traducció de l'autor).

Bibliografia

- AAVV, *Iniciación a la Historia de Oliva*, Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva, Valencia, 1978.
- AMADU, Francesco, & MARONGIU, Franco (1976): *Ozieri*, Ed. Sarda Fossataro, Cagliari.
- AMADU, Francesco (1996): *Pattada, dalla Preistoria all'Ottocento*, Ozieri, Ed. Il Torchietto.
- ANATRA, Bruno (1987): *La Sardegna dall'unificazione aragonese ai Savoia*. Torino, UTET.
- ANGIUS, Vittorio: *Storia di Ozieri*, en CASALIS, G., *Dizionario...* (V. referència). Separata corresponent a les pp. 761-833 del vol. XIII, en edició facsímil d'Arnaldo Forni Editore.
- ARCE, Joaquín (1982): *La Spagna in Sardegna*. Cagliari, editrice T.E.A.
- ARMANGUÉ I HERRERO, Joan (1987): *L'ús del català a les actes notariales de la "Tappa di Insinuazione" de Lanusei (Sardenya) durant els segles XVII i XVIII*, en *Estudis de llengua i literatura catalanes*, vol. XV pp. 103-124. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ARRIBAS PALAU, A. (1952): *La conquista de Cerdeña por Jaime II de Aragón*, Barcelona, Instituto Español de Estudios Mediterráneos.
- ARRIBAS PALAU, A. (1961): *La conquista de Sardenya*, Barcelona, R. Dalmau.
- BOFARULL Y MASCARÓ, P. (Publicat per): *Repartimiento de los Reinos de Mallorca, Valencia y Cerdeña*. Barcelona, Imprenta del Archivo, 1956.
- BROOK, L.L & al. (1984): *Genealogie medioevali in Sardegna*, Cagliari-Sassari, Due D.
- BRUGUERA, Jordi (1978): *El català a Sardenya*, en *II Jornades del CIEMEN*, publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 95-142.
- BUSSA, Italo (1984, 1985, 1986): *La Relazione di Vincenzo Mamely de Olmedilla (1769)*, en *Quaderni Bolotanesi: La parte generale e il Marchesato del Marghine* (nº 10, pp. 129-229); *Il Ducato del Monteacuto* (nº 11, pp. 189-259); *Il Principato di Anglona e la Contea di Osilo e Coghinas* (nº 12, pp. 277-351).
- BUSSA, Italo (1987): *Le rendite feudali dello Stato di Oliva in Sardegna in una relazione di Geronimo de Zabarayn (1701)*, en *Quaderni Bolotanesi*, nº 13, pp. 413-456.
- BUSSA, Italo (1990): *Il volto demoniaco del potere. L'amministrazione del feudo sardo di Oliva agli inizi del 1600*, en *Quaderni Bolotanesi*, nº 16, pp. 487-555.

- BUSSA, Italo (1996): *Problemi giurisdizionali, incariche e concessioni, allevamento di cavalli nello stato sardo di Oliva (1625)* en *Quaderni Bolotanesi*, n° 22, pp. 187-245.
- CAMARENA MAHIQUES, José (1978): *De la historia de Oliva y del Rebollet*, en *AAVV, Iniciación...* (V. referència).
- CAOCCI, Alberto (1988): *La Sardegna*, Ed. Mursia, Milano (IX ed.).
- CARBONELL, Jordi (1984): *La llengua i la literatura medieval i moderna*, en CARBONELL & MANCONI, *Els catalans a Sardenya*, pp. 93-98 (V. referència).
- CARBONELL, Jordi & MANCONI, Francesco (1984): *Els catalans a Sardenya / I Catalani in Sardegna*. Barcelona / Milano.
- CASALIS, Goffredo: *Dizionario Geografico-Storico-Statistico-Commerciale degli Stati di S.M. il Re di Sardegna*, Torino, 1833-1854.
- CASULA, Francesco Cesare (1982): *Profilo storico della Sardegna Catalano-Aragonese*, Cagliari, Edizioni della Torre. [D'aquesta obra existeix una versió en català: *La Sardenya Catalano-Aragonesa. Perfil Històric*. Trad. de Pere Català i Roca. Barcelona, R. Dalmau, 1985.]
- CHINER GIMENO, Jaime José (1991): *Don José Vallés, sequestratario regio della contea di Oliva e gli stati Sardi della famiglia Centelles (1570-1594)*, en *Quaderni Bolotanesi*, n° 17, pp. 333-366.
- CORDA, Mario (1987): *Arti e mestieri nella Sardegna Spagnola. Documenti d'archivio*. Cagliari, Università, Facoltà di Lettere e Filosofia.
- COSTA, Mª Mercé (1973): *Violant Carroç, una comtessa dissortada*, Barcelona, R. Dalmau.
- DAY, John (1984): *L'economia de la Sardenya catalana*, en CARBONELL & MANCONI, *Els catalans a Sardenya*, pp. 15-24 (V. referència).
- [DCVB] ALCOVER, J. & MOLL, F. B.: *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca, 1983.
- Enciclopedia Italiana*, Roma, 1949
- ERA, Antonio (1927): *Le raccolte di carte specialmente di Re Aragonesi e Spagnoli esistenti nell'Archivio Comunale di Alghero*, Sassari, Tipografia G. Gallizzi.
- FLORIS, Francesco, & SERRA, Sergio (1986): *Storia della nobiltà in Sardegna*, Cagliari, Ed. della Torre.
- FLORIS, Francesco (1988): *I Centelles, signori di Monteacuto*, en *Quaderni Bolotanesi*, n° 14, pp. 359-366.
- GARCIA OLIVER, Ferran (1991): *Terra de feudals*, València, Ed. Alfons el Magnànim.

- GRAMUNT, José (1958): *Los linajes catalanes en Cerdeña*, Barcelona, Stemmata.
- JAVIERRE MUR, Aurea (1957): *Cerdeña en el Archivo de la Casa de Osuna*, en *Archivo Storico Sardo*, XXV, fasc. 1-2, pp. 171-207, Padova, CEDAM.
- LEDDA, Tonino, & al. (1979): *Guida turistica della città di Ozieri*, Ozieri, Edizioni "Il Torchietto".
- LODDO CANEPPA, Francesco (transcriptor): *Origen del cavallerado y de la nobleza del Reino de Cerdeña*. [Manuscrit anònim transcrit i publicat en *Archivo Storico Sardo*, XXIV, p. 36, Cagliari, DSPS.]
- MARTÍNEZ FERRANDO, J.E. (1959): *Un plan de defensa militar de Cerdeña en el año 1618*, Firenze, G. Sansoni.
- MARTÍNEZ FERRANDO, J.E. (1963): *Algunas noticias sobre la situación en el cabo del Logudoro con posterioridad a la victoria catalana de Alguer de 1354*, Padova, CEDAM.
- MATEU IBARS, Josefina (1964): *Los virreyes de Cerdeña: fuentes para su estudio*, Padova, CEDAM.
- MUNTANER, Ramon: *Crònica*, en *Les Quatre Grans Cròniques* (V. referència).
- PAU, Anna Rita: *L'uso del catalano nei documenti notarili ed ecclesiastici nelle zone nord-orientali della diocesi di Ales dal XVI al XVIII secolo*. Università di Cagliari, Facoltà di Magistero, 1993-94 [Tesi de licenziatura inèdita].
- [Pere C.] *Crònica de Pere el Cerimoniós*, en *Les Quatre Grans Cròniques* (V. referència).
- Les Quatre Grans Cròniques*. Revisió, pròleg i notes per Ferran Soldevila. Barcelona, Ed. Selecta, 1971.
- ORTU, Gian Giacomo (1996): *Villaggio e poteri signorili in Sardegna*, Roma-Bari, Ed. Laterza.
- PONS FUSTER, Francisco (1981): *Aspectos económico-sociales del condado de Oliva (1500-1750)*. Valencia, Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva.
- PRUNAS-TOLA, Vittorio (1933): *I privilegi di Stamento Militare delle famiglie Sarde*, Torino.
- PUTZULU, Evandro (1959): *Carte reali Aragonesi e Spagnole dell'Archivio Comunale di Cagliari (1358-1719)*. Pubblicazioni della Deputazione di Storia Patria per la Sardegna. Padova, CEDAM.

- Quaderni Bolotanesi. Rivista Sarda di cultura.* Associazione Culturale «Passato e presente», Bolotana (NU). Dir.: Italo Bussa.
- SAN MARTINO DE SPUCCHES, Francesco (1925): *La storia dei feudi e dei titoli nobiliari di Sicilia dalla loro origine ai nostri giorni*. Palermo, Scuola Tip. "Boccone del Povero".
- SERRA, Sergio (1984): *Les grans families sardo-catalanes*, en CARBONELL & MANCONI, *Els catalans a Sardenya*, p. 211-215 (v. referència).
- SOLE, Carlino (1984): *La Sardegna Sabauda nel Settecento*, Sassari, Ed. Chiarella.
- SORGIA, Giancarlo (1982): *La Sardegna Spagnola*, Sassari, Ed. Chiarella.
- SORGIA, Giancarlo (1985): *Il Goceano tra medioevo ed età moderna*, en *Quaderni Bolotanesi*, n° 11, pp. 43-60.
- TANGHERONI, Marco (1984): *El feudalisme*, en CARBONELL & MANCONI, *Els catalans a Sardenya*, p. 41-46 (v. referència).
- TORE, Giampaolo (1987): *Le origini dell'istituto viceregio nella Sardegna Aragonesa*, en *Medioevo, Saggi e Rassegne*, Centro di Studi sui Rapporti Italo-Iberici, Consiglio Nazionale delle Ricerche, Cagliari, pp. 123-169.
- ZURITA, Jerónimo: *Anales de la Corona de Aragón*. Zaragoza, Institución "Fernando el Católico", 1973. Edició preparada per Angel Canellas López.

Aquest llibre s'acabà d'imprimir
als tallers de Gràfiques
Colomar d'Oliva el dia 15 de
novembre de 1998 dins de
la celebració del 550
aniversari de la
concessió del títol de
comte a Francesc
Gilbert de
Centelles